

T.C
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KALKINMASINDA
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ETKİLERİ: ARJANTİN,
BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1980–2005)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Salih YULU

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA

KARS–2007

T.C
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KALKINMASINDA
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ETKİLERİ: ARJANTİN,
BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1980–2005)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Salih YULU

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA

KARS–2007

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Mehmet Salih YULU' ya ait **“Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasında Çok Uluslu Şirketlerin Etkileri: Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye Örneği (1980-2005)”** konulu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy kabul edilmiştir.

Öğretim Görevlisinin Unvanı, Adı Soyadı

İmza

.....
.....
.....
.....
.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
...../...../2007 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
ÖNSÖZ.....	X
KISALTMALAR	XI
TABLolar DİZİNİ	XII
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIII
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMA VE KALKINMA PROBLEMLERİNE TEORİK YAKLAŞIM

1.1. KAVRAM OLARAK KALKINMA VE TERMİNOLOJİSİ.....	4
1.1.1. Kavram Olarak Kalkınmaya Yaklaşım	4
1.1.2. Ekonomik Kalkınmanın Kavramsal Kökenleri.....	4
1.1.3. Kalkınma Kavramının Gelişim Süreci	7
1.1.4. Yeni Ekonomik Bakış Kapsamında Sürdürülebilir Kalkınma.....	9
1.2. KALKINMA YAKLAŞIMLARI.....	10
1.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar	10
1.2.2. Dengeli Kalkınmaya Yönelik Yaklaşımlar	13
1.2.3. Dengesiz Kalkınmaya Yönelik Yaklaşımlar	16
1.2.4. Kalkınmaya Yönelik Diğer Yaklaşımlar.....	19
1.2.4.1. Doğrusal Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı.....	19
1.2.4.2. Neo-Liberal Yaklaşım.....	20
1.2.4.3. Bağımlılık Yaklaşım	21
1.2.5. Ekonomistik Yaklaşımlar Eleştirisi	22
1.2.6. Beşeri Sermaye Odaklı Kalkınma Yaklaşımı	24
1.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE KURUMSAL FAKTÖRLER VE KALKINMA SORUNU	26
1.3.1. Zayıf Kurumlar ve Makroekonomik Performans.....	26

1.3.2.	Demokrasinin Kalkınmaya Etkisi	29
1.3.3.	Demokrasinin Zayıflığı ve Krizler	31
1.3.4.	Şeffaflık ve Sorumluluğun Genişletilmesi	31
1.3.5.	Sağlam Kurumsal Yapının Kalkınmaya Etkisi	32

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN KALKINMADAKİ ETKİLERİ

2.1.	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE BEKLENTİLER.....	33
2.1.1.	Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi.....	33
2.1.2.	1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Sermaye Yatırımları	35
2.1.3.	Yabancı Sermaye Yatırımının Bir Ülkeye Gelmesini Etkileyen Faktörler	36
2.1.3.1.	Ekonomik Faktörler	36
2.1.3.2.	Siyasi Faktörler	38
2.1.3.3.	Psikolojik Faktörler.....	39
2.1.3.4.	Ahlaki ve Moral Değerler	40
2.2.	ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER VE ÖZELLİKLERİ	40
2.2.1.	Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Gücü	41
2.2.2.	Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri ve Faaliyet Alanları.....	42
2.2.3.	Çok Uluslu Şirketlerin Örgütlenme Yapısı ve Stratejileri	43
2.2.4.	Yatırım Tercihindeki Öncelikleri ve Tercih Ettikleri Ülkeler.....	44
2.2.5.	Gelişmekte Olan Ülkeler ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi	46
2.2.5.1.	Gelişmekte Olan Ülkelerin Doğrudan Yabancı Sermayeden Beklentileri.....	48
2.2.5.2.	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Taraplara Sağladığı Faydalar.....	49
2.3.	KALKINMADA ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ETKİLERİ	51
2.3.1.	Olumlu Etkiler.....	51
2.3.1.1.	Tasarruf ve Yatırım Etkileri	51

2.3.1.2.	Teknoloji ve Yönetim Bilgisi Etkisi	53
2.3.1.3.	İstihdam Etkisi	55
2.3.1.4.	Ödemeler Dengesi Etkisi	55
2.3.1.5.	Uluslar arası İlişkiler Etkisi.....	56
2.3.1.6.	Diğer Etkiler.....	57
2.3.2.	Olumsuz Etkiler	58
2.3.2.1.	Küresel Krizlerde Sermaye Kaçışı Etkisi.....	58
2.3.2.2.	Tekelleşme ve Haksız Rekabet Etkisi.....	59
2.3.2.3.	Transfer Fiyatlandırmasının Olumsuz Etkisi	60
2.3.2.4.	Ülkeler Arasında Dengesiz Kalkınma Etkileri.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN EKONOMİK KALKINMA STRATEJİLERİ VE KALKINMA PROBLEMLERİ: TÜRKİYE- ARJANTİN-BREZİLYA-MEKSİKA ÖRNEKLERİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ETKİLERİ

3.1.	GERİ KALMIŞ EKONOMİLER VE KALKINMA SORUNLARI... 64	
3.1.1.	Geri Kalmış Ekonomilerin Tanımlama Sorunu	64
3.1.2.	Geri Kalmış Ekonomilerin Özellikleri ve Sorunları	65
3.1.2.1.	Kişi Başına Gelir Ölçütü	65
3.1.2.2.	Sosyal ve Siyasal Kalkınma Dinamikleri.....	66
3.1.2.3.	Tüketim, Yatırım ve Kamu Harcamaları	66
3.1.2.4.	Dış Borç Oranları, Enflasyon ve Faiz	66
3.1.2.5.	İşsizlik, Tarım Kesimi ve İstihdam Düzeyi.....	68
3.1.2.6.	İhracat ve İthalat Ürünlerinin Nitelikleri.....	69
3.1.2.7.	Demografik Özellikleri	71
3.1.2.8.	Kültürel ve Eğitim Özellikler.....	72
3.1.2.9.	Sanayileşme, Üretim ve Teknoloji Özellikleri.....	74
3.1.3.	Geri Kalmış Ekonomilerde Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu.....	76
3.2.	GELİŞMEKTE OLAN TÜRKİYE- ARJANTİN-BREZİLYA- MEKSİKA ÜLKELERİNİN KISACA EKONOMİ TARİHLERİ;..... 77	
3.2.1.	Arjantin	77
3.2.3.	Brezilya	81

3.2.3.	Meksika.....	84
3.2.4.	Türkiye.....	88
3.3.	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN UYGULADIKLARI	
	KALKINMA STRATEJİLERİ	95
3.3.1.	Küreselleşme Sürecinde Ülkelerin Sanayileşme Stratejileri.....	95
3.3.2.	İthal İkameci Sanayileşme Uygulaması.....	96
3.3.3.	İhracata Dayalı Sanayileşme Uygulaması.....	96
3.3.4.	Bütüncül Sanayileşme Stratejisi.....	97
3.4.	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN SORUNLAR YÖNÜNDEN	
	BENZERLİKLERİ (ARJANTİN, BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE) ...	
	98
3.4.1.	Siyasal Yapıları ve IMF ile İlişkileri Yönünden.....	99
3.4.2.	Küresel Ekonomik Krizlerden Etkilenmeleri Yönünden.....	100
3.4.3.	Sosyal ve Kültürel Yapılanmaların Karşılaştırılması.....	104
3.4.4.	Gelişmekte Olan Ülkelerin Ortak Dış Mali Sorunları.....	105
3.4.5.	Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin Ortak Ekonomik ve Sosyal Özellikleri.....	106
3.5.	ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ARJANTİN, BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE KALKINMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ....	
	108
3.5.1.	Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkileri.....	108
3.5.2.	Çok Uluslu Şirket Yatırımlarının İleri Teknoloji İhracatı Etkisi	111
3.5.3.	Çokuluslu Şirketlerin Endüstri ve Entegrasyon İlişkilerine Etkisi ..	112
3.5.4.	Çokuluslu Şirketlerin Döviz Kuru ve Cari İşlemler Dengesi Etkisi	113
3.5.5.	Kayıt Dışı Ekonomi ve Yolsuzluğu Düşürücü Etkisi	114
3.5.6.	Çokuluslu Şirketlerin İhracat-İthalat Üzerindeki Etkileri.....	115
	SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER.....	117
	KAYNAKLAR	120
	ÖZGEÇMİŞ.....	133

ÖZET

Ekonomik kalkınma, gelişmekte olan ülkelerin ortak gündemini oluşturmaktadır. Ülkeler, kalkınmak için günümüzde ve geçmişte farklı arayışlara girmiştir. Çeşitli yöntemler geliştirilerek uygulanmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerin geri kalmışlıklarının temel nedeni, tasarruf yetersizliği olarak görülmektedir. Neo-liberal yaklaşımların önem kazandığı 1980'lerden sonra ülkeler, yaşadıkları tasarruf ve yatırım yetersizliğini, doğrudan yabancı sermaye kaynaklarından yararlanarak çözmeye gayret etmişlerdir. Hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla yararlanmak için bir yarış içerisine girmişlerdir. Bunun nedeni doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sağladığı sermaye, yeni teknolojiler, istihdam artışı, yeni uluslararası pazarlardan yararlanma isteğidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise günümüzde Çok Uluslu Şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Ekonomik kalkınma amacıyla doğrudan yabancı sermayeden faydalanan gelişmekte olan ülkelere bazıları başarılı olmuştur. Bu durum diğer ülkelerin dikkatini çekmiştir. Küreselleşme ile birlikte Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi birçok diğer ülke de kalkınmalarını çokuluslu şirketler aracılığıyla gelen doğrudan yabancı sermayeyle sağlamayı istemiş ancak yaşadıkları ekonomik ve siyasi krizlerle dünya gündeminde yer edinmişlerdir. Bu başarısızlıkların temelinde sosyal, siyasal ve kültürel yapılarındaki kurumsal istikrarsızlıklar yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler tarafından kalkınma aracı olarak kullanılmak istenen çokuluslu şirketlerin, yeni ürün, üretim tarzı, teknoloji transferi ve geniş dış pazarlar yönünde olumlu, ancak transfer fiyatlandırmaları yönünden olumsuz etkileri olmaktadır. Oysa Arjantin, Meksika, Brezilya ve Türkiye'de siyasal istikrarın yakalandığı dönemlerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışa bağlı olarak makro ekonomik göstergelerin olumlu bir ivme kazandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: iktisadi kalkınma, çok uluslu şirketler, Arjantin, Brezilya, Meksika, Türkiye

ABSTRACT

Economic development is a primary concern of developing countries. To become a developed country, today they are looking for new solutions different from before ones. Instead of implementing these new solutions, the main reason of remaining underdeveloped is savings deficiency. After 1980's, with the neo-liberal policies, countries living savings deficiency and investment deficiency, competed to take advantage of foreign capital investments. Reason for this competition is the willingness of taking advantages of direct foreign capital investments, domestic technologies, employment increase and new international markets. Today, foreign capital investments are made by Multinational Corporations.

Some of the developing countries, which are benefiting from foreign capital in order to develop economically, have become successful. This took attention of the other countries as well. With the globalization, many countries like Argentina, Brazil, Mexico and Turkey tried to achieve development with the direct foreign capitals from Multinational Corporation, but they took place on the world's journal with the economical and political crises they lived. This unsuccessfulness is because of organizational instability at their social, political and cultural structure. Multinational Corporations which are used as developing mean by developing countries, have positive effect transfer pricing. However, at the periods of achieved political stability in Argentina, Mexico, Brazil and Turkey; It is observed that macro economic indicators have gained a positive acceleration with the increase in direct foreign capital investments.

Key Words: economic development, multinational corporations, Argentina, Brazil, Mexico, Turkey.

ÖNSÖZ

Gelişen dünya şartlarına bağlı olarak yeni tüketim anlayışları, yeni hayat standartları, yeni yaşama felsefeleri ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmiştir. Milli sınırlar içerisindeki ekonomik ve sosyal faaliyetler yeni dönemle uluslararası yayılmıştır. Aracı kuruluşlar ise ulus ötesi veya çok uluslu şirketlerdir.

Günümüzde ekonomik kalkınmayı programlarına alan hükümetler daha çok destek görmektedir. Devletlerin daha önceleri sadece eğitim, sağlık ve güvenliği sağlama olan görevlerine ilave olarak ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma da eklenmiştir. Kalkınmak isteyen ülkeler, doğrudan yabancı sermayeden yararlanmak istemektedir. GOÜ'lerin yabancı sermayelerden beklentileri ve endişelerinin birlikte yaşandığı paradoksal ortamda çokuluslu şirketlerin olası olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede çokuluslu şirketlerin net faydaları konusunda halen tartışmalar yaşanırken, bazı ülkelerin başarısı bu durumu gölgede bırakmıştır.

1980'ler öncesi ve sonrasında sürekli ekonomik çalkantılar yaşayan ve temelinde sorunların aynı olduğu fakat farklı tarihi ve kültürel özelliklere sahip Arjantin, Meksika ve Brezilya gibi Latin Amerika Ülkeleri ile Türkiye örnekleri seçilerek kalkınma problemleri açıklamaya çalışılmıştır. Örneklemeye açısından ortak özellik olarak bu ülkelerde yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel problemler, bizi böyle bir tercihte bulunmaya yönlendirmiştir.

Bu tez çalışmasının her aşamasında görüş, öneri ve tavsiyeleriyle yol gösteren başta tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dikkaya'ya, her türlü bilgi ve desteklerini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Salih Öztürk ve bilgi ve destekleri yanında özellikle kaynak konusundaki yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Adem Üzümcü'ye, yoğun iş ortamı ve çalışmalarımın dolaylı ilgilenemediğim ve çalışmalarımın sabır gösteren eşim ve çocuklarıma teşekkür ederim.

KISALTMALAR

AGÜ	Az Gelişmiş Ülke
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirket
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSY	Doğrudan Sermaye Yatırımları
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYS	Doğrudan Yabancı Sermaye
FTAA	Amerika Serbest Ticaret Alanı
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İDSS	İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi
İİDSS	İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
LAIA	Latin Amerika Entegrasyon Birliği
MERCOSUR	Güney Amerika Ortak Pazarı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Organizasyonu
OLAPEC	Latin Amerika Petrol İhraç Eden Ülkeler Kuruluşu
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
YASED	Yabancı Sermaye Derneği

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1: Demokratik ve Otoriter Yönetimlerin Karşılaştırılması	30
Tablo 2.1: Yabancı Sermayeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler	37
Tablo 2.2: Bazı Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Siyasi Ortam Sıralaması.....	39
Tablo 2.3: Ülkeler İtibariyle Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Yatırım Projeleri (1990–2004)	45
Tablo 2.4: Dünyada ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım Akımları, (2001–2004).....	47
Tablo 3.1: Bazı Ülkelerin Kısa Vadeli Borçlar ve Rezervleri (1998).....	67
Tablo 3.2: Dünyadaki Bazı Ülkelerin Sektörel İstihdamının Toplam İstihdama Göre Durumu (2000).....	69
Tablo 3.3: Ülke Gruplarına Göre Mal ve Hizmet İhracatı (1960–2002)	70
Tablo 3.4: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Ait Nüfus ve Şehirleşme Oranları (1980–2015)	72
Tablo 3.5: GSYİH'nin Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi (1988–2000).....	77
Tablo 3.6: Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sorunları Çerçevesinde Ortak Özellikleri	107
Tablo 3.7: DYY'lar ile İleri Teknoloji Ürünleri İhracatı Arasındaki İlişki (2000- 2005).....	111
Tablo 3.8: Cari İşlemler Dengesi /Milli Gelir (%) (2001–2004)	113
Tablo 3.9: DYY ve Reel Döviz Kuru Endeksi (2000=100), (2001–2005)	113

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1 : Beşeri Sermaye Odaklı Bütüncül Yaklaşımla Kalkınma İncelenmesi.....	25
Şekil 1.2 : Kurumsal Faktörler ve Ekonomik İlişkiler	28
Şekil 3.1: Arjantin’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)	108
Şekil 3.2: Brezilya’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)	109
Şekil 3.3: Meksika’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)	110
Şekil 3.4: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)	110
Şekil 3.5: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Yolsuzluk Endeksi Grafiği (1988–2001)	114
Şekil 3.6: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal İhracatları Grafiği (1990–2004) ..	115
Şekil 3.7: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal İthalatı Grafiği (1990–2004).....	116

GİRİŞ

Ekonomik kalkınma, günümüz dünyasında ülkelerin belirgin bir hedef olarak rekabet sürecine girdikleri bir hal almıştır. Ekonomik kalkınma bir ülkenin gücü, jeopolitik önemi ve rakipler karşısındaki üstünlüğü itibariyle temel amaç haline gelmiş, bu yönde plan, proje ve programlar biçiminde somutlaşmıştır.

Dünya genelindeki iki kutupluluğun ortadan kalkmasıyla kapalı yapıdan daha liberal yapılara kavuşan ülkeler, çeşitli kalkınma programları uygulamaya koymuşlardır. Ancak uygulamalar sonucunda yüksek işsizlik, yüksek enflasyon, düşük büyüme oranı ve mali krizler gibi benzer sonuçlar alınmıştır. Kalkınma problemlerinin yanında sosyal ve siyasal istikrarsızlık kalkınmayı olumsuz etkileyen diğer bir olgudur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gruplar ve sosyal sınıflar arasındaki ayrılığın belirgin olması, kalkınma araçlarını kontrol edebilecek kurumsal yapıların aciz kalmasına neden olmaktadır.

Liberal piyasa ekonomisinin yaygınlaşması, çokuluslu şirketlerin uluslararası yatırım ve ticaret yapma eğilimleri ve gelişen kitle iletişim araçların etkisi ile küreselleşme olgusu meydana gelmiştir. Küreselleşme ile uluslararası sermaye ve yatırım hareketleri yaygınlaşmıştır. Bu süreç öncesinde kendi sorunlarını ulusal sınırları içerisinde giderme çabası ile mücadele eden gelişmekte olan ülkeler, finansal serbestleşme programları ile tasarruf ve yatırım yetersizliğini uluslararası sermaye hareketlerinden faydalanarak gidermeye çalışmışlardır.

Uluslararası yabancı sermaye hareketleri, bir ülkeye iki şekilde girmektedir. Birincisi portföy yatırımları, ikincisi ise doğrudan yabancı yatırımlardır. Portföy yatırımları piyasalar arasındaki arbitraj farkını dikkatte almaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ise bir ülkeye, firma satın almak, yeni kurulan firmanın kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırarak gelmektedir. Portföy yatırımları için bir ülkenin siyasal ve ekonomik istikrarı, yasal düzenlemeler ve kurumsal yapılar önemli değilken; doğrudan yabancı sermaye yatırım kararları için büyük önem taşımaktadır.

Hem tasarruf ve yatırım yetersizliği hem de sosyal ve siyasal istikrarsızlık nedeniyle kalkınma problemleri yaşayan Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi ülkeler de kapılarını yabancı sermaye yatırımlarına açmıştır. Bu ülkeler yaptıkları çeşitli ekonomik reformlarla 1980–1990 döneminden itibaren daha liberal bir eğilim

sergilemişlerdir. Reformlar öncesindeki ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel özelliklerinin aynı olduğunu varsayarsak; bu ülkeler 1990'la 2000 yılları arasında genellikle portföy yatırımlarına maruz kalmışlar. Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye söz konusu dönemlerde zayıf demokratik ve kurumsal alt yapılarının etkisiyle de benzer ekonomik krizler yaşamışlar.

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerdeki, kalkınma problemleri ve yabancı sermaye yatırımlarının 1980'lerden sonra gelişmesinin bu ülke ekonomilerine etkilerinin incelenmesidir. Bu çalışmadaki hipotezlerimden biri, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma problemlerinin ortak yanları olduğudur. İkincisi ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine pozitif yönde etki ettiği ve Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye ekonomik kalkınmalarında pozitif katkısıdır. Bu ülkelere, 1980 ile 2005 yılları arasındaki süreçte yabancı sermaye portföy yatırımı biçiminde geldiği dönemlerde, kurumsal altyapıların zayıflığı ve siyasal istikrarsızlık nedeniyle ekonomik krizlere neden olmuştur. Buna karşılık doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak geldiği dönemlerde ise ekonomide büyüme sağlanmış, istihdam artmıştır.

Çalışmanın metodolojisi olarak, literatür taraması yapılarak mevcut veriler ve kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu süreçte kalkınma kavramı tanımlanması, kalkınma yaklaşımları, ülkelerin problemleri, kalkınma araçları ve kısaca ülke ekonomileri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ele alınmıştır. Kalkınma araçları olarak kabul edilen temel olgular çerçevesinde, örnek alınan ülkelerin benzerlik gösteren özellikleri ile doğrudan yabancı yatırım (DYY) etkileri karşılaştırılarak kalkınmaya etkileri üzerinde belirli bir sonuca ulaşılmasına çalışılacaktır.

Birinci bölümde, ekonomik kalkınma kavramına nasıl yaklaşılması gerektiği, literatüre ne zaman girdiği, sistematik ekonomi bilimi sürecinde algılanma biçimi açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca kalkınma için iktisatçıların yaklaşımları ve demokratik ve kurumsal altyapılarının kalkınmaya etkisi üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde kalkınma aracı olarak yabancı sermaye yatırımları ve yabancı sermaye girişinde çok uluslu şirketlerin etkileri ve gelişmekte olan ülkelerin beklentileri belirtilecektir. Doğrudan yabancı sermaye girişini sağlayan çokuluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelere ekonomik kalkınma üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde ise, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma problemleri ve benzerlikler, seçilen örnek ülkelerdeki ekonomik gelişmeler ve siyasal tarihlerine değinilecektir. Daha sonra GOÜ'lerin uyguladıkları kalkınma stratejileri ve tezimizin birinci hipotezini oluşturan kalkınma problemlerinin ortak yanlarının bulunup bulunmadığı, karşılaştırılacaktır. Son olarak ikinci hipotezimizi oluşturan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Arjantin, Meksika, Brezilya ve Türkiye ekonomilerindeki büyüme, istihdam, kayıt dışı ekonomi, cari açık gibi makro düzeyde faktörler bağlamında kalkınmaya etkileri grafikler yardımıyla olarak tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMA VE KALKINMA PROBLEMLERİNE TEORİK YAKLAŞIM

Ekonomik kalkınma az gelişmiş ülkelerin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda kalkınma kavramına yaklaşımının nasıl olması gerektiği, kavrama yüklenecek anlamın tanımlanması, anlam karışıklığını ortadan kaldırmak için kalkınmaya yakın diğer kavramlarla farklılığının ortaya konmasının bir önceliği bulunmaktadır. Ayrıca ekonomi tarihine bu kavramın ne zaman girdiği, sistematik ekonomi bilimi sürecinde algılanma biçimi ve kalkınma için iktisatçılarca geliştirilen teoriler ele alınmıştır. Böylece gelişmekte olan ülkelerin geri kalmışlık sorunun genel çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır.

1.1. KAVRAM OLARAK KALKINMA VE TERMINOLOJİSİ

1.1.1. Kavram Olarak Kalkınmaya Yaklaşım

Geri kalmışlık problemin çözümü öncelikle, kalkınma kavramına nasıl yaklaşılması gerektiği sorusunu da beraberinde getirir. Kalkınma literatüründe, kavram üzerinde çok geniş tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar içerisinde, geri kalmış toplumların ekonomik ve ekonomik olmayan kaynaklarının tümünü kapsayacak şekilde bir tanımın yapılması iktisatçıları zorlamıştır.

Kalkınmanın tanımının dönemsel olarak gerçekleşen ekonomistik değerlere göre meydana gelen pozitif değişimleri temel alarak yapılması yeterli görülmemelidir. Çünkü kalkınma, aynı zamanda yenilik ve yaratıcılık kazandıran bir süreç olarak da değerlendirilmektedir (Yavilioğlu,2002a:110, 111). Bu süreçte, insanın düşüncesi, yetenekleri, eğitim düzeyi ve talebi, değer yargıları ve refah anlayışı ile oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortam, yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini sağlayarak kalkınmanın itici unsuru olmaktadır (Tuna ve Yumuşak,2000).

1.1.2. Ekonomik Kalkınmanın Kavramsal Kökenleri

Ekonomik kalkınma, birçok kavram ile karıştırılmaktadır. Bu kavramlar modernleşme, sanayileşme, büyüme ve yapısal değişmeden oluşmaktadır.

Modernleşmenin dışındaki kavramlar, kalkınmaya göre daha dar bir anlam ifade ederken; kalkınma daha geniş bir anlama sahiptir.

Kalkınmayı belirtilen kavramlarla arasındaki farkın daha açık hale gelmesi için söz konusu kavramlara kısaca değinmekte fayda vardır. Kalkınma kavramı ile en çok karıştırılan kavramlardan biri büyümedir. Özellikle ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme birbirlerinin yerine geçecek şekilde eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu iki kavram arasındaki farkı Freyssinet'in ifadesi ile net bir şekilde ortaya koymak mümkündür. *“Büyüme kavramının kalkınma kavramı ile karşılaştırıldığında ne anlama geldiği veya kalkınma kavramından ne tür bir farklılığının olduğu sorunu ortaya çıktığında, büyüme kavramı için en belirgin özelliğin bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı olduğu söylenebilir”* (Sivrekli Demircan,2003:98).

Yapısal değişme, ekonomik kalkınma ve büyüme tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak üzere ara bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer bir durum modernleşme ve kalkınma arasında da söz konusu olmaktadır. Her iki kavram bazen birbirlerinin yerine kullanılmakta, bazen modernleşme kavramı içerisinde kalkınma kavramı değerlendirilmekte ve bazen de kalkınma kavramı, modernleşme ve sanayileşme kavramının her ikisini de içerecek şekilde kullanılmaktadır. Diğer bir durumda sanayileşme kavramı, kalkınma ile modernleşme arasında bir bağ kurulmak istendiğinde ara bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Sanayileşme bazen de geri kalmış bir toplumdaki gelişmiş bir topluma geçişte, kalkınmanın ve dolayısıyla modernleşmenin olmazsa olmazı olarak kabul edilmektedir (Yavilioğlu,2002b:64).

Kalkınmadan farklı olarak ekonomik büyüme, genelde milli gelirin zaman içindeki artışını ifade eder. Bu kapsamda bir ülkenin ekonomik gelişme düzeyi, söz konusu ülkede kişi başına düşen milli gelir ile ölçülür. Büyüme hızı, kişi başına düşen milli gelirden her yıl meydana gelen nispi artışı ifade eder. Kişi başına düşen milli gelir bakımından, günümüzde, ülkeler arasında hala çok büyük farklar bulunmaktadır. Ekonomik büyüme, bu bakımdan, sürekli olarak gündemde bulunmakta ve büyüme modelleri ortaya atılmaktadır (Sivrekli Demircan,2003:98)

Karşılaştırmalar, ekonomik büyümenin daha çok üretim faktörlerinin maksimum verimi sağlayacak şekilde bir araya getirilmesini kapsayan bir denge sorunuyla ilgilendiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ise iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin yaratılmasıdır. Bu aşamada, üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için ekonomiyi de içine alan kurumsal/yapısal bir değişimin olması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişim, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir. Yani iktisadi kalkınma sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutlarıyla kuşatan karmaşık bir süreçtir.

Sanayileşme ise daha çok sürekli bir şekilde sürdürülen uygulamalı araştırmalara ve enerji kaynaklarına oturtulmuş bir teknolojinin neden olduğu iktisadi değişimlerdir. Sanayileşme, modernleşme ve kalkınma kavramlarının ve bu kavramlarla ifade edilen süreç ve amaçların ortak paydası olarak bir anlam taşımaktadır. Bu anlamda, sanayileşme sürecinin doğrudan ve dolaylı etkileri, modernleşme ve kalkınma kavramlarının kapsamında yer almakta ve her iki kavramın içeriklerini birbirine yaklaştırmaktadır (Yavilioğlu,2002c:72).

Modernleşme ise daha çok farklı sektörlerdeki değişim süreçlerinin birlikte işlemesiyle oluşur. Bu süreçler ise sosyal yapıyı derinden etkiler ve farklılaşmaya yol açar. Farklılaşmalar temelde siyasal, eğitim, dinsel, aile alanlarında belirginleşir. Bu anlamda modernleşme, iktisadi kalkınmayı kapsadığı gibi daha ötesine de gider.

Kalkınma ile karıştırılan kavramların genel çerçevesi çizildikten sonra ekonomik kalkınmaya yönelik bir tanımın yapılmasına geçilebilir. Ekonomik kalkınma, ülkelerin ekonomik, toplumsal, siyasi yapılarının değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve toplumsal refahın artması olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan kalkınma, ölçümlere dayalı olan ve GSMH'daki hızlı artışla belirlenen ekonomik büyümeyi içermekle birlikte, ekonomik ve sosyal değişimleri de kapsar (Siverekli Demircan,2003:99). Diğer bir deyişle kalkınma kavramının sözlük tanımı ile; *“Toplumsal yapının değişkenlerini hükümetlerin veya yöneticilerin belli bir siyaset güderek geliştirme çabası”* (M. Larousse, cilt-10: 400)

olarak ifade edilmektedir. Ayrıca kalkınmayı, az gelişmiş ülkelerin iç ve dış kaynakları kullanarak ekonomik düzenlemeler yoluyla gelişmiş ülkelere yetişme, toplumsal yapıyı geliştirme çabası (Şan,2005:11) olarak da tanımlamaktadır.

Kalkınma sürecinde vurgu daha çok ekonomik faktörler üzerine yapılmaktadır. Bir anlamda ekonomik olmayan faktörlerin, ekonomik faktörlerle ilişkisi ölçüsünde önemi bulunmaktadır. O halde toplumun bir bütün olarak Batı normlarına göre değişmesini veya başka bir ifadeyle; geri kalmış bir ekonominin sanayileşmesini, halkının belli ölçüde devlet yönetimine iştirak etmesini, seküler/rasyonel normların kültüre yayılmasını ve toplum içerisinde seyyaliyetin artmasını bir bütün olarak ifade etmek için kullanacağımız kavram modernleşmedir. Bu bağlamda modernleşme, kalkınmayı da içerisine alacak genişlikte bir anlam taşımaktadır. Geri kalmış bir ekonominin refah düzeyini artırmak için değişimi/dönüşümü ifade edildiğinde kullanacağımız kavram ise kalkınma olmalıdır (Yavilioğlu,2002c:75).

1.1.3. Kalkınma Kavramının Gelişim Süreci

Kalkınma iktisadının bir disiplin olarak ortaya çıkışı, 1930'lardaki büyük ekonomik bunalımla başlamıştır. 1939–1945 yılları arasındaki uluslararası ekonomik sistemin çöküşünün meydana getirdiği sarsıntı da kalkınma ekonomisine asıl ivmeyi kazandırmıştır. Kalkınma ekonomisi kavramı İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar, ekonomik yönü itibariyle değerlendirilmiştir. Hem kalkınma teorilerinde hem de kalkınma stratejilerinde bu vurgu çok açıktır. Dengeli ve dengesiz kalkınma yaklaşımlarında, neo-liberal yaklaşımlarda ve bağımlılık yaklaşımlarında sorun, üretim sürecinin ekonomik yönlerinde görülmüş, dolayısıyla çözüm önerileri de üretim faktörlerinin nasıl elde edileceği, nasıl bir araya getirileceği ve nasıl üretime sokulacağı üzerinde yoğunlaşmıştır (Yavilioğlu,2002b:63).

1970'li yıllara kadar kalkınma kavramı sadece ekonomik boyutta algılanmış (Berber, 2004a) ve GSMH ile ölçülmeye çalışılan iktisadi büyüme hedefi ile ilişkilendirilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler, kalkınmış olmanın lüzumunu hızlı ve istikrarlı büyüme hedefini gerçekleştirerek yerine getirebileceklerini düşünüyorlardı. Gelişmekte olan ülkeler mevcut ekonomi teorisinin ve sanayileşmiş ülkelerin desteğini alarak, işsizlik, gelir dağılımında eşitsizlik, yoksulluk, çevre tahribatı gibi

sorunların iktisadi büyüme hedefini gerçekleştirdikçe çözüleceğine inanmışlardı. Salt iktisadi büyümenin, beklenenin aksine, gelir dağılımında artan eşitsizlik, geniş kitlelerin yoksullaşması, bölgesel dengesizlikler ve eşitsizlikler, doğal çevrenin ve doğal kaynakların uzun dönemli büyüme gerçekleştirmeye olanağını ortadan kaldıracak derecede tahribi ve toplumsal barışın bozulması gibi alternatif maliyetlerinin olabileceği yaşandıkça anlaşılmıştır (DPT,2001:120).

Gelişmekte olan ülkeler bakımından ilerlemenin kişi başına milli gelir artışı gibi niceliksel kriterlere indirgenmiş olmasının sakıncaları tartışılırken; fiziki üretim kapasitesinin büyüklüğü, gelir düzeyinde artış gibi kavramlar yanında gelirin toplum kesimleri ve bölgelerarası dağılımı, sosyal ve kültürel yapının değişimi, demokratikleşme gibi toplumsal gelişmeyi de içeren bir bütün olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. Yeni anlayışa göre ekonomik kalkınma, ülke genelinde siyasal, kültürel ve toplumsal kurumlardaki değişimi kapsayan çok boyutlu bir kavramdır ve özünde insan faktörünü barındırmaktadır.

Kapitalist Dünya'da 1980'li yıllara kadar geçerli olan Keynesci ekonomi politikalarının mevcut sorunlara çözüm üretmez hale gelmesi ve neo-liberal ekonomi yaklaşımlarının ön plana çıkması, kalkınma sorununa bakışı temelden etkilemiştir. Keynesci ekonomi politikalarına dayalı refah devleti anlayışı ekonomiye devlet müdahaleleri, planlı kalkınma hedefleri yerini piyasa ekonomisinin işleyişine dayalı ekonomik kalkınma beklentisine bırakmıştır. Bu bağlamda yenedünya ekonomik düzeni; ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanda ulusal sınırların kalkması olarak tanımlanan küreselleşme olgusu ile kalkınma sürecini kökten etkileyecek yeni bir anlayış getirmiştir. Artık serbest dış ticaret yoluyla uluslararası piyasadan yansıyan mal ve hizmet fiyatları, serbestleşen sermaye hareketlerinin belirleyeceği mali piyasalardaki anahtar fiyatlar, yeni döviz kuru ve faiz oranı, yabancı sermaye yatırımları, uluslararası piyasalardan borçlanma olanakları hem makro, hem de mikro düzeyde ekonominin gelişimini belirleyen öğeler olmaktadır. Böylece kalkınma kavramı ulusal irade ile ortaya çıkan öncelikler ve politikaların dışında, liberal ideolojinin ve politikaların belirlediği uluslararası ilişkiler bağlamında algılanmaya başlanmıştır (DPT,2001:120, 121).

1.1.4. Yeni Ekonomik Bakış Kapsamında Sürdürülebilir Kalkınma

Küreselleşen dünyada serbest dış ticarete dayalı büyüme modeli, dünya üretiminin yüksek ücretli zengin sanayileşmiş, çevre duyarlılığı ve çevre yasaları gelişmiş ülkelerden; düşük ücretli işgücüne sahip, çevre bilinci ve yasal mevzuatı henüz oluşmamış gelişmekte olan ülkelere kayacağını öngörmektedir. Küreselleşme sürecinin getireceği öngörülen yoksullaşarak büyüme olgusu, kalkınma kavramının tanımını yeniden gözden geçirmeyi gerektirmiştir.

Kalkınma olgusunun toplumsal yaşamın ve özde insan refahının önemini vurgulayan yönüne dikkat çekilerek, küreselleşme sürecinde yeni bir boyut kazanmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Aralık 1986'da Gelişme Hakkı Beyannamesini kabul ederken, kalkınmayı ekonomik olduğu kadar, sosyo-kültürel ve siyasal kapsamda ele almış ve insanı, kalkınma sürecinin öznesi olarak tanımlamıştır. Büyüme merkezli kalkınma anlayışının dünyayı getirdiği nokta, açlık, etnik ayrılıklar ve ekolojik felaketler olarak dile getirilirken, kalkınma sorunsalında büyüme merkezli anlayıştan “insan merkezli” kalkınma anlayışına geçilmektedir (Yüksel Acı,2006:1).

İnsani kalkınma devletin bir görevi olarak görülmektedir. Bu görev, kişiye temel kaynaklara, eğitim, sağlık hizmetleri, gıda, konut, iş ve eşit bir gelir dağılımına erişim için fırsat eşitliği sağlamak olmalıdır. Devlet, her türlü sosyal adaletsizliği gidermek amacıyla gereken sosyal ve ekonomik reformu yapmalıdır. Küresel bağlamda çevre değerlerinin korunması söyleminin öne çıkması ile sanayileşememe ve dolayısı ile kalkınamama kısıncasına giren azgelişmiş ülkelerin baskısı ile gündeme gelen arayışlar “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramının geliştirilmesi ile sonlandı. Sürdürülebilir kalkınma, toplumsal adalet, sürdürülebilirlik ve katılım konularındaki eksiklikleri karşılayabilecek yeni bir kalkınma anlayışını getirmektedir (Ceylan,1995:203). Bu anlayışla sürdürülebilir kalkınma, mevcut nüfusun ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli çaba sırasında gelecek kuşakların da ihtiyaçlarını gözetenek doğal ve kültürel kaynakların özenli bir biçimde tüketilmesini öngörmekteydi. Sürdürülebilir kalkınma kavramının bir uzantısı olan “insani kalkınma” ya da bir başka deyişle “insanı gelişme”ye ilişkin ölçütlerin geliştirilmesindeki temel amaç, ülkelerin ekonomik büyüme ya da kalkınma

kompleksinin yön değiştirmesi için gerekli uluslararası duyarlılığın yaratılması olarak somutlaşmaktadır (DPT,2001:121, 122).

Kalkınma; reel büyüme oranları, sürdürülebilir insani kalkınma amaçları ve insan hakları değerleri arasında kurulacak uzun dönemli bir dengeye gereksinim duymaktadır. Barış ve toplumsal huzur olmaksızın insan enerjisini verimli biçimde üretime dönüştürmek mümkün değildir. Ekonomik gelişme olmaksızın, maddi refahta sürekli ve geniş tabanlı bir iyileşme olmaz. Ayrıca çevrenin korunması gerekmektedir. Çünkü çevre korunmazsa ekolojik dengeler bozulur ve insanlığın geleceği tehlikeye girer. Diğer bir ifade ile kalkınırken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yetenek ve olanaklarını kısıtlamaksızın bugünkü ihtiyaçların karşılanması yönünde çaba sarf edilmelidir (Yücel,2003:11).

Sosyal adalet olmadan artan eşişsizlik sosyal bütünlüğü tehdit eder. Özetle yeni kalkınma kavramı; barış, ekonomi, çevre, sosyal adalet ve demokrasiyi bir bütünlüğün tamamlayıcı parçaları olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilir insani kalkınma hedefinin başarılmasında hükümetler ve hükümetler arası kuruluşlar yanında, yeni aktörler ve temsilcilerin de yer aldığı görülmektedir. İletişim teknolojilerinden yararlanan ve dünya çapında demokratikleşme sürecinden destek alan sivil toplum örgütleri, medya ağları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler, dernekler, birlikler, akademik kurumlar vs. insani sorunlara sahip çıkarak kendi kurallarına, önceliklerine ve değerlerine göre önemli stratejiler oluşturmaktadırlar (DPT,2001:122).

1.2. KALKINMA YAKLAşIMLARI

1.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar

Klasik iktisadın kurucularından Smith, Maltus, Ricardo ve Marx gibi iktisatçılar, iktisadi gerçekliğin bütünlüğünü açıklamaya yönelik kapsamlı kuramlar geliştirmişlerdir (Duran,1997:27).

Ekonomik etkinliği ticaret ve para biriktirmeye bağlayan Merkantilizme karşın, A.Smith bunları birer araç olarak görmüştür. Smith, emeğin üretim gücünün gelişmesini, ulusal ekonominin temel belirleyicisi olarak görmektedir. Modern iktisadın kurucusu olarak görülen A. Smith, zenginliği, işbölümüne dayalı büyük

üretim bağlamaktadır. Öyleyse ekonomik gelişmede pazar genişliği ve artan işbölümünü sınırlayan engellerin kaldırılması gerekmektedir. Daha sonra ekonomi politiği ön plana çıkaran Ricardo ise ekonominin temel sorunsalını bölüşüm aşamasına taşımıştır. Ona göre temel amacın, hâsılanın üç sınıf arasında, yani toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve işçiler arasında nasıl bölüşüldüğünü açıklamak olduğunu belirtir. Ricardo, toplam hasılanın rant, kar, ve ücretler adı altında sınıfların her birine verilecek oranları köklü olarak değişmesi gerektiği yönünde siyasal iktisadın görevi olarak tanımlamaktadır (Ercan,1995:76, 77).

Maddi ilerleme kavramı, A.Smith'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar tüm iktisatçılar tarafından Batı'nın iktisadi kalkınması olarak isimlendirilen şeyi açıklamada kullanılan bir ifade olmuştur. Merkantilist ve fizyokratik düşünceler ile karşıtlık ve benzerlik ilişkisi içerisinde bir etkileşim sonucu ortaya çıkan Klasik İktisat Ekolünün Adam Smith'ten sonraki teorisyenleri Jeremy Bentham, William Goldwin, David Ricardo ve Robert Malthus olmuşlardır. Bu iktisatçılarda, klasik büyüme teorisini esas olarak nüfus büyümesinin kişi başına gelir düzeyi tarafından belirlendiği görüşü ön planda idi.

Bunlardan farklı olarak maddi üretim kapasitesindeki bir artış ile kurumsal yapıdaki değişmeler arasında belirli bir gecikme sürecinin olduğunu varsayan Marx'a göre; teknik bilgi ve maddi sermaye üretim kapasitesinde sürekli büyüme oluşturmak için bir araya getirilir. Büyüme hedefinin gerçekleştirilebilmesi ise ancak ve ancak tüm üretim araçlarının kamuya devredilmesi ile mümkün olacak, kamu eliyle artı değer işçi sınıfı adına bir büyümeyi gerçekleştirmesi ile de sürdürülebilecektir. Farklı fikir ve düşünce akımları ile birlikte Malthus ta toprak sahiplerinin oluşturduğu sınıf ulusal ekonomi ve ekonomik gelişme için önemli bir sınıf olarak görmektedir (Ercan,1995:76, 77).

Fransız Klasik İktisatçısı Jean Babtiste Say, “Say Yasası” olarak bilinen görüşünü ortaya atmıştır. Say değerleri yaratan tek gücün insan emeği olduğunu düşünen Smith'in hata ettiğini belirterek işgücü, sahip olduğu emeği belirli bir kazanç sağlamak amacıyla arz eder ve bu yolla elde ettiği geliri de üretilen çıktılarını satın almak için kullanır. İstihdam ile ortaya çıkan üretim süreci gelir doğurduğu için satın alma gücü de yaratır. Arz kendi talebini yaratır. Daha sonra Alfred Marshall tarafından fark edilen Say Yasası'ndaki zayıf noktalardan biri, gelirlerin bir kısmının

tasarruf edilebileceği ve böylece olası bir büyüme sürecinden bu paranın çekilmiş olabileceğidir. Yapılan tasarrufların kişiler ve bankalar tarafından yeniden yatırımda kullanılması ile büyümeye katkı sağlanacaktır (Berber,2004a).

Mill ise geri kalmış ülkelerin kalkınamama nedenlerini, bu toplumlarda yeterince birikim yapmak için güçlü isteklerin olmadığı ve insanların aşırı çalışmadığını dolayısıyla yeterince birikim yapamadıklarına bağlamaktadır (Ercan,1995:83). John M. Keynes ise; az gelişmişliği sürekli noksan istihdam durumu olarak yorumlamış ve tam istihdam politikasının düzenlenmesini gelişme aracı olarak kabul etmiştir (Duran,1997:28).

Keynezyen iktisatçılar “Fonksiyonel Devlet Teorisi” çerçevesinde kaynak kullanımında ve kaynak dağılımında etkinlik sağlanması, adil gelir ve servet dağılımının sağlanması, iktisadi istikrarın sağlanması, iktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanması ödemeler bilânçosunda denklik sağlanması gibi devletin bazı fonksiyonları sağlamak üzere ekonomiye aktif olarak müdahale etmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır (Güngör,2005:13).

Keynezyen iktisat, üretim ve enflasyon üzerinde etkileri olan toplam talep olarak adlandırılan bir toplam harcama teorisidir. Keynes’in ortaya attığı teori ve görüşleri temel alarak Harrod'un Keynes’in analizini dinamikleştirilmesiyle "iktisadi büyümenin analizi" yeni bir ivme kazanmıştır (Berber,2004a). Post-Keynesgil yazarlar; az gelişmişliği büyümenin karşısında yer alan durgunluk durumu olarak görmüş ve bu onları az gelişmiş ekonomilerin kalkınması için global büyüme modellerinin önerilmesine götürmüştür (Duran,1997:28).

Harrod-Domar büyüme modelinde savunduğu temel prensip net yatırımın ikili etkisidir. Net yatırım bir yandan üretime yönelik bir talep oluştururken öte yandan çıktı üretmek için ekonominin kapasitesinin arttırmaktadır. Bu durum dönemsel bazda değerlendirilmektedir. Keynesgil modelde olmayan husus, bu net yatırım döneminin ayrıca kapasite etkisinin olacağıdır. Ekonomide reel GSMH'daki büyüme oranını açıklayan Harrod-Domar modeli az gelişmiş ülkeler için de uygulanabilir bulunmuştur. Bu modelde Harrod, Keynesyen modelini sanayileşmemiş ülkelerdeki işsizlik sorununun çözümü olabilecek şekilde geliştirmiştir. Keynesyen modeline sermaye-çıktı oranı kavramını da ekleyerek önce

Harrod ve ardından Domar statik olan bu modeli az gelişmiş ülkelere de uygulanabilecek dinamik bir model haline getirmişlerdir (Berber,2004a).

1950'lerden 1980'lerin sonlarına kadar neo-klasik yaklaşımlar, kişi başına düşen sermaye miktarının artması sermaye faizinin düşmesine yol açtığı yönündedir. Bu nedenle, neo-klasik yaklaşımda uzun vadeli büyümenin motoru olarak işgücü artışı ve teknik gelişme görülür. Temel amaç, üretimin sabit verimler ve değişen faktör oranları kuralına göre yapılması halinde, doğal ve gerekli büyüme oranları arasında herhangi bir uyumsuzluğun söz konusu olmayacağını, ekonominin istikrarlı bir dengeye ulaşacağını göstermektir. Gerekli büyüme oranı, yatırımların ortaya çıkardığı arz ve talep artışları arasında uyumu sağlayan büyüme oranıdır. Neo-klasik büyüme teorisinde nüfusun büyüme oranı ekonomik büyüme oranını etkiler. Ancak ekonomik büyüme, nüfusun büyümesini etkilemez. Benzer şekilde, teknolojik değişme oranı ekonomik büyümeyi etkiler. Ancak ekonomik büyüme teknolojik değişmeyi etkilemez. Buna göre bu teoride nüfusun büyümesi ve teknolojik değişme dışsal değişkenlerdir (Berber,2004a).

İktisadi büyüme modelleri, formel genel denge kavramından gelişmiş ve uzun dönemi kapsayan bir genel denge modeli olarak ortaya çıkmışlardır. İktisadi büyüme modellerinin özellikle tarihsel bir yanı olmadığı için, az gelişmişlik olgusu üzerinde durmadığı da görülür. Bu modellerde, sanayileşme süreci yapısal değişimine yer verilmemekte ve bu nedenle kalkınmanın sosyo-ekonomik gelişimi dikkate alınmamaktadır (Duran,1997:29).

1.2.2. Dengeli Kalkınmaya Yönelik Yaklaşımlar

Az gelişmiş ekonomilerin kalkınma sorunlarına yukarıda belirtilen geleneksel büyüme yaklaşımların çözüm getirmediği düşünülmektedir. Bu nedenle, az gelişmiş ekonomilerin yapısal sorunlarını dikkate alan kalkınma modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Rostow, Buchanan, Chenery, Timbergen, Nurkse, Scitovsky, Lewis, Rodan, Hirschman F.Peroux v.b. gibi iktisatçılar az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarıyla ilgili çalışmalar yaparak çeşitli modeller ortaya koymuşlar. Bu iktisatçılar kalkınma sorunlarına yapısal yaklaşmışlardır. Bu bağlamda dış ticarete görülen dengesizlikleri, işsizliği, gelir dağılımı bozukluğu vb sorunları talep ve

üretim fonksiyonlarındaki ve ekonomik davranışlardaki çeşitli yapısal özelliklerle açıklamaya çalışmışlardır (Duran,1997:29).

Gelişmiş ülkelerde dengeli bir büyüme hızına ulaşılması ve korunması amaç olurken, gelişmekte olan ülkelerde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra sürdürülebilir kalkınma çabaları amaç olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yapısal sorunlar nedeniyle büyüme ve kalkınma oldukça önemli bir hedef olarak görülmüştür (Siverekli Demircan,2003:98)

Bir kaynak dağılımı ya da yatırım stratejisi olarak dengeli kalkınma, ekonomide mevcut bütün sektörlerin aynı anda ve birlikte gerçekleştirilmesi anlamına gelir. Bu kriteri savunan iktisatçıların başında List, Nurkse, Rosestein-Rodan, Myrdall, Lewis ve Chenery gelir (Berber,2004b). Bu iktisatçılara göre az gelişmiş ülkelerde dengeli kalkınmayı gerektiren sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Acar,1998:57):

- AGÜ'de Rodan'a göre talep yetersizliği olduğundan ve pazar alanı sınırlıdır. Dolayısıyla yatırımcının talep endişesi vardır.
- AGÜ'de yatırımların yavaş artması içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanmayı imkânsız hale getirmektedir. Bu ülkelerde çeşitli türdeki büyük yatırımların aynı anda başlatılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.
- AGÜ'de gelir belli bir seviyeye çıkıncaya kadar tasarruf söz konusu değildir. Bu nedenle AGÜ'de kalkınmanın başlatılması ve kendi kendini besleyebilmesi için gelirin en kısa sürede belli bir seviyeye çıkarılması gerekir. Bunun yolu da her sektörde bir yatırım seferberliği yapmaktır. Bu görüş nedeniyle dengeli kalkınma teorisine "*Büyük İtiş Teorisi*" de denilir.
- Söz konusu ülkelerin ihracat imkânları hiçbir zaman yurtiçi talep yetersizliğini telafi edemez.

Dengeli kalkınma modelinin temel düşüncesi, AGÜ'de piyasa mekanizmasının kaynakların dağılımını yeterince sağlayamadığı yönündedir. Çünkü bu ülkelerde piyasa fiyatları, gerçek fiyatları yansıtmamakta, üretim faktörlerinin nispi kıtlıklarına bağlı olarak da sosyal maliyetler ile sosyal fayda

maksimizasyonu ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Dengeli kalkınma modeli iki karşılıklı bağlılığa dayanır. Birincisi, üretimde karşılıklı bağlılık ki; her iktisadi ünite girdi bulmak ve çıktısına pazar aramak zorundadır. İkincisi ise, tüketimde karşılıklı bağlılıktır. Bu durumda her gelir artışı, talepte bir genişleme yaratacaktır. Dolayısıyla tüketim malı üretiminin buna uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekir (Berber,2004b).

Bir ekonomide dengeli kalkınma için yatırımların birlikte ve dengeli bir biçimde bütün sektörlere dağıtılması gerekmektedir. Bu durum, kalkınma için gerekli olan tüm kaynakların varlığını zorunlu kılmaktadır. Oysa gelişmekte olan ülkelerde kaynak yetersizliği temel problemdir.

Dengeli kalkınmanın taraftarı olan R. Nurkse'ye göre yatırımlar ülkenin her tarafına yaygınlaştırılmalıdır. Böylece az gelişmişliğin nedeni kabul edilen piyasanın darlığı giderilecek ve dışsal tasarruflardan yararlanma imkânları artacaktır (Türkay,1995:123). Nurkse'nin dengeli kalkınma görüşü genellikle "kısır döngülere" dayanır. Bu döngü "bir ülke fakir olduğu için fakirdir" Bu döngünün kırılması içinde dışarıdan sermaye girişi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Nurkse sermaye birikiminin yeterli olmadığını ve yığınların satın alma gücünün zayıf olması nedeniyle yatırımları teşvik edemeyeceğini ifade etmişti. Piyasanın sınırlılığı halkın satın alma gücündeki yetersizlikten ileri gelir. Rosestein-Rodan'a göre ise dengeli büyüme senkronize (birbirine uyum gösteren, eş anlı) yatırımlarla gerçekleşebilir (Acar,1998:56, 57, 58). Bu yatırımların yapılması, gelir ve talebi artırıcı özellik taşımayacaktır. Dolayısıyla yeterli gelir yaratılması da söz konusu olamayacaktır. Bu iktisatçıya göre yatırımların koordine edilmesi dışsal tasarruf sağlanmasında etkili olur (Berber,2004b).

AGÜ'de dışsal ekonomilerin var olması sebebiyle kalkınma yaklaşımında "büyük itiş" kullanılmaktadır. Birçok alanda bir yatırım projesi tek ve izole edilmiş şekilde ele alınamayacağına göre, bu yatırımın sağlayacağı diğer faydaların da düşünülmesi gerekmektedir. Kısaca bu faydalar; diğer endüstri kollarından sağlanacak olan arz ve talep imkânlarıdır. Rosestein-Rodan, yatırımların bütün alanlarda senkronize olarak başlatılmasının büyük bir itişe sebep olacağını ileri

sürmektedir. Dengeli kalkınma ayrıca işgücü üzerinde de etki yapar. Vasıflı ve eğitilmiş işgücü temini daha kolay ve ucuz olur. Bunun yanı sıra dengeli kalkınma çarpan etkisinin tam olarak işlemlerine yol açar. Eğer yatırımlar bir endüstri koluyla sınırlı kalırsa çarpan etkisi kısa sürede yok olur.

Bir ekonomide kişi başına milli gelir artışı ve fertler arasında dengeli dağılımı ile birlikte; fertlerin yaşam seviyelerinde bir iyileşme göze çarpar. Bu iyileşmenin neticesinde hayat standardı yükselen fertlerin tasarruf yeteneği artar. Bununla birlikte milli gelirin büyük bir kısmını yatırımlara ayırmak mümkün hale gelir. Böylece ekonomik kalkınma ile birlikte, üretimde artışın yaratılması ve sanayileşme hamlesinin başlatılmış olması ekonomik kalkınmayı simgeleyen temel özellikler olarak karşımıza çıkar (Sivrekli Demircan,2003:99).

Dengeli kalkınma yaklaşımı iki yönden eleştirilebilir. İlki, yatırımın nereden başlatılacağı ve hangi endüstri kolu olacağı yönündedir. İkincisi ise, mevcut kaynakların ekonominin tüm sektörlerine birden dağılması, en uygun büyüklüklerin altına inilmesine neden olacaktır (Berber,2004b).

1.2.3. Dengesiz Kalkınmaya Yönelik Yaklaşımlar

Dengesiz kalkınma görüşü, dengeli kalkınma modellerinin gerçeğe uymadığı ve az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı gerçekleştiremeyeceği düşüncesinin bir sonucudur (Duran,1997:38). Dengesiz kalkınma; ekonomide kısa sürede gelişme sağlanabilmesi için belli üretim alanlarına öncelik verip, yatırımları bu alanlara kaydırmayı öngörmektedir (Berber,2004b). Diğer bir deyişle dengesiz kalkınma, sektörel veya bölgesel öncelikleri dikkate alarak, belli alt bölge veya sektörler lehine önceliklerin verilmesi ve kalkınmada bunların öncü sektörler veya bölgeler olarak rol üstlenmesi esasına dayanır (Duran,1997:38).

Dengesiz kalkınmanın geliştiricileri ve savunucuları arasında; P. Streeten, J. Schumpeter, A. Hirschman, T. Scitovsky en önemlileridir. Ricardo, Mill ve Marshall'ın savunduğu "karşılaştırmalı üstünlükler teorisi" dengesiz kalkınmanın ilk örneğini oluşturur. Bu teoriye göre; ülkelerin ekonomik çıkarları; kendi ekonomileri içinde bulunan en verimli alanlarda uzmanlaşma ile maksimuma ulaşır. Yani, her ekonomi nispi olarak bol sahip olduğu üretim

faktörlerinin kullanıldığı alanlara ağırlık verirse uzun dönemde dış ticaret yoluyla zenginleşecektir (Berber,2004b).

Dengesiz kalkınma görüşünü, karşılaştırmalı üstünlük teorisinin yanında destekleyen yeni ve modern teorilerde bulunmaktadır. Bu görüşlerin bazıları kısaca şöyle ifade edilir.

P. Streeten, gelişmeyi mevcut dengelerin bozularak yerine yenisinin getirilmesiyle sağlanan oluşum olarak savunmaktadır (Berber,2004b). Yani gelişme, toplumların sahip olduğu ekonomik ve sosyal düzenlerin değiştirilmesi ile meydana gelen yeni durum olarak ifade edilebilir. Çünkü gelişme sürecinde bütün sektörlerde aynı anda ve aynı ölçüde performans sağlanamayacağından ister istemez dengesizlik oluşacaktır. Burada önemli olan dengesizlik yaratmak değil, büyümeyi hızlandırmak için dengesizliğin nerede ve ne derece olacağıdır (İşgüden,1995:157) .

Dengesiz gelişmeyi savunan Hirschman'da diğer iktisatçılar gibi AGÜ'in dengeli bir tarzda kalkınmalarını öne sürmenin bu ülkeleri gelişmiş olarak kabul etmek anlamına geleceğini belirtmiştir. Bütün sektörlerde aynı anda yatırım yapmak, ekonomide hem sermaye birikiminin hem de müteşebbis ve yönetici kadronun yeterli olması halinde mümkündür. Oysa AGÜ'de hem sermaye birikimi, hem de yatırımları yönetecek müteşebbis sayısı yetersizdir (Acar,1998:62). Bu nedenle AGÜ'de bütün sektörleri birlikte geliştirmek gerçekleşmeyecek bir istektir. Ayrıca Hirschman'ın dengeli kalkınma tezine yönelttiği bir diğer eleştiri de şudur; dengeli kalkınmayı savunanlar, ekonominin "büyük itiş" başlamadan önce hiçbir yatırıma sahip olmadığını veya bütün sektörlerin aynı seviyede olduğunu farz ederler. Hâlbuki her yatırım ekonomide diğer sektörlerle göre bir dengesizlik yaratır. Dolayısıyla bu yatırımın sağladığı karlı iş imkânlarından yararlanmak için yeni bir yatırım yapılacaktır. Bu yeni yatırım ise yeni bir dengesizlik yaratacak ve yeni bir yatırımı teşvik edecektir (Berber,2004b).

Hirschman ve dengesiz kalkınmayı savunan diğer iktisatçılar, yatırımların bu tarz dengesizlikler yaratıp birbirlerini teşvik ederek artmalarını, AGÜ için en doğru kalkınma yolu olarak benimsemektedirler. Onlara göre böyle bir yol

öncelikle gelişmiş ülkelerin tarihi tecrübelerine uygundur. Çünkü bugünün gelişmiş ülkelerinin hiçbiri dengeli kalkınma yolunu seçmemiştir.

Dengesiz kalkınma kriteri esas alındığından cevap aranabilecek soru "ne tür bir dengesizliğin" kaynakların optimal dağılımını sağlayacağıdır. Daha açık bir ifadeyle hangi projelere ve sektörler ağırlık verilecektir. Hirschman bu sorunun "sektörler arası ileri ve geri bağlantı" katsayılarına göre çözülmesi gerektiğini belirtir. İleri bağlantı katsayısı; bir sektörün diğer sektörler sattığı ara mallar toplamının toplam talebe oranıyla ölçülür. Geri bağlantı katsayısı ise; bir sektörün diğer sektörlerden aldığı ara mallar toplamının toplam üretime oranıdır. Netice itibarıyla Hirschman, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını ekonomide belirli sektörler lehine yaratılacak dengesizliklerin meydana getireceği dinamik bir süreçle aşılacağını ileri sürmektedir (İşgüden,1995:156).

Toplam sektörler arası bağıllık katsayısı yüksek yatırım ve projelere öncelik verildiğinde diğer sektörlerde de yatırım yapma arzusu meydana gelecektir. Örneğin çoğu ekonomilerde demir-çelik endüstrisi, toplam sektörler arası bağıllık katsayısı en yüksek olan sektör durumundadır. Bu sektör seçildiğinde başka sektörler de meydana gelecektir (Berber,2004b).

Kaynakların etkin kullanılması amacını öngören modellerden biri de kalkınma kutupları modelidir. Kalkınma sürecinde belirli bölgelerin öne çıktığı görülmektedir. Örneğin, Fransa'da Paris bölgesi, Brezilya'da Sao Paulo, Japonya'da Tokyo ve Osaka, Arjantin'de Buenos Aires, İtalya'da Milano, Portekizde Lizbon, Türkiye'de Marmara bölgeleri gibi (Duran,1997:38).

Dengesiz kalkınma stratejilerinde çeşitli isimler altındaki kalkınma politikalarında da karşımıza çıkmaktadır: tarım-sanayi önceliği, öncü (sürükleyici) sektör seçimi, ithal ikameci-ihracata yönelik sanayileşme gibi. Dengeli veya dengesiz kalkınma yollarının tercih edilmesi ülkelerin özelliklerine göre değişme gösterir. İlerlemeye giden yolda ilerleme alanı, derinliği ve genişliği engellerle doluyorsa ve engellerin kısmen giderilmesi sonucu geriye kalan engellerin yavaşlatma etkisi fazla ise, dengeli büyüme önerilir. İlerleme engelleri önemli ama az sayıda ya da farklı şiddette iseler ve de bunlardan birinin üstesinden

gelindiğinde ilerlemenin daha da hızlanmasına yarayan güçler harekete geçiyorsa dengesiz kalkınma önerilir.

1.2.4. Kalkınmaya Yönelik Diğer Yaklaşımlar

Kalkınma teorilerini sadece dengeli ve dengesiz kalkınma şeklinde iki gurup altında toplamak ve değerlendirmek eksik bir yaklaşım olarak görülmektedir. Çünkü yöntem ve çözüm bakımından ayrı teorilerde bulunmaktadır. Bunların en önemlileri: serbest piyasa koşullarının mutlak geçerli olmasını ve ancak bu şekilde optimum kaynak dağılımının gerçekleşebileceğini savunan “neo-liberal teoriler”; iç piyasalardaki dengesizlikten çok dış ticaret ilişkilerinin dengesizliğine dikkat çeken “bağımlılık teorileri” ve son olarak ekonomik kalkınmayı tarihsel bir süreç içerisinde oluşan bir olgu olarak değerlendiren “aşamalı/doğrusal kalkınma teorileri”dir. Aşağıda bu teorilere değinilecektir.

1.2.4.1. Doğrusal Aşamalı Kalkınma Yaklaşımı

Doğrusal/aşamalı kalkınma teorilerine göre azgelişmiş ülkeler, gelişmiş Avrupa ülkelerinin kapitalizm öncesinde benzer siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları bulunmakta idi. Bu teoriler, "doğal düzen" anlayışından çıkarılan ve toplumların siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılarının temelde benzer olduklarından, azgelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin ilerleme yöntemlerini izleyerek kalkınabileceklerini iddia etmektedirler. Bu bağlamda doğrusal/aşamalı kalkınma teorilerinde her toplumun doğrusal bir gelişme çizgisi takip edebileceği öngörülmekte, azgelişmişlik gelişmeye giden yolda geçici bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Bu temel varsayım doğrultusunda tek bir kalkınma yolunu öngörmekle kalmamakta, alternatif bir yolun var olma ihtimalini de dışlamaktadır. Örneğin W. W. Rostow'a göre komünizm bir geçiş devresi hastalığıdır (Yavilioğlu, 2002b:60).

Kalkınma, uzun dönemde ekonomik büyümenin sağlanması, şeklinde algılanmıştır. Nitekim Rostow, “ekonomik büyümenin aşamaları, ulusların kalkınmasını, büyümeden hareket ederek evrensel bir süreç olarak” tanımlamaktadır. Ayrıca kalkınma kavramını, gelişmekte olan ülkeler arasında

görülen güney ülkelerindeki kişi başına reel gelir artışı gibi ekonomik bir boyuta indirgemektedir (Gediz-Uşun,2005:2)

Rostow'a göre bütün toplumlar tarihsel süreç içerisinde çeşitli aşamalardan geçmektedir. Bunlar; geleneksel toplum, hazırlık aşamasındaki toplum, kalkış aşamasındaki toplum, iktisadi olgunlaşma yolundaki toplum ve kitle tüketimi çağındaki toplum aşamalarından geçerek kalkınmasını tamamlayacağını ileri sürmektedir (Aktan ve Vural,2002a:17)

1.2.4.2. Neo-Liberal Yaklaşım

Neo-Liberal yaklaşımlar, 1970'li yıllarda yoğun bir şekilde yaşanan dünya ekonomi krizinin sonucunda ortaya çıkmıştır. 1980'li yılların başında ise yükselişe geçtiler. Bu yaklaşımların ortaya çıkmasında birincisi, Keynezyen yaklaşımların, dünya ekonomi bunalımına çözüm üretmede yetersiz kalması olarak görülürken, ikincisi de makro-ekonomi teorisindeki son gelişmeler ve Güneydoğu Asya'da yeni parlayan ülkelerin elde ettikleri başarılar olarak değerlendirilmektedir (Soyak,1998:355). Onlara göre dışarıya dayanan ekonomik büyüme, serbest piyasa kuramının temel taşlarından olan “karşılaştırmalı üstünlük” ilkesini yansıtmaktadır (Amsden,1990:1). Güney Doğu Asya Ülkelerindeki başarılar da, Neo-Liberal yaklaşımların temelini oluşturan serbest piyasanın zaferi olarak değerlendirilmekteydi.

Neo-liberal yaklaşım azgelişmişliği, Üçüncü Dünya yönetimlerinin aşırı devlet müdahaleleri ve hatalı fiyat politikalarının yarattığı kötü kaynak dağılımından ortaya çıkan duruma bağlamaktadır. Bu akımın savunucuları arasında yer alan I. Little, H. Johnson, B. Balassa, J. Simon, J. Bhagwati, A. Krueger gibi iktisatçılar, hatalı fiyat politikalarının ve aşırı devlet müdahalesinin ekonomik büyümeyi yavaşlattığı iddiasındadırlar. Bu yaklaşım, ekonomide optimal kaynak dağılımını, ancak serbest piyasanın sağlayabileceğini iddia etmektedir. Çünkü devlet, verimsiz harcamalar yapan israfçı bir kurumdur. M. Friedman'a göre devlet tarafından ekonomide alınan önlemler, gelişmeye yardımcı değil, engelleyici olmaktadır. Onun için görünmez elin gelişmedeki gücü, görünen elin (devlet) gerilemedeki gücünden daha üstündür (Yavilioğlu,2002b:59, 61).

Kalkınma iktisadında Neo liberal yaklaşımlar üçe ayrılır. 1- Serbest Piyasa Yaklaşımı, 2- Kamu Tercihi (veya Yeni Politik İktisat) Yaklaşımı 3- Piyasaya Yönelik (Market Friendly) Yaklaşımıdır.

1.2.4.3. Bağımlılık Yaklaşımı

Uluslararası Bağımlılık Teorileri, 1960'lı yılların ortalarında özellikle gelişmekte olan ülkelerin entelektüelleri arasında artan bir destek kazanmıştır. Bu teoriler, Üçüncü Dünya ülkelerini kurumsal, politik ve ekonomilerinin yapılanmaları, zengin ülkelerle olan bağımlılık ve baskı ilişkisi dâhilinde meydana geldiğini kabul etmektedirler (Yavilioğlu,2002b:61). 1970'li yıllarda dünya genelinde meydana gelen ekonomik bunalımlardan sonra, gelişmiş ülkelerin yeni pazar arayışları neo-liberal görüşü ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşıma, azgelişmiş ülkelere ve Marksist düşünürlerden eleştiri gelmiştir. Bu karşı çıkışlar Bağımlılık Okulu'nca toplumsal değişimde ekonomik büyümenin öne çıktığı ve kalkınmada tarihsel pratik yerine, mekanikleşmiş bazı değişkenlerin kullanıldığı (Ercan,1996:150, 164) gerçeklerinin eleştirisidir.

Azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması, gelişmiş ülkelerin egemen çıkarlarına kesinlikle ve temelinden ters düşmektedir. Sanayileşmiş ülkelere birçok önemli hammaddeyi veren, bu ülkelerin şirketlerine büyük karlar ve yatırım alanları sağlayan geri kalmış dünya, çok gelişmiş kapitalist Batı için her zaman vazgeçilmez bir dayanak olmuştur. Baran, azgelişmiş ülkelerin geri kalmış nedenini, Batı Avrupa kapitalizmine bağlamıştır (Ercan,1996:365).

1960'lardan sonrası geri kalmış ülkelerin kalkınması için uluslar arası kredi ve yardım kuruluşlarına olan bağımlılıkları giderek artmıştır. Ancak gelişmiş ülkelerin bu kuruluşlarda daha ağırlıklı bir güce sahip olmaları, azgelişmiş ülkeleri kontrol ve baskı altına alınmayı kolaylaştırmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerin, uluslar arası ticarete sahip oldukları rekabet üstünlükleri lehine avantaj sağlamakta ve gelişmekte olan ülkeleri ekonomik ve politik yönünde bağımlılığı artırmaktadır. Örneğin bağımlılık teorileri bağlamında finansal bağımlılık ve reel bağımlılık gösterilebilir. Finansal Bağımlılık: Uluslar arası mali kuruluşlar aracılığıyla dış borçlara dayalı bir ekonomik sistemi bulunan gelişmekte olan bir ülkenin, bu mali kuruluşta ağırlığı fazla olan gelişmiş bir ülke ile bir anlaşmazlığa düştüğü bir

ortamda kota hakkının kullanılmasıyla borç yönetiminde yaşayabileceği sorunlar, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal yönden etkilenme riskini ortaya koymaktadır. Reel Bağımlılık: İki ülkenin ya karşılıklı ticaret ya da üçüncü pazarda birbirine rakip olması durumunda; eğer bir ülkenin diğeri ile ticaret hacmi yüksek ise mali krizlerden etkilenme olasılığı yüksektir (gelir etkisi). Diğer bir durumda ise üçüncü bir pazarda birbirinin rakibi olan iki ülkeden birisi rekabet edebilirliğini kaybederse devalüasyon yapmaktan kaçınmaz (fiyat etkisi) (Erdoğan,2006:43).

Bu genel yaklaşım içerisinde üç ana düşünce akımı vardır. Bunlardan ilki, Marksist düşüncenin dolaylı bir yansıması olan Neo-Sömürgeci Bağımlılık Okulu'dur. Bu okul mensupları Üçüncü Dünya geri kalmışlığının varlığını ve devamını, zengin-fakir ülke ilişkilerine dayalı hayli eşitsiz uluslararası kapitalist sistemin tarihsel evrimine atfetmektedirler. Bağımlılık teorisi içerisinde bulunan ikinci model, Üçüncü Dünyanın geri kalmışlığını, gelişmiş ülke yardım birimlerinin ve çokuluslu örgütlerin bilgisiz uzmanlarının verdiği hatalı ve uygunsuz tavsiyelerine bağlayan Yanlış Paradigma Modeli'dir. Söz konusu modellerden sonuncusu ise, kalkınma ekonomisinde genişçe tartışılan Düalist Kalkınma Tezi'dir. Bu tez, zengin ve fakir ülkelerle zengin ve fakir insanlar arasında çeşitli seviyelerde artan farklılıkların varlığını ve devamlılığını ifade etmektedir. (Amin,1991:180). Bu açıklamalar doğrultusunda bağımlılık okulu mensuplarının önemli bir ortak noktaları ortaya çıkmaktadır. O da geri kalmışlığın başka ülkelere kaynaklandığına dair kabullerden ibarettir.

1.2.5. Ekonomistik Yaklaşımlar Eleştirisi

Ekonomik kalkınmanın toplumsal bir olgu olma özelliği ile geri kalmış toplumların yapısal sorunlarının olduğunu (Çifter,2005:9), bu sorunların farklılık gösterdiğini ve yaşamış oldukları sorunları dikkate alarak, ekonomistik yaklaşımı esas alan kalkınma teorileri iki yönden eleştirilmektedir (Yavilioğlu,2002b:62). Birincisi, toplumsal yapının bütünlüğü göz önüne alınmadan, genellikle ekonomik faktörlerin kalkınma üzerindeki etkisi ile tartışılmaktadır. Oysa kalkınma, toplumsal bir olgudur ve toplumsal yapının içinde soyo-kültürel, siyasal, psikolojik ve ekonomik bütünü içine alacak şekilde değerlendirilmelidir (Minibaş,2005).

İkincisi, sosyo-kültürel değerlerin kalkınmada sınırlayıcı etkileri ile itici güçlerine dikkat edilmemesidir. Kalkınmayı, sosyo-kültürel değer ve kurumların

çağdaş işlevlere uyarlanma süreci olarak düşünmekte yarar vardır (Black,1986:38). Bu boyutuyla kültür, kalkınmanın nedenini ve amacını oluşturur. Çünkü her bir insanın iyi bir yaşam için içinde bulunduğu kültürün etkisinde kalarak hareket etmektedir.

Kalkınma sürecindeki bir toplumun kültürel yapısı, toplumsal hedefi belirleyen ve hedefe doğru yönlendiren, onu harekette geçiren, gerek ekonomi ve gerekse sosyal gelişim üzerinde çok önemli bir etkidir. Ayrıca Kültürel yapı, toplumsal güveni, uzlaşmayı, işbirliğini, görev dağılımını, çalışma ahlakını, toplumsal fedakârlığı besleyerek kalkınma motivasyonunu ön plana çıkarır. Bu unsurların hepsi kalkınma kültürünün bir parçasıdır. Kalkınma kültürü ise bir arada yaşayan, ortak değerleri paylaşan ve ortak topraklar üzerinde yaşayan toplumların sınırları içerisinde oluşur.

Kültürleri oluşturan değerler içerisinde, hayata hakim olan yaşam felsefeleri ve psikolojik motivasyon öğretileri kalkınmaya etkilediği iktisatçılarda ifade edilmektedir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin kalkınma yönünde referans aldığı Avrupa medeniyeti ve ekonomisi Protestan Ahlakı çerçevesinde “laissez faire et laissez passer, le monde va de lui-même” yani “*birakın yapsın- bırakın geçsin, dünya kendi kendine yürür*” temel ilkesi ile serbest piyasa ve üretim esasına dayandırılmaktadır (Yulu, 2006). Ayrıca sonradan gelişen Uzak Doğu ülkelerinden Japonya için bu değerleri, patriotizm, kolektivizm, uyumlu rasyonalizm, Şintoizm, Konfüçyüanizm ve Zen Budizm'den oluşan Japon inanç sistemleri örnek verilebilir.

Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınma sorununu kendi toplumsal bütünlüğü içerisinde ayırım yapmadan ele alınmalı, toplumsal barış, fikri ve felsefi uzlaşma, iş bölümü gibi beşeri sorunların giderilmesi kalkınma olgusundan önce ön plana çıkmaktadır. Kalkınma olgusunu konu alan yaklaşımların, teknoloji ve sermayenin yanında, aynı zamanda bir toplumun üyelerinin sahip oldukları araçlarla varlıklarını devam ettirecek bir güce dönüştüren sosyal ve zihinsel ilerlemelerini, geleceğe açık olmayı, temel ihtiyaçların karşılanmasını, önemli derecede bağımsızlığı, kendine güveni, yaratıcılığı ve kültürel bir kimliği bünyesinde barındırmalıdır (Yavilioğlu,2002b:65) .

Bu nedenle kalkınma gibi birden çok faktörden etkilenen toplumsal bir olgunun doğru ve tutarlı bir analizinin yapılabilmesi; ekonomiyle birlikte sosyo-kültürel, politik ve psikolojik faktörleri de içinde barındıran bir yöntemle mümkün olabilir. Kalkınma hızı da bu faktörlere bağlıdır. Bu nedenle ulusal kalkınma amaçları için halkın ve büyük sosyal grupların desteğinin sağlanması gerekliliğidir. (Kongar,1998).

1.2.6. Beşeri Sermaye Odaklı Kalkınma Yaklaşımı

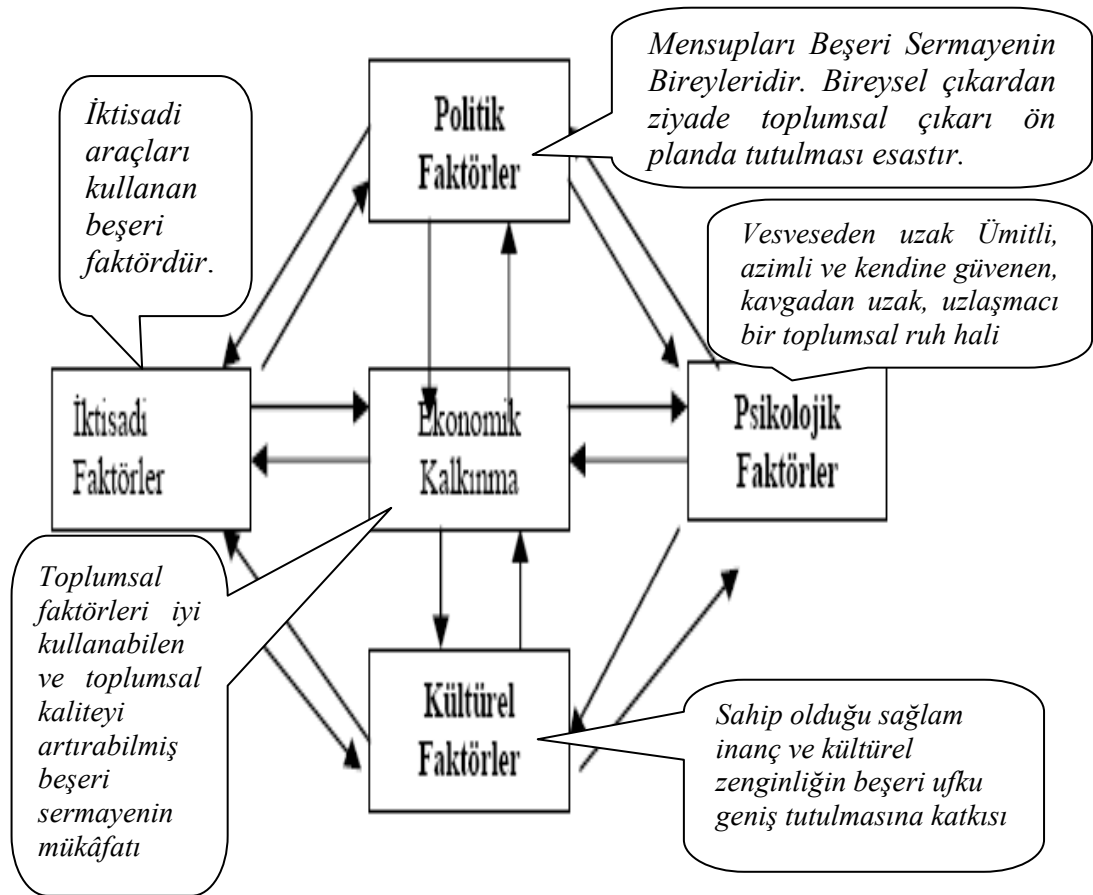
Ekonomik kalkınma, hayatın birçok alanında kökleri bulunan bir olgudur. Bu nedenle kalkınma olgusunun ortaya çıkarmasında sermaye ve teknoloji gibi ekonomik faktörlerin yanında diğer faktörlerin de desteği gerekmektedir. Bu anlayış ise bütüncül bir yöntemi gerekli kılmaktadır. Bütüncül (holistik) yöntem; iktisadi, kültürel, politik ve psikolojik faktörlerin birlikte ele alınıp kalkınmaya olan etkilerinin karşılıklı etkileşim içerisinde ele alınması icap etmektedir (Yavilioğlu,2002b:66, 67).

Kalkınma için, ekonomi ile birlikte sosyo-kültürel, politik ve psikolojik beşeriyet odaklı beşeri sermaye faktörünün daha etkin bir rolü bulunmaktadır. Çünkü kalkınma için oluşturulan teoriler çerçevesinde hazırlanan plan ve programları ancak kalkınma merkezli hayat felsefesine sahip insanlar tarafından uygulanmaktadır. Bilgiyi kullanan, kültüründe bilgiyi barındıran, kendi içinde oluşturduğu guruplarıyla uzlaşabilen, toplumsal iş bölümüne sahip, ortak gaye etrafında toplanan (örneğin ülke kalkınması gibi) toplumlar, amaçlarına ulaşmada daha başarılı olurlar. Aslında teorisyenine inanan ve güvenen, teorisyeninde toplumunun yararına çalıştığına dair güven sergileyen, beşeri sermaye, kalkınma için her türlü aracı kullanabilecek tek faktördür. Dolayısıyla Beşeriyet ekonomik kalkınmanın ana unsurunu oluşturmaktadır.

Gelişme yazınının nesnesinin az gelişmiş ülkeler ve onların yaşam pratikleri olduğu; az gelişmiş toplumların bilgiye aç insan tipine sahip olmadıkları; batılı ülkelerin diğer ülkeler hakkında kendi bakış açılarından bilgi ürettikleri; batılı ülkelerin ürettiği bilginin güç olarak kullanıldığıdır. Bilgi ile ilgili tespitler ise, bilginin akıl merkezci bir düşünce tarzının ürünü olması; Avrupa merkezli bilgi üretilmiş olması; gelişme bağlamında disiplinler arası bilginin üretilmesidir

(Ercan,1996:277). Yeni ekonomi teorisi beşeri sermayenin, fiziksel sermaye yanında içsel (endojen) bir etken olduğunu ortaya koymuştur (Şan,2005,35). Kalkınma hedefindeki toplumun ihtiyaç duyabileceği reçeteleri, yine aynı toplum içerisinde yetişen ve gelişmiş toplumların gelişme stratejilerini irdeleyebilen, faaliyetlerinde görev çevreleri ile uzlaşabilen, ideolojik noktası toplum kalkınması olan teknisyenler öncülüğünde yerine getirilmesi; kaliteli beşeri sermaye fikrine bağlı olarak yürütülmesi başarıya ulaşma olasılığı dâhilindedir.

Beşeri Sermaye Odaklı ekonomik kalkınma ile toplumsal faktörler arasındaki bütüncül ilişki aşağıdaki gibi şematize edilebilir.

Kaynak: Cengiz Yavilioğlu, “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri: Eleştirel Bir Yaklaşım” CÜ İİB Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2002: 67, yararlanılarak geliştirilmiştir.

Şekil 1.1: Beşeri Sermaye Odaklı Bütüncül Yaklaşımla Kalkınma İncelenmesi

Yukarıdaki şemadan da görüleceği üzere ekonomik kalkınmanın bağlı olduğu birçok toplumsal faktör bulunmaktadır. Bu bağlamda ekonomik kalkınma, uygulayıcısı durumundaki beşeri sermayenin etkin bir rol alarak, faktörleri kalkınma amacına uygun olarak etkileşimli bir şekilde kullanılması ile sağlanabilecektir.

1.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE KURUMSAL FAKTÖRLER VE KALKINMA SORUNU

1.3.1. Zayıf Kurumlar ve Makroekonomik Performans

North, kurumları insanların karşılıklı davranışlarını/ilişkilerini biçimlendiren bir yapı olarak tanımlamaktadır (Kabaş,2004:2). Kurumlar gündelik hayatı bir yapıya kavuşturarak belirsizliği azaltmaktadır. Kurumlar sayesinde, toplumsal standartlar belli olmakta, insanlar arasındaki iletişim, iş bölümü ve güç birliği sağlanmaktadır.

Kurumlar, yazılı (*resmi*) veya yazılı olmayan (*gayri resmi*) belli kurallara bağlı olarak iki şekilde meydana gelmektedir. Resmi kurallar siyasi ve yasal kurallar, ekonomik kurallar ve sözleşmelerden oluşmaktadır. Resmi kurumlara örnek olarak Mülkiyet hakları verilebilir. Kurumların anlamlı olabilmesi için, kuralları ihlal edenleri engellemek için maliyetli ve güvenilir yaptırımları uygulayabilen bir üstün gücün olması gerekir. Bu güçte yürütmedir. Kurumların istikrarlı olması, değişim geçirmeyeceği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Uluslararası anlaşmalardan davranış kurallarına ve normlara, yazılı hukuktan törelere kadar bütün kurumlar sürekli evrimleşerek yapabileceğimiz tercihleri de değiştirirler.

Ekonomilerin uzun dönemli verimlilikleri, istikrarlı kurumsal yapılara bağlıdır. Kaliteli kurumlar, yatırımların verimliliğini iyileştirdiği için büyüme üzerinde doğrudan etki etmektedir. Zayıf kurumsal yapılar gelişmekte olan ülke ekonomilerinde işlem maliyetlerini yükseltmekle kalmaz, mülkiyet haklarının güvence altına alınmamış ve iyi tanımlanmamış olmasından dolayı, firmaların küçük ölçekli olmasına, düşük sermaye-teknoloji kullanmalarına ve kısa dönem planlama yapmalarına neden olur. Etkin olmayan siyasi kurumlar daha zayıf mülkiyet haklarına neden olmakta ve makroekonomik verimliliği düşürmektedir. İyi kurumlar, bürokrasiyi, rantiyeye maliyetlerini ortadan kaldırarak yatırımın etkinliğini artırmakta ve büyümeyi özendirirler.

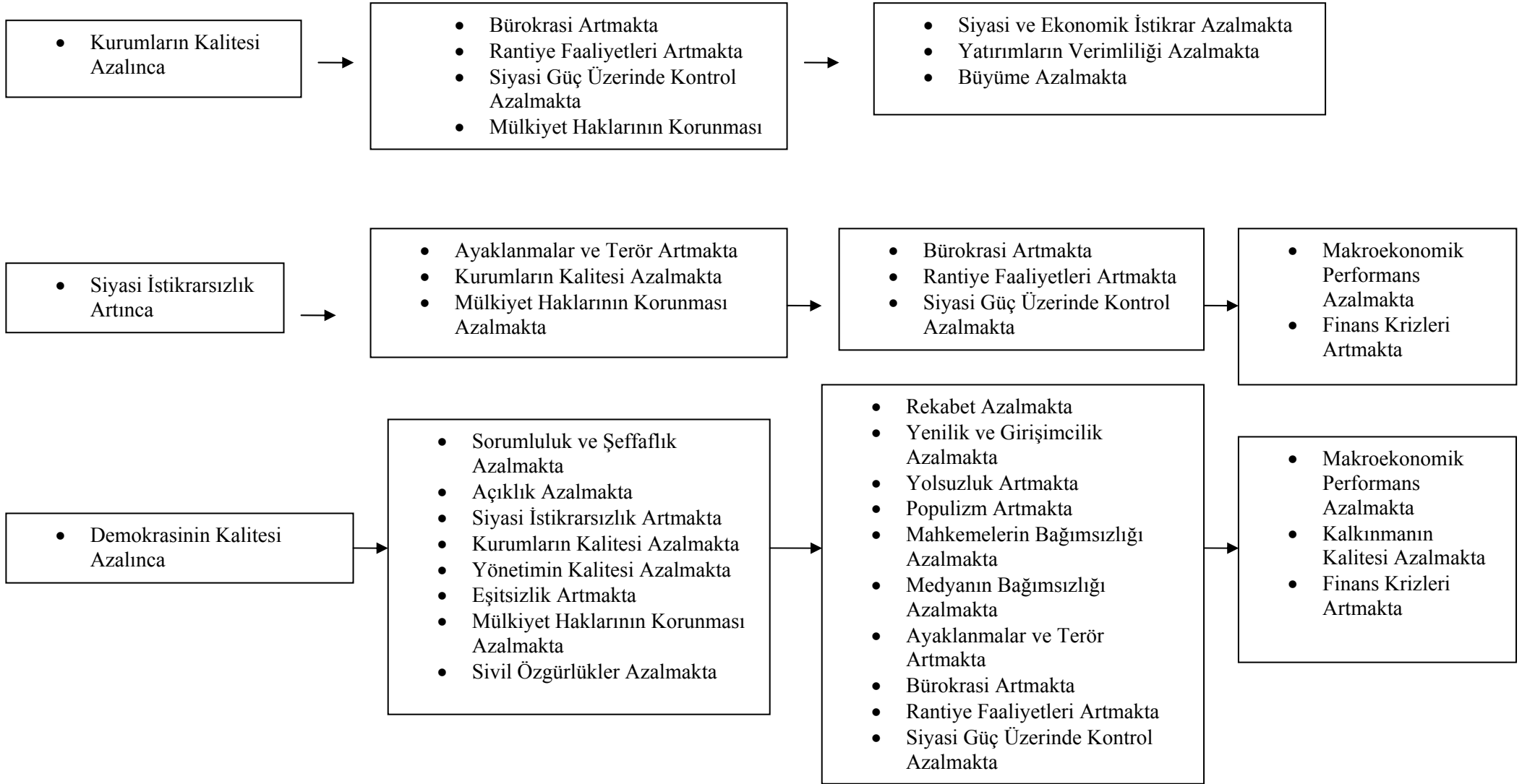
North'a göre ekonomide aktörlerin (girişimcilerin, finansörlerin, sanayicilerin vd.) karşılaştığı teşvikler büyük ölçüde kurumlar tarafından belirlenmektedir. Kurumların belirlediği bu teşvikler etkin veya değildir. Kurumların uyardığı davranışlar daha değerli bir katma değer üretimine yol açıyorsa büyümeye katkıda bulunmaktadır. Kurumlar ekonomik özgürlüğü garantileyerek büyümeyi özendirirler.

kapasiteye sahiptir. Çünkü üretken faaliyetlerin daha az vergilenmesini sağlamakta, bağımsız bir adli sistem ve özel mülkiyet haklarının korunmasını temin etmekte, dinamik bir iş çevresi üretmekte, düşük ve istikrarlı bir fiyat artışıyla rasyonel karar verme sürecini kolaylaştırmaktadır (Kabaş,2004:3).

Gelişmekte olan ülkelerde ise kurumlar zayıf olduğundan, elitler ve politikacılar devleti kontrol edebilmek için farklı yollar denemektedirler. Devleti kontrol edebilmek için verilen mücadele, tamamıyla kötü makroekonomik sonuçlardan ve belirsizlik durumunda meydana gelen rantı elde etmek içindir. Ekonomik istikrarsızlık ile zayıf kurumlara sahip toplumlar arasında aşağıda belirtilen ilişkiler ortaya çıkmaktadır (Acemoğlu vd.,2002:5, 12):

- Kurumsal olarak zayıf toplumlarda, politikacılar üzerindeki kontrol mekanizmaları bulunmamaktadır.
- Politikacılar üzerinde yeteri kadar kısıtlama olmadığında iktidara gelmek çok büyük kazanç, gelmemek ise çok büyük kayıp olmaktadır. Bu durum, kurumsal olarak zayıf toplumlarda, büyük kavgalara neden olduğundan büyük istikrarsızlığa neden olmaktadır.
- Zayıf kurumların olduğu toplumlarda, Sözleşmeli düzenlemeler aksak olduğundan, ekonomik ilişkiler, yardımlaşma ve güven üzerine kurulmaktadır. Bu durum ekonomik ilişkileri şoklara karşı dayanıksız yapmaktadır.
- Kurumları zayıf toplumlarda politikacılar güçlü çıkarları doğrultusunda politikalar yaptıkları için iktidarda kalmaktadırlar. Bu politikalar sürdürülemediğinde ise ekonomide istikrarsızlık olmaktadır.
- Zayıf kurumların olduğu toplumlarda girişimciler iş alanları olarak sermayeyi daha çabuk yurtdışına çıkarabileceği alanları seçmekte bu da ekonomide kararsızlığa yol açmaktadır.

Şekil-1.2’de kurumsal faktörler, siyasi istikrar, demokrasinin kalitesi ve krizler ilişkisi özetlenmiştir.

Kaynak: KABAŞ Tolga "Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizleri Belirleyen Faktörler ve Uluslararası Finans Sistemi", Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004:109

Şekil 1.2 : Kurumsal Faktörler ve Ekonomik İlişkiler

1.3.2. Demokrasinin Kalkınmaya Etkisi

Demokrasi ile ekonomi arasındaki ilişki konusunda gerek siyaset bilim gerekse ekonomi çalışmalarında olumlu ve olumsuz farklı görüşler bulunmaktadır. Olumsuz görüşlerin en güçlü dayanağı sosyalist ülkelerin çeyrek asırda gösterdiği başarılar oluşturmaktadır. Örneğin, 1928 ile 1955 yılları arasında SSCB'nin GSMH'nin yıllık yakaladığı 4,4 ile 6,6 arasındaki büyüme hızı gösterilmektedir. Ekonomik gelişme açısından sermayenin verimliliği sabit kabul edilip, yatırım oranının gelişme düzeyini belirleyeceği ileri sürüldüğünde demokratik olmayan rejimlerin daha elverişli olacağı yönündeki yaklaşım öne çıkmaktadır (Karadağ,2006:81,83). Ancak sosyalist ülkelerin çökmesiyle günümüzde artık demokrasi-ekonomi arasındaki ilişki ile ilgili olarak ileri sürülen olumsuz görüşler geçerliliğini yitirmiştir.

Demokrasi ile ekonomik gelişme arasında olumlu ilişki olduğuna dair birçok çalışma olmakla birlikte; "Lipset Teziyle" bilinen lipsetin çalışmaları en önemlisidir. Lipset, ekonomik göstergeler olarak kişi başına gelir, kişi başına doktor sayısı, kişi başına telefon, radyo ve gazete sayısı ve sanayileşme, eğitim ve kentleşme ölçütlerini kullanarak siyasal sistemleri sınıflandırmıştır. Avrupalı ve İngilizce konuşan ulusları "istikrarlı demokrasiler" ve "istikrarsız demokrasiler veya diktatörlükler" olarak ikiye ayırmıştır. Latin Amerikalı ulusları ise, "demokrasiler ve istikrarsız diktatörlükler" veya "istikrarlı diktatörlükler" olarak sınıflandırmıştır. Araştırmanın bulgularına göre Lipset, ekonomik yönden gelişmiş ülkelerin demokrasi açısından da istikrarlı ülkeler olduğunu ileri sürmüştür. Lipset'e göre ekonomik olarak geri toplumlarda otoriter ve totaliter partilerin gelişmiş toplumlara oranla daha fazla taraftar bulunmaktadır (Karadağ,2006:84).

Demokrasinin kalitesiyle, kurumsal ve siyasal kapasite arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Zayıf demokrasi kurumsal ve siyasal kapasiteyi düşürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin zayıf demokrasileri sermaye hareketlerine aşırı bağımlı bir yapıları olmasına yol açmaktadır. Demokrasinin kalitesi siyasal ve ekonomik istikrarı, kurumların ve yönetimin kalitesini etkilemektedir (Alper,2001:1, 2). Demokrasi öğrenmenin, seyahatin, çalışmanın ve her alandaki iletişiminin üzerinde daha az kısıtlamaların bulunduğu bir ortam oluşturmaktadır. Bunların sonucunda, demokratik ülkelerde daha az yolsuzluk olmakta; daha güçlü yasal yapılar bulunmakta; daha

serbest ticaret yapılmakta; siyasi ve ekonomik istikrar bulunmaktadır (Kabaş,2004:6). Bu bağlamda az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde demokrasinin zayıf olduğu, dolayısıyla ekonomik kalkınmanın bundan olumsuz etkilendiği yönündeki yaklaşımlar ağır basmaktadır.

Demokrasi, otoriter yönetimler ile karşılaştırıldığında Tablo–1.1’de görüldüğü gibi dört farklı durum görülmektedir. Birincisi, piyasa ekonomisinin olduğu demokrasiler yani iyi performansa ve sosyal göstergelere sahip Batı Demokrasileri. İkincisi, piyasa ekonomisinin olmadığı demokrasiler yani kötü ekonomik performansa ve sosyal göstergelere sahip demokrasiler örneğin Hindistan. Üçüncüsü, piyasa ekonomisinin bulunduğu otoriter yönetimler yani yoksulluğu azaltmış ve sosyal göstergeleri fena olmayan Doğu Asya ülkeleri. Dördüncüsü, piyasa ekonomisi bulunmayan otoriter yönetimler, büyümeye sosyal göstergeleri çok kötü olan eski sosyalist ülkeler (Kabaş,2004:6).

Tablo 1.1: Demokratik ve Otoriter Yönetimlerin Karşılaştırılması

	Piyasa Ekonomisi Olan	Piyasa Ekonomisi Olmayan
Demokratik Yönetimler	Ekonomilerinin performansı ve sosyal göstergeleri iyi ülkeler örneğin Batı Demokrasileri.	Ekonomilerinin performansı ve sosyal göstergeleri kötü olan ülkeler örneğin Hindistan.
Otoriter Yönetimler	Yoksulluğu azaltmış ve sosyal göstergeleri fena olmayan ülkeler örneğin Doğu Asya ülkeleri.	Ekonomilerinin performansı ve sosyal göstergeleri çok kötü olan ülkeler örneğin eski Sosyalist ülkeler.

Kaynak: KABAŞ Tolga, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizleri Belirleyen Faktörler ve Uluslararası Finans Sistemi", Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2004:7

Bu dört farklı durumdan bazı neticelere ulaşılmaktadır: 1) Bir ülkede demokrasi ve serbest piyasalar varsa, üretim ve verimlilik için dürtüler güçlenmekte; verimlilik ve büyüme artmaktadır. 2) Piyasalar ve rekabet olduğunda demokrasi olsa da olmasa da büyüme sağlanmaktadır. 3) Serbest piyasaların olmadığı demokrasilerde önemli bir büyüme sağlanamamaktadır.

Stiglitz’e göre demokrasinin unsurları açıklık ve şeffaflık, etkili katılım için çok önemli unsurlardır. Gizlilik içerisinde ve açık diyalog ile yapılmayan politikalar toplumun çıkarlarına değil özel çıkarlara hizmet etmektedir. Daha fazla şeffaflık ve açıklık ortamında verilen kararlar sosyal kalkınmayı hızlandırmaktadır

(Kabaş,2004:6). Demokratik kurumlar, seçimler, muhalefet partileri, bağımsız mahkemeler, bağımsız medya ve sivil özgürlükler devletin disipline edilmesini sağlamaktadır. Askeri diktatörler Latin Amerika'yı borç krizine götürürken durumu düzelten demokrasiler olmuştur (Rodrik,1999:23,24).

1.3.3. Demokrasinin Zayıflığı ve Krizler

Zayıf demokrasilerde devletin sorumluluğu ve şeffaflığı sınırlıdır. Bu tür demokrasiler popülizmden çok büyük zarar görmekte ve ekonomik reformları yapacak kapasiteye ulaşamamaktadır. Kısa vadeli sermaye girişlerine aşırı bağımlı, spekülative saldırıların ve finans krizlerinin yaşandığı bir ortam oluşmaktadır. 1980'lerin başından bu yana demokrasi ve piyasa temelli ekonomiler için bir eğilim bulunmaktadır. Demokratik ve piyasa temelli sistemler küreselleşmeden daha çok faydalanmaktadır. Güçlü bir demokrasi, uzun dönem büyümenin anahtarı olan siyasi istikrarın garantisidir. Demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan şeffaflık ve sorumluluk, etkin ve duyarlı yönetim ve refah için gereklidir. 1990'larda yaşanan Asya ve Rusya krizleri, şeffaflık ve sorumluluğun yeteri kadar uygulanmadığı durumlara örnek oluşturmaktadır (Kabaş,2004:6).

1980 ve 1990'larda ardı ardına yaşanan finans krizleri, demokratik yönetimin, ekonomik reformlarla birlikte başarılı bir şekilde uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Kurumsalcı yaklaşıma göre, demokratik ve piyasa temelli sistemlere geçiş kurumsal çerçevenin kapsamında bütün katılımcılar için aynı kuralların geçerli olduğu bir rekabetçi sistem gereklidir. Bu sistemi de ancak tam anlamıyla işlevsel bir demokrasi sürdürülebilir.

1.3.4. Şeffaflık ve Sorumluluğun Genişletilmesi

1990'lı yıllardaki uluslararası krizlerin bilginin temin edilmesindeki zayıflığın etkisi önemli bir yere sahiptir. Bu zayıflıklar birçok seviyede görülmüştür: Piyasa katılımcılarının finansal pozisyonlarıyla ilgili bilginin elde edilmesinde ve doğruluğunda; ulusal ekonomik istatistiklerinin sürekli olmasında; yöneticilerin amaçlarıyla ilgili belirsizliklerde ve sözlerine bağlı kalma kapasitelerinde; ulaşılan bilgiye yeteri kadar dikkat edilmemesinden dolayı özel sektörde karar verme sürecinde görülen başarısızlıklarda görülmüştür. Daha fazla şeffaflık ve sorumluluk,

finans krizlerinin sıklığını ve şiddetini birkaç yoldan azaltmaktadır. Makroekonomik perspektiften bakıldığında, şeffaflık ve sorumluluğun artırılması, kararların daha erken ve sorunsuz alınmasını özendirir. Özel sektör kurumları perspektifinden bakıldığında, daha fazla şeffaflık ve sorumluluk, kurumların davranışlarının kendi ve diğer kurumlar açısından ne anlam ifade ettiğinin sorumluluğunu almalarını özendirir (Report,1998:1).

Şeffaflık, devlet yöneticilerinin aldıkları kararlarda, halka ve piyasa katılımcılarına cevap vermelerini sağlayarak devleti disipline edecektir. Genellikle, daha fazla şeffaflık ve sorumluluk, para ve maliye politikalarının amaçları ve tasarımıyla ilgili daha iyi bilgilenmiş kamuoyuna yol açacaktır. Bu da, makroekonomi politikalarının ve seçeneklerinin kamuoyu tarafından anlaşılmasının ve kredibilitesinin, aynı zamanda, alınan kararların kalitesinin güçlendirilmesini sağlayacaktır (Report,1998:13).

1.3.5. Sağlam Kurumsal Yapının Kalkınmaya Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerde geri kalmışlık olgusunu doğuran önemli bir faktörde kurumların zayıf olmasıdır. Kurumların kalitesinin düşük olması politik gücü kontrol edenleri kısıtlayamamasına yol açmaktadır. Farklı gruplar arasında rant için kavga daha büyük olmakta, kavga sonunda kazançlar daha da artmaktadır. Bu da toplumlarda huzursuzluğa ve ekonomide istikrarsızlığa neden olmaktadır. İyi kurumlar aktörlerin işlemlerini etkin bir şekilde yapmalarını sağlayan bir çerçeve sunarlar; mülkiyet haklarını korurlar ve sözleşmelere uyulmasını sağlarlar; yatırım için istikrarlı fakat rekabetçi bir ortam oluştururlar.

Kurumsal yapılanmanın sağlam olması ekonomik olguları kullanmada ve yönlendirme de etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kaynak yetersizliğinden dolayı başvurduğu yabancı sermaye yatırımlarını kontrol etmek ancak etkin bir kurumsal yapıyla mümkündür. Dolayısıyla spekülasyon sermaye hareketlerinin yıkıcı etkilerini azaltmak kolaylaşır.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN KALKINMADAKİ ETKİLERİ

Dışa dönük kalkınma stratejisi ile Japonya, Hong-Kong, Kore ve Singapur gibi Uzak Doğu ülkelerin kalkınma aracı olarak yabancı sermaye türü olan çok uluslu şirket yatırımlarından faydalanmaları, girişimlerdeki başarıları diğer gelişmekte olan ülkelerin iştahını kabartmıştır. GOÜ diğer ülkelerde ÇUŞ yatırımlarından faydalanmak istemişler. Bu bağlamda sınır tanımayan yabancı sermaye yatırımlarının tanımı ve tarihi gelişimi, bir ülkeye cezp etmesini sağlayan etkenler veya ülkelerin beklentileri yönünde değerlendirmeler bu bölümde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu güne kadar uğradıkları ülkelerde bıraktıkları izler yönüyle “İyi günün dostu” diye tabir edilecek yabancı sermayelerin bir kalkınma aracı olarak kullanımında; gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasındaki etkileri irdelenecektir.

2.1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE BEKLENTİLER

2.1.1. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi

Günümüzde ülkeler arasında geliştirilen iktisadi ilişkiler, İngiltere’de başlayıp, Batı Avrupa ülkelerinde gelişen sanayi devrimi sırasında ortaya çıkmıştır (Serin,1981:5). Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde sermaye, tabii kaynaklar ve nüfusa oranla az olduğu alanlardan daha yoğun olduğu alanlara akmıştır. Bu akım 19. yüzyılda maksimum seviyeye ulaşmıştır. Bin sekiz yüzlü yıllarda İngiltere’nin, sömürgelerde yaptığı yatırımlar, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcını temsil ettiği ifade edilmektedir (Akdiş,1988). Endüstri devriminin bir sonucu olarak, özellikle batının sanayileşen ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, büyük şirketleri bu sermayeden en fazla karı sağlayacak yatırım alanlarını aramaya yöneltmiştir. Bu yatırım alanları ise, Avrupa endüstrisinin ihtiyacı olan hammaddeleri sağlayacak, doğal kaynak ve ucuz işgücüne sahip dönemin sömürgeleri ve bağımsız az gelişmiş ülkeleri olmuştur (Alpar,1980:3).

1914'ten sonra uluslararası sermaye hareketlerinin endüstriyel dağılımında ve yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte yabancı sermaye yatırımları konusunda, ortaya yeni bir lider ülke çıkmış; artık ABD birincil borç veren, Avrupa ise ana borç veren durumundan ana borçlu durumuna dönüşmüştür (Görgün,2004:17 ve Uras,1979:31). Ancak 1929–30 Dünya Ekonomik Krizi yabancı sermaye yatırımları için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Daha önce yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler bu yatırımlarını tasfiye etmeye yönelmişlerdir (Uras,1979:31).

İkinci dünya Savaşı'ndan sonra bu alanda önemli siyasal ve ekonomik değişimler meydana gelmiştir. Savaş'tan önceki yıllarda yabancı sermaye yatırımları daha çok portföy yatırımları gibi dolaylı yatırımlardı. Savaş'tan sonra DYY'ler daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmede en büyük etken, 1950'li yıllardan sonra dünya ekonomisinde giderek çok etkin bir yapıya gelen ve önemli bir ekonomik güç ifade eden Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) ortaya çıkması olmuştur (Görgün,2004:17).

İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları artmıştır. Bu ülkeler sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlayıp çeşitli sanayi ürünleri ve sermaye malları ithal eder durumdan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardır. İşte yabancı sermaye yatırımları, ihtiyaç içindeki gelişmekte olan ülkelere, teşebbüs yeteneği, teknoloji, yönetim bilgisi ve pazarlama gibi sermaye kaynaklarının potansiyel bir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Üçüncü Dünya Ülkeleri, sadece asgari düzenlemeler değil, çeşitli teşviklerle yabancı sermayeleri cezp edecek girişimleri dikkat çekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeye olan bu yaklaşımları ve 1960'lardan sonra değişen dünya şartları, bu ülkelerdeki yabancı sermaye yatırımlarının miktarını arttırmıştır. 1960 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı sermaye miktarı 2 milyar dolar iken, 1982 yılında 10 milyar dolara yükselmiştir (Akdiş,1988). Gelişmekte olan ülkelere yönelen doğrudan sermaye yatırımı stokunun payı, 1990'da % 20,6'dan 1996'da % 30,2'ye yükselerek artarken; aynı dönemde gelişmiş ülkelere dışarıya akan tutunmuş sermaye birikimi (GFCF) oranı % 3,2'den % 8,7'ye yükselmiştir (UNCTAD, 1998). DYY'lar, ülke ayrımı

yapmaksızın, bugün dünyanın her tarafına yayılmıştır. Doğal olarak her ülke yabancı sermaye yatırımlarından farklı oranda pay almaktadır.

2.1.2. 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yabancı Sermaye Yatırımları

1980 sonrasında petrol fiyatlarının düşmesi, kredi döngüsünün azalması kullanılan kredilerin etkin ve verimli yatırımlarda kullanılmaması gibi etmenlerle gelişmekte olan ülkelerde dış borç yönetiminde sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu duruma paralel olarak borçlu gelişmekte olan ülkelerin liberal ve özendirici politikalar ile yabancı sermayeyi hem DYY, hem de portföy yatırımları olarak çekme gayreti içerisine girmişler.

Neo-liberal iktisadın etkinleşmeye başladığı 1980 sonrasında en önemli özelliği ise ÇUŞ'ların yabancı sermaye yatırımlarının niteliğini ve niceliğini değiştirmeleridir. 1980'li yıllarda Sovyet Rusya ve Çin gibi sosyalist ülkeler, batılı ülkelerle ortak yatırım yapmaya başlamışlardır. Batılı ülkelerin sosyalist ülkelerde yatırım yapmalarının nedenleri, iç pazara dönük üretimden büyük satış imkânlar sağlayarak pazar payını genişletmekte ve dolaylı olarak ÇUŞ'ların ihracatını artırabilmektedir. 1980'lerdeki neo-liberal politikaların baskın bir etki yapması, ulaşım ve iletişimdeki önemli gelişmelerin yol açtığı dinamikler, DYY akımında önemli artışların yaşanmasına neden olduğu bir dönem olmuştur.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile soğuk savaşın sona ermesi dünyanın ekonomik sisteminin belirleyiciliği ekonomi politikasına yönelik olmuştur. Kapitalist sistemin gerçekliği temelinde, ekonomik hassasiyetlerin özellikle de küreselleşme sürecinde ekonomik ve teknolojik dinamiklerinin rekabet üstünlüğü yaratamamıştır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde siyasal kararların temel belirleyicisi olmuştur (Görgün,2004:17, 23).

Küreselleşme olgusu ile birlikte 1990'lı yılların ortalarından itibaren ÇUŞ'ların portföy ve doğrudan yatırımlarından ve gelişmiş ülkelerin tasarruf fonlarından pay alabilmek için gelişmekte olan ülkeler arasında rekabet ortamı doğmuştur. Bu küresel ticaret ve yatırımın en önemli unsurları ise ÇUŞ'lardır. Dünyada DYY'ler beşyüz binin üzerinde şirket tarafından gerçekleştirilmektedir.

Ancak bunlar içindeki en büyük yüz ÇUŞ tüm şirketlerin yabancı varlıklarının yaklaşık beşte birini kontrol etmektedirler (Ildır,2001:16).

Küreselleşmenin etkisi ile artık gelişmekte olan ülkeler arasında, doğrudan yabancı yatırım temelli gelişme stratejileri, sıradan bir olgudur. Küresel DSY (doğrudan sermaye yatırımları) akışlarında artışlar olmasının yanında, gelişmekte olan ülke hükümetleri, yeni teknoloji ve iş organizasyonları ülkelerine çekmek için çeşitli fırsatlar sağlayarak bu yarışın daha da artmasına neden olmaktadır. Küreselleşen dünyada, merkez (core) ve çevre (peripheral) ekonomiler arasında, az sayıdaki yatırım projelerini elde etme yarışında, gelişmekte olan ülke hükümetleri çeşitli teşvik ve sübvansiyonlarla yatırımcıları cezp etmeye çalışmaktadır. Yatırımcılar açısından hangi ülkede daha fazla avantaj varsa; yatırımlar, o ülkeye kaymaktadır. Çünkü bu tür rekabetlerin, ülkelere net fayda sağlama potansiyeli bulunmaktadır (Dunning ve Narula,2002:142).

2.1.3. Yabancı Sermaye Yatırımını Bir Ülkeye Gelmesini Etkileyen Faktörler

Yabancı sermaye yatırım ve yatırımcılarının diğer ülkelerde yatırım yaparken göz önüne aldıkları çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında ekonomilerin ve ticaretin maksimum ilerlemesinde sosyo-siyasalın etkisi daha büyüktür (Dunning ve Narula,2002:143). Bu bağlamda Sermaye sahipleri daima, karlarını en maksimize edebileceği, ekonomik stratejisi bakımında en avantajlı yerleri tercih etmektedirler. Bunun yanında yabancı girişimcilerin üzerinde durduğu hususlardan bir diğeri, iş yapacakları memleketlerde elde edilen karın kendi ülkelerine nasıl transfer edebilecekleridir. Karını kendi ülkesine transfer edemeyen girişimci için yabancı memlekette yatırım yapmanın önemi olmaz (Demircan,1971:94). Temel amaç karlılık ve kar transferi olmakla birlikte yabancı sermayenin yatırımlarını yaparken dikkat ettiği başka hususlar da vardır. Bunları, ekonomik, siyasi, psikolojik, ahlaki ve moral değerler olarak sıralamak mümkündür;

2.1.3.1. Ekonomik Faktörler

Günümüzde yabancı sermayenin gideceği ülkede aradığı ekonomik faktörlerin başında pazar çekiciliği, tabii kaynakların bolluğu ve ucuzluğu

gelmektedir. Yabancı sermaye yatırımcısının ürettiği mala karşı diğer ülkedeki talep fazlalığı, yabancı sermayeyi o ülkede yatırım yapmaya teşvik edecektir. Aslında yabancı sermaye yatırımlarının, başlangıçta sadece ucuz ve bol doğal kaynakları işletmek ve ana şirkete hammadde temin etmek için yapılmaktaydı. Yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin, Petrol Üreten Ülkeler, Meksika, Filipinler, Nijerya, Peru gibi ülkelerdeki yabancı sermaye yatırımları bunun en güzel örnekleridir (Akdiş,1988).

Tablo 2.1: Yabancı Sermayeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler

Yatırım Stratejileri	F a k t ö r l e r	
	Pazara yönelme	<ul style="list-style-type: none"> • Pazar büyüklüğü ve kişi başına milli gelir. • Piyasanın büyümesi • Bölgesel ve küresel piyasalara giriş imkânları • Tüketici tercihleri • Piyasaların yapısı
	Kaynağa / stratejik varlığa yönelme	<ul style="list-style-type: none"> • Hammaddeler • Düşük ücretli vasıfsız işgücü • Vasıflı işgücü • Fiziki altyapı (havaalanları, enerji, yollar ve telekomünikasyon) • AR-GE • Teknolojik, yenilikçi ve diğer yaratılmış varlıklar (markalar vb.)
Etkinliğe yönelme	<ul style="list-style-type: none"> • Kaynakların/varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği • Diğer girdilerin maliyeti (iletişim, ara mallar) • Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik, ölçek ekonomisi. 	

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 1998-Trends and Determinants-, UN: New York and Cenova, 1998, s.91. (Kaynağından ekonomi ile ilgili faktörler alınmıştır.)

Bir başka önemli faktör de üretim faktörlerinin bolluğudur. Bu faktörlerin önemlisi de, ucuz işgücü temini kolaylığıdır. Bu şekildeki bölgeler, maliyetler açısından nisbi çekiciliğe sahiptirler. Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan ucuz işgücü imkânları ile yabancı sermayeyi kendilerine çekmiş ülkelerdir (Akdiş,1988).

Gelişmiş ülkeler arasındaki sermaye akımlarında, alt yapı tesislerinin yeterli düzeyde olması, para, kambiyo ve gümrük konularındaki serbestlikler de ayrı bir tercih nedeni olarak etkili olmaktadır. Etkinliğe yönelme kapsamında kaynakların verimliliği, girdi maliyetlerin düşüklüğü ve bölgesel entegrasyon anlaşmalarına

üyelik durumu yanı ölçek ekonomi beklentisi yatırımları etkileyen diğer faktörlerdir. Tablo-2.1’de ekonomik faktörler bir bütünlük içerisinde belirtilmiştir.

Gelişmekte olan bir ülkenin, gelişme yolunda özel kaynakları, kurumları, ekonomik yapısı, siyasal ideolojileri, sosyal ve kültürel yapısının kuvvetli bir bağla birbirine bağlı olması (Dunning ve Narula,2002:147) yabancı sermayeyi etkilemektedir. Bu faktörlere ilave olarak, bürokratik engeller, koordinasyon eksikliği, yetki dağılımı, spekülasyon, çift vergileme sorunu, mevzuattaki aksaklıklar, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, bölge ülkelerinin alternatif cazibeleri, kambiyo mevzuatındaki yetersizlikler, kar transferindeki zorluklar (Karluk,1983:215, 216) sayılabilmekle birlikte bunlar ana nedenler olmamaktadır. Yabancı sermaye yatırımları için Ekonomik faktörler ana unsuru oluştururken, diğer faktörlerde ana aracı desteklemekte veya engellemektedirler.

2.1.3.2. Siyasi Faktörler

Yabancı sermaye yatırımlarının azami düzeyde dikkat ettiği konu yatırım yapacağı ülkenin ekonomik ve siyasal istikrara sahip olmasıdır. Çokuluslu şirketler istikrarsız politik ortama sahip olan ülkelerde yatırım veya tekrar yatırım yapmaktan sakınılmaktadırlar. Yatırımcılarca siyasal sayılabilecek bir diğer korku da, yabancı teşebbüsün karşılığı verilmeden millileştirilmesidir. Bu sırada Rusya’daki millileştirme, millileştirme hareketinin abidesi olmuştur. 1951 yılından sonra yabancılara ait mülklerin millileştirilmesi, İran, Mısır, Endonezya, Guatemala, Libya ve Küba’da gerçekleşmiştir (Demircan,1971:102). Yaptığı yatırımların bir süre sonra millileştirilebileceği tehlikesi, yabancı sermayeye caydırıcı bir etki yapmaktadır.

Bir ülkenin politik durumu, bir projenin uzun dönem yaşamasını riskli yaparsa, örneğin, muhtemel bir savaş, saldırı veya devletin yıkılması endişesi varsa, yabancı firmalar yatırım yapmakta son derece isteksiz davranacaklardır.

Tablo 2.2’de görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkeler arasında yabancı sermaye çekmede siyasal faktör sıralamasında 16 ülke arasında Brezilya 9., Türkiye 12. ve Arjantin 16. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin artan siyasal istikrarı Avrupa Birliği perspektifi ile daha da istikrarlı bir hale geleceği varsayımıyla ileride siyasal ortamın daha iyi olacağı öngörülmektedir.

Tablo 2.2: Bazı Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Siyasi Ortam Sıralaması

	Ülkeler	Siyasi Ortam Puanı
1	Malezya	21,87
2	İrlanda	21,80
3	Estonya	20,49
4	Macaristan	18,81
5	Almanya	16,49
6	Portekiz	15,81
7	Çek Cumhuriyeti	15,20
8	Slovenya	14,54
9	Brezilya	14,32
10	Slovak Cumhuriyeti	12,54
11	Çin	11,75
12	Türkiye	10,99
13	Polonya	9,15
14	Rusya	8,53
15	Hindistan	8,03
16	Arjantin	5,17

Kaynak: GÖRGÜN Tuğrul, "Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları" DTM İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Uygulama ve Koordinasyon Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2004: 58

Belirtilen durumlara rağmen yatırım yapmayı düşünen yabancı firmalar, hedef ülkedeki rejimi veya politikaları beğenmeseler bile genellikle ticari beklentiler daha ağır basmaktadır. Siyasi ortam, YASED'in anketine göre yatırım kararların alınmasında yüzde 25'lik etkin alanı oluşturmaktadır. Hem yerli hem de yabancı yatırımlar istikrarlı bir siyasi yapı ve kural ve düzenlemelerde şeffaflık unsurlarından önemli ölçüde etkilenmektedirler (Görgün,2004:58). Bu durum karşısında, siyasi nedenler önemli olsa da fakat ticari beklentiler büyük ise bu faktörler ihmal edilebilmektedir.

2.1.3.3. Psikolojik Faktörler

Yabancı sermaye yatırımları, önemli ölçüde psikolojik faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörler geçmişten gelen bir takım endişelerle gelecekte kötümsen sonuçlar beklenmesine neden olmaktadır. İdeolojik cereyanların yoğun olduğu ülkelerde, yabancı sermaye konusundaki olumsuz kampanyalar, yabancı sermayeyi tedirgin etmektedir. Kamuoyunun yabancı sermaye konusundaki olumlu bakışı firmalar için çok önemlidir. Bütün gelişmekte olan ülkelerde görülen yabancı sermaye karşıtı düşünceler yeni yatırımlardaki risk oranlarını yükseltmekte, korku ve endişe içerisinde çalışan mevcutlarının da ülke ekonomisi ile bütünleşmesine engel olmaktadır.

2.1.3.4. Ahlaki ve Moral Değerler

Ülkenin sahip olduğu geleneksel özellikler, sosyal yapı, ahlaki ve moral değerlerin yabancı sermaye yatırımlarını etkilememesi gerekir. Çünkü yabancı yatırımcılar, kendilerini yabancı hissetmeyecekleri ortamlarda çalışmak isterler. Kültürüne yabancı olmadıkları, alışkanlıklarını ve tepkilerini bildikleri bir ülkede yatırım, üretim ve satış yabancı yatırımlar için daha kolay ve alışverişlidir. Ticari düşünceler ve karlılık ilk ve öncelikli tercih nedeni olmakla birlikte, sosyal, ahlaki ve moral değerlerdeki farklılıkların yabancı yatırım kararlarını etkilediğini düşünebiliriz. Mevzuat yönünden pek farklı olmamakla birlikte Batı ve Amerika kaynaklı sermayenin daha çok kendi aralarında yatırım yapmalarının bir nedeni bu faktördür.

Ahlaki ve moral değerler kapsamında, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcından beri değişmeyen bir karakteri vardır. O da yatırımın yapıldığı ülkenin, siyasal, sosyal, ekonomik politikasında dengeli olmasıdır. Bu denge yatırımlar için cesaret ve moral verir. Çünkü bu faktörler yatırımcı çokuluslu şirketin sadece satış hâsılatı ve karını değil aynı zamanda uluslararası piyasalardaki ve özellikle gidilen ülkelerdeki varlığını ve bu varlığın devamını etkilemektedir (Şatıroğlu,1984:215). Ekonomik, siyasi, psikolojik ve moral değerler konusundaki istikrar, güvence ve yakınlaşmalar bir ülkenin yabancı yatırımcılar için çekiciliğini arttırmaktadır.

2.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER VE ÖZELLİKLERİ

Çok uluslu şirketler, genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, faaliyetlerini bir veya birden fazla ülkede kendi tarafından koordine edilen şubeler, yavru şirketler veya bağlı şirketler aracılığıyla ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürüten büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma faaliyetleri ve personel politikası ile ilgili stratejik kararları ana merkezin bulunduğu genel merkezde alınmaktadır (Aktan, 2004).

Bu firmaların diğer ülkelerde yatırım yapmasının sebebi yatırımın kendi ülkelerine göre daha karlı olmasıdır. Ancak bu yatırım kararında sadece karlılık değil

yatırımın riski de dikkate alınmaktadır. Bu riskler yatırımın yapılacağı ülkeye ve zamana bağlı olarak değişmekle beraber, ekonomik ve siyasi nitelikte olabilmektedir (Kar ve Kara, 2003).

2.2.1. Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Gücü

Küreselleşme sürecinde çok uluslu şirketler, dünya ekonomisi içerisinde devasa güçlere sahip olmuştur. Bu şirketlerin ekonomik ve politik arenadaki güçleri az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında pek çok etkileri olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda rakamsal olarak UNCTAD'ın 2003 verilerine göre, dünyanın farklı bölgelerinde yaklaşık 61 bin çokuluslu şirket ve bunlara ait 900 bin yabancı bağlı şirket faaliyet göstermektedir. Çokuluslu şirketlerin ne kadar güçlü olduğunu anlamak için küresel ticaret, yatırım, üretim ve katma değerden aldıkları paya bakmak yeterli olacaktır. Çokuluslu şirketlerin, 2003 yılında, dünya çapında dolaysız yabancı yatırım stoku (8,24 trilyon Dolar) içindeki payı yaklaşık % 85'dir (UNCTAD,2004). Bu şirketler, ev sahibi ülke üretimlerine katkıda buldukları gibi çok yüksek verimlilikte (*işgücü başına üretilen katma değer*) işgücü de istihdam etmektedir. Böylece yabancı bağlı şirketlerin kârlılığının (kârlar/satışlar) yerli şirketlerden üç kat daha fazla olması (UNCTAD,2002:17) ve küresel piyasalarda oluşan tekel kârlarını ana ülkeye aktarmak suretiyle yaşam kalitesi ve refahı artırmada kritik rol oynamaktadırlar.

Bazı şirketlerin bir yıl içerisindeki satış hâsılatı bazı ülkelerin bir yıl içerisindeki GSYİH'nı geçtiği görülmektedir. Örneğin 1994 yılında Türkiye'nin GSYİH'sı 149,8 milyar dolar iken bir Amerikan otomotiv firması olan Ford'un bir yıllık satış hâsılatı 137,1 milyar dolardır. Devasa güçlere sahip çok uluslu şirketler, gelişen güçlerine paralel olarak gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik kalkınma, sosyal ve siyasal aktiviteleri üzerinde olumlu ya da olumsuz pek çok etkileri bulunmaktadır.

Küreselleşme ve serbest ticaret ile birlikte çok uluslu şirketlerin de giderek büyüdükleri görülmektedir. Çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları yatırımların bu ülkelerdeki istihdam ve ekonomik kalkınma

üzerinde olumlu katkılarının olduğu şüphesizdir. Ancak küreselleşme ve serbest ticaret neticesinde çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ucuz işgücünü kullanarak emeği sömürdükleri ve aynı zamanda doğa ve çevre üzerinde tahrip edici sonuçlara sebebiyet verdikleri iddia edilmektedir (Aktan ve Vural,2002b).

2.2.2. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri ve Faaliyet Alanları

Çok uluslu şirketler bir ülkenin çok kaynaklılık ve çok değerlilik düzeylerini dikkate alarak yatırım yaparlar (Özyakışır,2005:3). Bu firmaların diğer ülkelerde yatırım yapmasının sebebi, yatırımın kendi ülkelerine göre daha karlı olmasıdır (Dunning ve Narula,2002:145), Ancak yatırım kararlarında karlılığın yanında, yatırımın riski de dikkate alınmaktadır. Bu riskler yatırımın yapılacağı ülkeye ve zamana bağlı olarak değişmekle beraber, ekonomik ve siyasi nitelikte olabilmektedir. Çok uluslu şirketlerin üretimleri özellikle emek yoğun aşamalarını çevre ülkeler dediğimiz az gelişmiş ülkelerde gerçekleştirmek için bu ülkelere doğrudan yatırım temelinde fabrikalar ve üretim tesisleri kurmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) emek çok ve ucuzken aynı zamanda sermaye çekme politikalarına sıkı olmayan çevre standartları da maliyetlerini düşürecek seviyededir (Özyakışır,2005:3,4).

Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ), doğrudan yabancı sermaye yatırımının karar sürecinde, genelde sorun olarak görülen fiyat dağılımı ve kaynak kıtlığı etkisinde kalmadan, dünyanın diğer yerlerindeki kaynaklara ulaşabilecek ve kabiliyetlerini yükseltebilecek şekilde davranmaya gayret gösterirler (Dunning ve Narula,2002:145).

Çok uluslu şirket yapılanmalarına bakıldığında, genellikle mal ve hizmet üretiminin ve nihai satışının aynı şirket grubu içinde başlayıp bittiği görülmektedir. Çok uluslu şirket grubunu oluşturan bağlı şirketlerden bazıları mal ve hizmetleri üretirken, diğerleri pazarlamasını, dağıtımını ve satışını yapmaktadır (Işık,2005:3). Önemli bir olgu da daha önceleri faaliyet alanları madenler ve plantasyonlar olan daha sonraki dönemde imalat sanayine yönelen çok uluslu şirketler, son dönemde hizmetler (finans, turizm vb.) sektöründe faaliyet göstermeye başladılar.

Çok uluslu şirketler, küresel finansın gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. Dünya ticaretinin 2/3'si dünya gelirinun 1/3'ü bu kuruluşlara aittir. Çok uluslu girişimlerin ülkelere göre dağılımına bakıldığında ise, %55'i ABD; %11'i Japonya, %9'u İngiltere, %4,5'i ise Almanya kökenlidir. Reel sektördeki ve dünya ticaretindeki gelişmeler, çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımlarının bir sonucudur. Çokuluslu şirketler çağdaş kapitalizmin lokomotifi durumundadır. ÇUŞ'ler ihracat artışında, teknoloji transferinde, istihdam artışında, iş verimliliği gibi gelişmiş yönetim tekniklerinin yayılmasında önemli misyon üstlenmektedirler. ÇUŞ yatırımları, 1960'lardan beri euro piyasaları ve bankacılık sektörünün gelişiminde önemli katkı sağlamıştır. ÇUŞ'ler gerek işletme sermayesi, gerek dış ticaret, gerekse sabit sermaye yatırımlarının finansmanında euro piyasalarında artan ölçüde yararlanılmıştır (Özyakışır,2005:3, 4).

2.2.3. Çok Uluslu Şirketlerin Örgütlenme Yapısı ve Stratejileri

Yabancı bir pazara girmeyi düşünen bir firmanın önünde farklı üç seçeneği vardır. Birincisi, malları kendi ülkesinde üretip, yabancı bir ülkeye satmak kaydıyla ihracat yapmak, ikincisi, piyasasına girmek istediği ülkedeki bir firmaya kendi teknolojisini ve marka ismini kullanmasına izin vererek, lisans anlaşması yapmak ve üçüncüsü ise, piyasaya doğrudan sermaye yatırımı yapmak kaydıyla girmektir.

Uluslararası sermaye akışı olarak ta bilinen DYS yatırımları, ya yabancı bir ülkede yeni bir firma kurulur, ya da yabancı ülkedeki bir şirkete sermaye yatırılarak, ana firma büyür. Burada, yabancı ülkede edinilen şirkete "*yavru şirket*", "*yabancı sermaye şirketi*", "*tabi şirket*" veya "*şube*" denmektedir. Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının en önemli özelliği, tabi şirketin mülkiyeti (kısmen veya tamamen) yanında yönetim ve denetimleri bakımından ana şirketin altındadır. Yavru şirket genellikle, ana şirketin elinde bulunan teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri, ticaret unvanı ve öteki kolaylıklardan yararlanma ayrıcalığına sahiptir. Karşılığında ise, kazanılan karlar, kısmen veya tamamen ana şirkete kalır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları adı verilen bu yatırımlarda, yabancı ülkedeki fiziki sermayeye sahip olan ve bunu işleten firmaya, Çokuluslu Şirket adı verilir (Oksay,1998).

2.2.4. Yatırım Tercihindeki Öncelikleri ve Tercih Ettikleri Ülkeler

Genellikle yatırım yapmanın dört ana nedeni olduğu kabul edilmektedir. Bunlar, doğal kaynak bulmak, yeni pazarlar bulmak, modernleşme sürecinde yabancı üretimi yeniden yapılandırma ve sermayeler için alternatifler bulmaktan oluşmaktadır. Yatırım nedenleri, meydana getirdiği etkiler yönünden iki gruba ayrılabilir. İlk üçü, doğadaki kaynakların sömürülmesi olarak gösterilirken; yatırım yapan firmaların öncelikli amacı bu kaynakların kullanımı ile daha yüksek marjinal gelir elde etmektir. Sonuncusu ise yatırımcı firmalar, servetlerini artırmak için sürekli farklı alternatiflerin olmasını sağlamak isterler.

ÇUŞ'ler, geri dönüşlerinde uzmanlaşarak rekabet üstünlüklerini artırabilecek ve kıt bulunan özel türdeki kaynakların bulunduğu yerleri arıyorlar (Dunning ve Narula, 2002: 145). Bu amaçlarla gelişmiş pazarlarda sıkışan sermaye, marjinal getirisinin daha yüksek olduğu az gelişmiş ekonomilere yöneldi (Sina Önder,2002). 1980'li yıllarda ülke ekonomilerinin artan ölçüde dışa açılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, özelleştirmenin yaygınlaşması ve firma birleşme ve devirlerine yönelik tevsik edici düzenlemeler yabancı sermaye yatırımlarının ivme kazanmasına katkıda bulunmuştur.

1990 yılında, Dünya genelinde yabancı sermaye stoku 1.769 milyar dolar iken, 2004 yılında bu tutar 8.895 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde, en belirgin gelişme, yabancı sermaye yatırımının daha önce yasak veya çok sınırlı olduğu Rusya, Polonya, Macaristan ve Romanya'ya yabancı sermaye girişlerinin hız kazanmasıdır. Diğer bir gelişme de, Çin'e yönelik yabancı sermaye girişlerinin artış göstermesidir. Nitekim 1990–2004 döneminde, Çin, Hong-Kong, Rusya, Macaristan, Polonya ve Romanya'nın yabancı sermaye stoku içindeki payı yüzde 3,8'den (67 milyar dolar) yüzde 10,6'ya (939 milyar dolar) yükselmiştir. Bu dönemde, ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, Fransa ve Hollanda'nın yabancı sermaye stoku içindeki payları yüzde 55,3'ten yüzde 43,4'e gerilemiştir (Yükseler,2005:4).

Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımın akışının meydana getirdiği yabancı sermaye stokunu Tablo 2.3'te görmek mümkündür. Gelişmekte olan ülkelere Şili, Meksika, Arjantin, Brezilya ve Türkiye gibi ülkeler de 1990–

2004 yılları arasında yabancı sermaye stokunda artışlar gösterirken; gelişmiş ülkelerde sermaye stokunda azalma dikkati çekmektedir. Ancak yatırım projeleri üretmede gelişmiş ülkelerin ağırlığı daha fazladır.

Tablo 2.3: Ülkeler İtibariyle Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Yatırım Projeleri (1990–2004)

	Yabancı Sermaye Stoku				2002–2004 Ortalaması			
	Milyar Dolar		2004		Yabancı Sermaye Girişi			Yab. Ser. Projesi
	1990	2004	GSYİH'ya Oran (%)	Sıra	Milyar \$	Sab. Sermaye Yatırımına Oran	Adet	
					Yüzde	Sıra		
1.Malezya	10	46	39.3	6	3.4	14.8	8	129
2.Hollanda	69	429	74.2	3	13.2	14.5	9	75
3.Şili	10	54	58.2	5	4.8	28.4	3	51
4.G. Kore	5	55	8.1	23	4.8	2.6	23	90
5.Macaristan	1	60	60.7	4	3.1	16.7	5	211
6.Polonya	0	61	25.4	13	4.8	12.2	11	158
7.İtalya	60	221	13.1	19	15.9	5.7	18	102
8.Meksika	22	183	27.0	11	14.4	11.2	13	150
9.Romanya	0	18	25.2	14	2.8	20.3	4	132
10.Rusya	0	98	16.9	16	7.7	9.0	17	337
11.Çin	21	245	14.9	17	55.6	9.1	16	1.136
12.Türkiye	11	35	11.7	22	1.9	4.4	19	60
13.Endonezya	9	11	4.4	25	0.2	0.3	25	50
14.Hindistan	2	39	5.9	24	4.3	3.2	22	464
15.Brezilya	37	151	25.2	15	15.0	15.4	7	240
16. Arjantin	9	68	35,3	-	3	44,7	-	60
DÜNYA	1.769	8.895	21.7		665.6	8.8		8.252

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 2005.

1990–2004 döneminde, Türkiye’de yabancı sermaye stoku 11 milyar dolardan, 35 milyar dolara yükselmiş, ancak dünya genelindeki yabancı sermaye stoku içindeki payı yüzde 0.62’den yüzde 0.39’a gerilemiştir. Ancak, Türkiye’de firmaların, makroekonomik istikrarsızlık ve vergi düzenlemeleri nedeniyle, doğrudan yabancı sermaye yerine sermaye benzeri kredi kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Nitekim yapılan bir çalışmaya göre, özel imalat sanayi üretimi içinde yabancı sermayeli firmaların, yabancı sermaye istatistiklerinin aksine, önemli bir pay aldıkları görülmektedir (Yükseler,2005:4).

2.2.5. Gelişmekte Olan Ülkeler ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi

1980'lerden sonra gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları hızlı bir biçimde artmaya başlamıştır. Sömürgeci anlayış olarak görülen ve II. Dünya Savaşından beri yabancı sermaye yatırımlarına olan olumsuz tavır, 1980'li yıllarda ortadan kalkmıştır. GOÜ'lerin, yatırım finansmanlarında borçlanma yerine yabancı sermayeyi tercih etmeleri, bu dönemden "*yabancı sermayeyi nasıl kontrol ederim*" kaygısı gündemden kalkarak "*yabancı sermayeyi nasıl cezbederim*" sorunu gündeme girmiştir.

Yabancı sermaye yatırımları bağlamında bakıldığında ise; daha önceleri değerli kabul edilen doğal kaynaklar ve emek yoğun faaliyetlerin yerini gittikçe bilgi veya bilgi yoğun yüksek teknolojiler aldığı görülmektedir. Yatırım yapmayı düşünen hem firmalar hem de hükümetler, yeni küresel gerçeklere göre stratejilerini ve politikalarını yeniden belirlediler. Hareketlilik öncelikle değişen pazar koşullarına uyum sağlayabilmek için ÇUŞ'lar cephesinde meydana geldi. Daha sonraları gelişmekte olan ülke hükümetleri, daha çok yatırım çekmek için birbirleriyle yarışır hale geldiler. Böylece her iki tarafın da rekabete dayanan çıkarları sayesinde gelişmiş ülkelerde sıkışan ve hareketsiz kalan ÇUŞ lerin servetleri, dünyada önem kazanmaya başladı (Dunning ve Narula,2002:145). Özellikle yatırım için kaynak yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkeler, borçlanma ile temin ettikleri kaynağı ve sonucunda yaşadıkları cari açık sorununu aşmada ve kalkınma aracı olarak ÇUŞ'lerin yatırımlarını önemli bir fırsat olarak görmeye başladılar. Dünyadaki uygulamalar, yabancı sermayeye yaklaşımında ekonomik görüşlerin siyasi görüşlerin önüne geçtiğini göstermektedir. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti, yabancı sermayeye kapılarını açmakla kalmamış, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmekte, gelişmekte olan ülkeler arasında birinciliği kapmıştır. GOÜ'ler artık yabancı sermayeleri çekmek için yaptıkları teşviklerde birbirleriyle yarış halindedir.

Dunning'e göre özellikle, 1960'lardan sonra az gelişmiş ülkelere yapılan dolaysız yabancı yatırımların artmasında IMF, GATT, Dünya Bankası, Ortak Pazar gibi ekonomik birleşmelerin de teşvik edici etkileri olmuştur. Bu yıllarda dolaysız yabancı yatırımlar daha çok, işgücünün yaygın olarak kullanıldığı, üretimde mal

farklılaştırması yapılabilen, hızlı teknolojik gelişmelerin uygulandığı kimya, lastik, makine, dayanıklı tüketim malları gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır (Alpar,1980:9, 10).

Gelişmekte olan ülkeler arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımını en fazla çeken ülke Çin'dir. 1988–1992 yılları arasında toplam 126,1 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın 47,3 milyar doları Çin ve Singapur'a gitmiştir. Latin Amerika ülkeleri içinde ise MERCOSUR'un oluşturduğu ivmeyle, özellikle Brezilya ve Arjantin ön plana çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında doğrudan yatırım akışından en fazla pay alan on ülke sırasıyla şunlardır: Çin, Singapur, Malezya, Tayland, Brezilya, Meksika, Hong-Kong, Arjantin, Mısır ve Tayvan. 1990'lardan itibaren gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırım akışı daha da artmıştır.

Tablo 2.4: Dünyada ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırım Akımları, (2001–2004)

(Milyar Dolar) (Inflows)		2001	2002	2003	2004
Gelişmiş Ülkeler		571	548	442	380
	AB	357	420	338	216
	Avustralya	4	16	7	42
	Kanada	27	22	6	6
	Japonya	6	9	6	8
	ABD	159	71	56	96
Gelişme Yolundaki Ülkeler		220	156	166	233
	Afrika	20	13	18	18
	Latin Amerika ve Karayipler	88	50	50	68
	Brezilya	22	17	10	18
	Şili	4	3	4	8
	Arjantin	-	2	2	4
	Meksika	27	15	11	17
	Asya ve Pasifik	112	92	101	148
	Çin	47	53	34	61
	Hong Kong	24	10	14	34
	Hindistan	3	3	4	5
	Güney Kore	4	3	4	8
	Singapur	15	6	9	16
	MDAÜ'ler	26	31	27	36
	Polonya	6	4	4	6
	Rusya F.	2	3	8	12
Türkiye		3,3	1,3	1,8	2,7

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 2005. s:303,304

Tablo 2.4, dünyada ve gelişmekte olan ülkeler arasında yabancı yatırım akışlarında görüldüğü üzere 2001 ile 2004 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere

doğru bir artma olurken; gelişmiş ũlkelerde ise bir azalış olduğu dikkat çekmektedir. Geliřmiř ũlkelerde 2001 yılında olan yabancı sermaye akımı 571 milyar dolar iken, 2004 yılında 380 milyar dolara dūřmüřtür. Geliřme yolundaki ũlkelerde ise 2001 yılında 220 milyar dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırımı, 2004 yılında 233 milyar dolara yükselmiştir. Özellikle Latin Amerika'ya yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artışlar olmuştur. Bu artışta ABD ve Latin Amerika ũlkelerinin entegrasyonundan dolayı pazar genişliği beklentisi etkili olmuştur.

2.2.5.1. Gelişmekte Olan ũlkelerin Doğrudan Yabancı Sermayeden Beklentileri

Küreselleşmenin keskinleştirdiği rekabet olgusu ve hızlı kalkınma hamleleriyle çağı yakalama zorunluluğu, gelişmekte olan ũlke hükümetlerinin doğrudan yabancı yatırımları ũlkeye çekecek politikalar üzerinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. İktisat literatüründe, yabancı sermayenin ũlkeye gelişinin teknoloji, sermaye birikimi, büyüme, vergi gelirleri, ũlke içi rekabet, istihdam, ihracat ve finansman gibi alanlarda ũlke için yararlı olduğuna dair (Ballance vd.,1985:202) görüşlerin savunulması, gelişmekte olan ũlkelerin kalkınma aracı olarak kullanılması bağlamında dikkatlerini çekmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ũlkelerin kalkınma hedefleri bakımından özellikle üç noktada önemli olduğu kabul edilmektedir (Sabır,2002a). Bunlar:

- Genellikle ũlkedeki gelir oluşumu, döviz durumu ve vergi gelirleri gibi makro değişkenleri olumlu yönde etkiler,
- Endüstriyel verimlilik, teknolojik gelişme ve mamul geliştirme konusunda etkilidir,
- Modern sektörlerde istihdam durumunu ve iş gücü niteliklerini olumlu etkiler.

Gelişmekte olan ũlkelerin uyguladıkları ekonomi politikaları yabancı sermaye yatırımlarını ũlkeye çekmekte kritik bir rol oynamaktadır. Bu duruma Asya'daki gelişmekte olan ũlkeler iyi birer örnek teşkil etmektedir. Bu ũlkeler arasında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasında hiç bir sınırlayıcı politika

izlemeyen, aksine yabancı sermaye yatırımlarına cezp edici bir ortam sunan Hong-Kong ve Singapur gösterilebilir. Ancak, yeterli düzeyde kurumsal bir alt yapıya ulaşamamış diğer bir deyişle beşeri sermayenin değişen dünya koşullarında hızlı kurumsallaşamaması gibi olumsuzluklar, gelişmekte olan ülkeye giren yabancı sermayeleri kontrol etmeyi zorlaştırabilmektedir. Özellikle sermayenin kısa vadeli ve yüksek faiz geliri ya da arbitraj amaçlı bir yöne kayması olasılığı artabilecektir. Böylece ani sermaye hareketleri olası krizleri tetikleyebilecektir.

2.2.5.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Taraplara Sağladığı Faydalar

Küreselleşmeyle birlikte, ekonomi ve ticarete liberalleşme eğilimlerinin hız kazanmasıyla, sermayenin serbest dolaşımı artmış, ticaret serbestleşmiş ve tüketici alışkanlıklarında benzerlikler görülmeye başlamıştır. Gelişmiş ülkelerde pazar ve üretim faktörleri sıkıntısı içerisine giren sermaye sahipleri, doğrudan yabancı sermaye olarak çok uluslu şirketler kimliği ile kendisine yeni stratejiler aramaya başlamıştır. Sınır ötesi faaliyetlerle Çok Uluslu şirketler, ucuz iş gücü, doğal kaynaklar, yeni pazarlar arama gayreti, pusulayı geliştirmekte olan ülkelere doğru çevirmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra, sömürge anlayışından farklı olarak Doğrudan Yabancı Sermaye çekerek kalkınmayı başaran ve sonradan gelişen ülkeler olarak adlandırılan Japonya, G. Kore, Hong-Kong gibi ülkelerin başarıları, DYS yönünden diğer ülkelerinde ilgisini çekmiştir.

Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Hükümetlerin Yabancı Sermayeden bir takım kalkınma beklentileri bulunmaktadır. Bu çerçevede küreselleşen dünyada hem sanayileşmiş veya gelişmesini tamamlamış ülkeler, hem de gelişme yolunda olan ülkeler yabancı sermaye olarak ifade edilen yabancı özel doğrudan sabit sermaye yatırımlarını kendilerine çekebilmek için büyük çaba harcamaktadırlar. Bunun sebebi, yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomilerine sağlamış olduğu sermaye (dış kaynak), yeni teknoloji, modern know-how, yönetim becerisi, pazarlama katkısı ve ihracat imkânı gibi yararlarıdır (Karluk,2001:97). Ayrıca bunlara ilave olarak dünya üzerinde belli coğrafi bölgelerde yığılmış sanayi faaliyetleri diğer ülke ve ekonomilere dağılarak, sektörler ve işletmeler arasında hızlı gelişmeler ortaya çıkmıştır. Böylece sanayi sektöründe istihdam edilen insan sayısı arttığı gibi, sınırlar ötesi ve işletmeler arasındaki işbirliği ve yabancı yatırımlar artmıştır (Oksay,1998).

Bu gelişmeler sonucu, tek bir dünya pazarı oluşmuş ve firmalar da bu pazardan pay kapmak için, birbirleriyle kıyasıya rekabet etmeye ve daha kaliteli ürünleri daha ucuza üretebilmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Gelişmiş ülkeler rekabet güçlerini artırmada gerekli olan daha ucuz işgücü, daha ucuz hammadde, daha uygun yasal düzenlemeler ve vergilendirme sistemini ve şartlarını elde edebilmek için sermaye ve teknoloji transferi yoluna gitmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerin ise görülen en önemli sorunları sermaye ve teknoloji yetersizliğidir. Düşük satın alma gücü ve iç tasarruflardaki eksiklikler ve döviz darboğazı yerli sanayinin gelişimini ve rekabet gücünün artmasını engellerken, gelişmiş ülkelerin standartlarına göre esnek mevzuat, ucuz işgücü ve diğer uygun koşullar da yabancı sermaye için uygun bir ortam hazırlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin, kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için, ihtiyaç duydukları sermaye birikimini sağlamada, dış borç yerine yabancı sermayeye yönelmeleri çok daha akılcı bir yoldur. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler, kalkınmak için ihtiyaç duydukları sermaye kıtlığı aşmak için, yabancı sermayenin ülke ekonomisine ve kalkınmasına yaptığı katkıların gün geçtikçe daha çok anlaşılmaya başlanması nedeniyle, ülkeler bugün yabancı sermayeden aldıkları payı artırabilmek için, her geçen gün çok daha cazip koşullar hazırlamaya çalışmaktadır.

Geçmişte yabancı sermaye sadece, sermaye açığını kapatmak, üretimi artırmak, işsizliğe çözüm getirmek, üretim maliyetlerini düşürmek; ucuz işgücü, taşıma giderlerinden tasarruf sağlamak, düşük vergi avantajlarından faydalanmak, ucuz hammadde kullanmak, döviz rezervlerini genişletmek gibi nedenlerle cazip bulunuyordu. Günümüzde ise, yabancı sermaye yatırımlarından beklenenler daha da artmıştır. Yukarıdaki faktörlere ilave olarak: ülke içinde sağlıklı bir rekabet ortamı yaratmak, ülkeye yeni teknolojiler kazandırmak, know-how getirmek, gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini sağlamak, promosyon, dışa açılmak, çevre korumak, insan kaynaklarının geliştirilmesi gibi nedenler de bulunmaktadır (Oksay,1998).

Doğrudan yabancı sermayelerden, küreselleşme ile ihtiyaç ve tercihlerin benzeşmesi, farklı bilgi ve teknolojiler, sosyal ve hukuki kazanımların geri kalmış ülkelerce de uygulanabilirliği yönünde, tekrar aynı zaman ve tecrübeleri yaşama

ihtiyacı duymadan hızlı bir kalkınma aracı olarak kullanma beklentisi ön plana çıkmıştır.

2.3. KALKINMADA ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ETKİLERİ

Yabancı sermaye yatırımları ekonomistlerce uluslararası bir kapital hareketi olarak düşünülürdü. Fakat yabancı sermaye yatırımları sermaye yanında, yönetim bilgisi ve teknoloji transferini de beraberinde getirdiğinden diğer kapital hareketleri türünden farklılık göstermektedir. Yabancı sermaye bir kapital hareketi sayılsa da beraberinde daha fazla unsur taşımaktadır (Akdiş,1988).

Yabancı sermayenin gittiği ülkeler üzerindeki olumlu veya olumsuz rolü, uzun tartışmalara yol açmış bir konudur. Ulus devlet mantığındaki bağımsızlık hareketleri ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Üçüncü Dünya Ülkelerindeki ekonomik ve sosyal değişme çabaları ile bu tartışmalar şiddetlenmiştir. Bugün bile yabancı sermaye yatırımları daha karmaşık ve farklılaştırılmış olduğu halde bu tartışmalar bitmemiştir. Yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkeler üzerinde yaptığı etkileri, çok çeşitli şekillerde ifade edilebilirse de, biz bu konu kapsamında daha çok ekonomistik özellik arz eden tasarruf ve yatırım, teknoloji ve yönetim bilgisi, istihdam, ödemeler dengesi, uluslararası ilişkiler ve diğer etkiler başlıkları altında inceleyeceğiz.

2.3.1. Olumlu Etkiler

Çokuluslu şirketlerin olumlu etkilerini tasarruf ve yatırım, teknoloji ve yönetim bilgisi, istihdam, ödemeler dengesi, uluslar arası ilişkiler ve diğerleri şeklindeki başlıklar altında incelemek mümkündür.

2.3.1.1. Tasarruf ve Yatırım Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına gelirin düşük olması önemli bir sorundur. Kişi başına milli gelirin artırılması üretim kapasitesinin genişletilmesiyle, bu da her yıl bir öncekine oranla yatırımların artırılması ile mümkün olmaktadır. Toplam yurtiçi tasarruflar iki yolla artabilir. Birincisi, özel tasarrufların artırılması; ikincisi ise kamu tasarruflarının artırılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde fert başına gelirin düşük olması, marjinal tasarruf eğilimi de düşürmektedir. Çünkü artan gelir, artan nüfus tarafından tüketilmekte ve tasarruflarda artış olmamaktadır. Teşebbüs

tasarrufları ise kısa sürede olağanüstü sonuçlar verememektedir. Kamu tasarrufları, kamu tüketiminin, hızlı nüfus artışı, eğitim, sağlık, tarım ve savunma harcamaları nedeniyle artması; vergi gelirlerinin, vergi kaçakçılığı nedeniyle arttırılamaması sonucu yeterli düzeye ulaşamamaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde tasarruf düzeyinin hızla yükselmesini engelleyen yapısal ve kurumsal faktörler de bulunmaktadır (Akdiş,1988).

Öte yandan, bir ülkenin kalkınması için sanayide ilerlemesi, bunun için de makine, alet, teçhizat ve tesisata yeni sermayeye ihtiyacı vardır (Demircan,1971:9). Gelişmekte olan ülkelerin hızlı bir kalkınma çabasına ve “*take-off*”a geçebilmesi her şeyden önce bu tasarruflarla yapılacak yatırım miktarının artmasına bağlı olmaktadır (Karluk,2001:210). Bu doğrultuda dışarıdan gelen sermaye bir anlamda dışarıdan gelen tasarruf olarak değerlendirilmektedir (Uygur,2001:31)

Gelişmekte olan ülkeler, geri kalmışlık kısır döngüsünü kırabilmek için yatırımlarını arttırmak zorundadırlar. Oysa bu ülkeler yatırımlarını arttırmak için ihtiyaç duyulan tasarruf birikiminden yoksundurlar. Bu ülkelerin kalkınma süreçlerinde karşı karşıya buldukları bu tasarruf – yatırım darboğazı veya sermaye yetersizliği bir ölçüde dışarıdan ülkeye yapılacak tasarruflar ile ortadan kaldırılabılır. Diğer bir deyişle yabancı sermaye iç tasarruf darboğazını genişletmek için kullanılabilir önemli bir kaynaktır (Karluk,2001:210). Gelişmekte olan ülkeler sermaye yetersizliğini hibe veya dış borç temini ile giderilmesi düşünülebilirler. Ancak, ülke bakımından, hibenin politik, dış borçların da ekonomik sonuçları bu tür sermaye transferlerini yabancı sermayeye göre daha az çekici yapmaktadır (Akdiş,1988).

Yabancı sermayenin gelişen ülkelerdeki “tasarruf”, dolayısıyla sermaye açığını gidermede büyük etkisi vardır. Bu ülkeler dışa açık ve ihracata dayalı bir büyüme modeli izlemeleri sonucunda, literatürde Asya Mucizesi olarak tanımlanan ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmişlerdir. Ekonomik gelişmeye paralel olarak adı geçen ülkelerin “eğitime” ve “teknolojik gelişmeye” verdikleri önem, başarının devamını sağlamıştır. Dünya üzerinde gelişme yolunda olan ülkelere yönelen yabancı sermayenin yaklaşık yarısına yakınının bu Bölge’yi tercih etmesi, Bölge ülkelerinin dünya ticaret içindeki payının da iki katına çıkmasına yol açmıştır (Karluk, 2001:112) .

2.3.1.2. Teknoloji ve Yönetim Bilgisi Etkisi

Kalkınmanın bir unsuru görülen teknoloji geniş anlamda; insan ve doğa, insan ve insan hakkındaki bilimsel bilgilerin belli amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulan tüm amaçlarını kapsamaktadır. Böylece teknolojinin işlevi, insanların mevcut yeteneklerinden en iyi tarzda yararlanmak ve mevcut olmayan yetenekleri ve bazı yetersizlikleri ikame ederek, insanı, iktisadi unsurlar arasında egemen güç haline getirmektir (Akdiş,1988).

Doğrudan yabancı yatırımlar ile yenedünya düzeninde ulus ötesi şirketlerin mülkiyet avantajları da değişmektedir. Lojistik ve pazar talepleri ile uyumlu hızlı buluşlar ve yeni teknolojilerin yayılması eskiye göre daha önemli hale gelmiştir. Bundan dolayı, ulus ötesi şirketler, buluşlar ve teknik değişiklikleri daha iyi yönetebilmek için, sunucular, alıcılar ve rakipler ile ilişkilerini değiştirmek durumundadır. Bunu gerçekleştirmek için de bilim, teknoloji, bilgi kurumları ile daha yakın ilişki içinde bulunmaları gerektiğine inanmaktadırlar. Ulus ötesi şirketler, teknolojinin ve ustalığın değişik ülkelere yayılmasını sağlamak için, sürekli yatırımları davet eden yeni bölgelere girmektedirler (DPT,2000b:3).

Teknolojik ilerleme ve gelişme, önemli oranda araştırma ve geliştirme harcamalarını gerektirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise sermaye birikimi az olduğundan teknolojik gelişmenin hızı da yavaş olur. Bu durumlarda ise devletlere büyük görevler düşmektedir. Devletler sermayenin yönlendirilmesinde ve verdiği teşviklerle teknolojik gelişmesine katkıda bulunurlar (Göbenez,2006). Böylece teknolojik yenilikler maliyetler düşürülmüş olarak çok uluslu ve uluslar ötesi şirketler tarafından yapılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleri ve çok uluslu şirketlerin elinde olan bu teknolojik avantajı ülkelerine çekebilmenin iki yollu kullanmaktadırlar (Karluk,2001:34).

- Teknik bilginin lisans anlaşmaları, teknik yayımlar, ticaret resmi teknik yardım programları ve diğer haberleşme araçları ile.
- Özellikle yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar sayesinde yatırım yapılan ülkeye yeniliğin bizzat şirket tarafından getirilmesi ile.

Birinci yolla teknoloji ithali ülkelere daha pahalıya mal olmakta, geçmişte ülkelerin bu şekilde dışarıya ödedikleri meblağ 1,5 milyar dolara ulaşmış ve bu ülkelere giden yabancı sermayenin yarısından fazlasını oluşturmuş bulunmaktadır. Bu durumda ciddi yabancı sermaye yatırımları ileri teknolojinin transferi konusunda önemli bir kanal olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni üretim konularında, ekonomik büyüklükte sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve üretimlerinin sürdürülmesinde, dünya ülkelerinde mevcut en ileri teknolojinin transferi ve teknolojik gelişmelerin sürekli olarak uygulanması ve ülkeye aktarılmasında yabancı sermaye olanaklarından geniş ölçüde yararlanmak mümkündür (Karluk,2001:35, 51).

Teknoloji transferinde yabancı sermaye yatırımları ile çok uluslu şirketlerin iyi niyetli davranmayacağına dair çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarının gittikleri ülkelere geri teknolojilerini götürdüğü ve çok uluslu şirketler aracılığı ile teknolojinin transfer edilemeyeceği, söylenmesine rağmen bu transferin ve teknolojik gelişmenin gelişmekte olan ülkelere nasıl elde edilebileceği konusunda tutarlı öneriler getirilememektedir (Akdiş,1988). Genelde yabancı sermayeli şirketlerin uluslararası yeni teknolojilerin yayılmasına katkıda bulunduğu, üretimin gerektirdiği teknolojiyi, üretim yaptıkları ülkeye getirmek zorunda oldukları belirtilmektedir (Karluk,2001:37). Ancak bu konuda yabancı sermaye yatırımlarının yapıldığı ülke idarecilerinin de aktif ve basiretli bir tutum izlemelerini gerekli kılmaktadır.

Yatırım yapan yabancı sermayeli kuruluşlar, teknik bilgi ile birlikte çoğunlukla yönetici ve üst seviyede teknisyen niteliğindeki personeli de yatırım yapılan ülkeye getirmektedir (Akdiş,1988). Gelişmekte olan ülke açısından yabancı sermayenin esas katkısı bu noktada olmaktadır. Bu ülkelerdeki müteşebbisler, yapmayı bilmedikleri bazı şeyleri onlarla beraber iş yaparak onlardan öğrenme imkânı bulmaktadır (Gönensoy,1982:25).

Ayrıca yabancı sermaye bankacılık, ihracat, üretim ve teknoloji konusundaki yönetim ve işletmecilik bilgisini de yaygınlaştırmaktadır. Çünkü sadece teknolojinin transferi yeterli olmamakta, bu teknolojinin ülke şartlarına adaptasyonu ve uygulanacak teknik ve idari kadronun yetiştirilmesi de önem taşımaktadır. Yabancı sermayenin bu konuda da yardımları olmaktadır (Akdiş, 1988). Yabancı Sermayeli girişimciler çoğu zaman teknoloji transferi yanında, üretim teknikleri, yönetim ve

işletmecilik teknikleri getirerek yerel girişimcilerin öğrenmesini sağlayarak iş kültürü transferine de öncülük ederek rehber bir pozisyona girmektedir.

2.3.1.3. İstihdam Etkisi

GOÜ'ler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla ilave dış sermaye, yeni teknoloji, know-how, yeni yönetim becerisi, pazarlama katkısı, ihracat, üretim ve istihdam artışı sağlamayı amaçladığını (Yükseler,2005:3) ifade etmiştir.

Yabancı sermaye ile birlikte, üst düzey yöneticileri de yatırım yapılan ülkeye gitmekte, ancak gerekli diğer işgücü yerli kaynaklardan karşılanmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde büyük bir işsiz potansiyeli bulunmaktadır. Bu açıdan bu ülkelerde işsizliği giderecek yatırımların kendi kaynakları ile gerçekleştirecek imkânlar yetersiz olduğundan, yabancı sermaye yatırımları istihdam için elverişli bir durum oluşturmaktadır. Örneğin, İrlanda'da 1960 ve 1982 yılları arasında yapılan yabancı sermaye yatırımları 82.000 İrlandalıya iş imkânı sağlamıştır (Akdiş,1988). Diğer bir örnek ise, yabancı sermayenin 2003 yılında İngiltere'de yarattığı yeni iş imkânı 39.600 iken, bir önceki yıl bu sayı 25.500'di (Uçmazbaş ve Cin,2004).

Doğrudan yabancı yatırım ile GOÜ'ler istihdama olanak sağladığı zaman içten dışa işgücü göçünde önlenmiş olacaktır. Dolayısıyla ülke içinde sorun çözülmüş olacaktır.

2.3.1.4. Ödemeler Dengesi Etkisi

Yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesi üzerindeki etkileri ile ilgili ileri sürülmüş pek çok fikir bulunmaktadır. Yabancı sermayenin ilk girişinde ülkenin ödemeler dengesi üzerinde bir defaya mahsus olarak olumlu etki yapar, ancak bu geçici bir durumdur. Şirket üretimini durdurduğunda getirdiği sermayeyi dışarıya çıkaracaktır. Ayrıca yabancı sermayeli şirketin üretim faktörleri ve ara malları ithalatı, ödemeler dengesini olumsuz olarak etkileyecektir (Karluk,2001:37).

Buna paralel olarak yabancı sermayenin ödemeler dengesine olumlu katkıları olduğu göz ardı edilmemelidir. Yabancı sermayeli şirketler kar transferi, yatırım ve ara malı ithali ile ödemeler bilançosuna yaptıkları olumsuz etkileri, üretim kapasitesi ve ihracattaki kabiliyetleri ile giderebilme özelliğine sahip bulunmaktadırlar. Ayrıca

sağladıkları ithal ikamesi ile de döviz kazandırıcı işlev görmektedirler (Bozkurt,1985:9). Bu suretle ödemeler dengesi üzerinde kar transferinden doğan olumsuzluğun da etkilerini azaltmaktadırlar. Yabancı sermayeli şirketler, kendileri ihracat yapmasalar bile üretim kapasitesini arttırarak yerli müteşebbisi ihracata zorlamaktadırlar ki, bu daha çok tercih edilen bir durumdur (Akdiş,1988).

2.3.1.5. Uluslararası İlişkiler Etkisi

Nitelikli bilgi ve bilgisayar teknolojilerinin çok hızlı ve yaygın olarak gelişmesiyle iletişim dünyasındaki maliyetlerinin düşmesine neden olmuştur. Demokratik kapitalizmin reformlarıyla birçok yerel ve uluslararası pazarların liberalleşmesiyle (Dunning ve Narula,2002:141) meydana gelen değişmelerle dünya önemli ölçüde küçülmüş, sermaye akımları hızlanmış ve ekonomik olaylar hemen herkesin dikkatini çekmeye başlamıştır. Aynı zamanda ekonomi, en etkili güç haline gelmiştir.

Yabancı sermayeyi gerçekleştiren çokuluslu firmaların dünya üzerindeki nüfuzu ise inkâr edilememektedir. İşte bu ekonomik güç bir ülke konusundaki fikir ve telkinleri, o ülkenin uluslararası ilişkilerinde kolaylıkların doğmasını sağlamaktadır. Ülkemiz tanıtımına büyük katkısı olan “Muhteşem Süleyman” sergisinin ABD’de gerçekleşmesinde Türkiye’de yatırımları olan birden fazla çokuluslu firmanın rolü bilinmektedir. Yakın zamanda yine ülkemiz hakkındaki hoşnutlukları yaygınlaştıran Türkiye – Yunanistan diyalogunun arkasında da “Dünya Ekonomik Forumu Başkanı” bulunmaktadır. Görüldüğü gibi uluslararası ilişkiler üzerinde ekonomik hadiselerin büyük etkisi olmakta, yabancı sermaye kuruluşları ise uluslararası alandaki etkinlikleri ile bu konuda önemli sonuçlar sağlamaktadırlar (Akdiş,1988).

Ayrıca yabancı sermaye yatırımları Avrupa Birliği ile bütünleşmeye önemli ölçüde katkı yapacaktır (Karluk, 2001:214). Tam üyelik halinde tamamıyla serbest olacak yabancı sermayenin, hazırlık aşamasında ülke ekonomisinde değişik alanlarda faaliyet göstermesi yerli sanayiye rekabete iterek onların da üretim ve teknoloji düzeylerini yükseltmelerine neden olacaktır. Bu sürecin hızlanması ise bütünleşmeyi kolaylaştıracaktır. Nitekim Yunanistan’a gelen yabancı sermaye miktarı ve yabancı

sermayeli kuruluş sayısının süratle artması, Yunan ekonomisinin Avrupa Birliğine tam üye olmasında çok büyük katkıda bulunmuştur (Karluk,2001:85).

2.3.1.6. Diğer Etkiler

Doğrudan yatırım bir sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji, risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamakta ve bu sebeple işletmelerin kuruluş ve teçhizatının finansmanı olarak değerlendirilmektedir. Doğrudan yatırım bu rolünden dolayı, işletmecilik ustalığı ve know-how'ı da beraberinde getirmekte, ayrıca rekabet faktörünü ülkeye sokmaktadır (Karluk, 2001:100). Mal ve hizmet fiyatlandırmasının amaçlarının en stratejik olanı rekabetçi bir piyasa konumu oluşturma veya sürdürmedir. Çok uluslu şirketlerin nihai hedefi küresel bir ekonomide rekabet edebilmektir. Küresel rekabette piyasaya yerleştikten sonra kazanmayı amaçlayan çok uluslu şirketler, bazı durumlarda düşük fiyatla mal satabilmektedir (Işık,2005:36).

Yabancı sermayenin olumlu ve olumsuz daha birçok etkilerini sıralamak mümkündür (Alpar,1980:85, 88). Yabancı sermayeli şirketlerin uluslararası özel mülkiyete dayanan serbest rekabet düzenini, gittiği ülkede bir temel düzen olarak kabul edip, yürürlükte bırakılmasını sağlamak için çaba gösterecekleri bunlardan önem taşıyanı olarak değerlendirmektedir. Yabancı sermayeye değer yargılı bakmanın gerisinde yatan sebepte bu olsa gerektir. Ayrıca yabancı sermaye sosyo-kültürel kurum ve değerleri çağdaş yönde olmak üzere değiştirme gücünü göstermektedir (Akdiş,1988).

Yabancı sermaye ile yeni tüketim kültürü yaygınlaşır ve buna bağlı olarak geleneksel ihtiyaçların dışında yeni ihtiyaç kalemleri meydana gelir. Dolayısıyla yan üretim ihtiyaçları ve beraberinde istihdam olanakları ortaya çıkar. Olumlu ve olumsuz etkilerin sayısını çoğaltmak ve bunlara bir takım deliller de bulmak mümkündür. Ancak mevcut koşullar altında zengin ülkeler ile pek çok fakir ülke arasındaki büyüyen eşitsizliği yenebilmenin sadece iki yolu vardır. Ya işsizlik ve istihdam durumundaki gelişmekte olan ülkelere doğru bir emek hareketi veya endüstrileşmiş olanlardan gelişmekte olanlara doğru bir sermaye ve işletmecilik hareketi. Uzun dönemde birinci yaklaşım, endüstrileşmiş ülkelerde bir yabancı düşmanlığının patlaması sonucunu verecektir. İkinci yaklaşım ise, gelişme

niyetindeki ülke ve toplumların tercihine kalmış bir olgudur. Bu seçeneği iyi değerlendirmek ve yabancı sermayeden maksimum faydayı sağlamaya çalışmak, için kurumsal yapıyı oluşturabilecek ve kontrol mekanizmasını sağlayabilecek beşeri ve siyasi iradelerin sağlanması gerekmektedir.

2.3.2. Olumsuz Etkiler

Yabancı sermaye sağlam bir kurumsal yapısı olmayan ülkelerde, küresel krizlerde sermaye kaçıışı, tekel ve haksız rekabet, transfer fiyatlandırmaları, dengesiz kalkınma yönünde olumsuz etkileri yönünde özelliklerde taşımaktadır.

2.3.2.1. Küresel Krizlerde Sermaye Kaçıışı Etkisi

Finansal küreselleşmenin hızlanması ve özellikle 1990'lı yıllardan sonra uluslararası sermayenin dünya ölçeğinde serbestçe dolaşma imkânını bulmasıyla, dünyada ekonomik krizlerinin arttığı gözlenmektedir. Dolayısıyla uluslararası sermaye hareketlerinin artmasıyla ekonomik krizler arasında çok yakın bir korelasyon bulunmaktadır.

Sermaye hareketleri doğrudan yatırım ve portföy yatırımı olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. Doğrudan yabancı yatırım, sabit sermaye yatırımı adı altında, sermayenin kaynak ülkeden yatırıma ev sahipliği yapacak ülkedeki şirket hisselerinin uluslararası yatırımcılar tarafından en az % 10'unun alınması şeklinde kendini gösterir. Sabit sermaye yatırımlarına ek olarak doğrudan yatırımın ülkelere girişi; şirket birleşmesi ya da devri, özelleştirme uygulamaları, ortak girişim, stratejik ortaklık ya da devam eden faaliyetlerin genişletilmesi ile de mümkündür. Doğrudan yabancı yatırımların dışında ortaya çıkan ve tahvil ya da hisse senedine doğrudan yatırım şeklinde gerçekleşmeyen, mobilitesi oldukça yüksek olan yatırımlar ise portföy yatırımı içine girer ve uluslararası hukuk ve ilgili ülke hukuku çerçevesinde örgütlenmiş piyasalarda işlem görürler. Bununla birlikte, IMF, opsiyonlar gibi türev ürünleri dolaylı yatırımlar grubuna dâhil etmektedir (Erdoğan,2006:6).

Aslında finansal krizlere neden olan, sermaye hareketlerinin portföy yatırımlarıdır. Sıcak para diye de bilinen bu sermaye hareketleri başlangıçta girdiği ülke refahını artırmaktadır. Daha sonra ülke ekonomisinin kırılganlığına paralel olarak ani çıkışlar yaparak, ülke ekonomisinin çok kötü bir duruma sürüklenmesine

neden olmaktadır. Finansal kriz yaşayan ülkelere bakıldığında kriz öncesi dönemde bu ülkelerde genellikle ithalat patlaması yaşandığı ve dış açıkların büyüdüğü görülmektedir. Kısa vadeli sermaye hareketlerine ihtiyaç duyan bu tür ülkelerde, Cari işlemler açığının milli gelir içindeki payının % 4'ü aşması risk olarak ifade edilmektedir. Meksika, Asya ve Türkiye krizlerinde de bu oran % 4'ün üzerine çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla kısa vadeli borç stokunun resmi döviz rezervlerine oranının % 1'den fazla olduğu durumlarda da kriz olasılığı yükselmektedir (Erdoğan,2006:6).

Doğrudan veya Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımlarında ÇUŞ'ların payının büyük olması olası küresel etkilerde sürekli yön değiştirme eğilimine girebilirler. Tabiatı itibariye çıkar beklentisi ile bu şirketler olası hareketlenmeler durumunda beklentilerine yönelik etkisini gösterecektir. Bu durumda ev sahibi ülke ile bağı ne kadar sıkı olursa olsun kendisini hareketlenmelerden uzak tutamayacak ve yer değiştirme ihtiyacı içerisine girecektir.

2.3.2.2. Tekelleşme ve Haksız Rekabet Etkisi

Kendi rasyonellerine göre yatırım arayan yabancı kaynakların her zaman ülke içindeki ekonomik çevrimlere ve dengelere katkıda bulunmadığı doğrultusunda sayısız örnek gözlenmektedir. Transfer ekonomisi teknikleri ile yaratılmış, kaynağı belirsiz, fırsat maliyeti düşük kapitalin, fırsat maliyeti yüksek alanlarda rant yaratmaya çalışması faktörler pazarlarında bozulmalara ve yanlış kaynak dağıtımlarına, sosyal olarak gereksiz, talebi güvensiz ürünlerin yaratılmasına neden olduğu görülmektedir. Kendine rant arayan bir kapital ile gerçekleştirilen bir teknoloji transferi, her zaman sosyal olarak gerekli ve uygun olmayabilecektir (Merih,2000).

Küreselleşme sürecinin başat aktörü pozisyonunda olan çok uluslu şirketler bölgesel ekonomik entegrasyonları dünya ölçeğinde rekabet edebilmek için çoğu kez payanda olarak kullanmakta, bu durum bölgeselleşen ülkelere değil çok uluslu şirketlere önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar ucuz işgücü, çalışanların sosyal, sağlık emeklilik vb. sigortalarının olmayışı gibi biçimlerde belirginleşmekte, böylelikle üretim maliyetleri düşürülerek muhtelif kazanımlar elde edilmektedir (Çifter,2002). Çok uluslu şirketlerin elde etmiş olduğu maliyet ve pazar avantajları mülkiyetin belirli merkezlerde toplanmasına, piyasanın tekelleşmesine neden

olmaktadır. 150 yıl önce Amerikalıların yüzde 90'ı kendi işlerinde çalışırken, 1950'lerde bu oran yüzde 18'e ve 1970'lerde ise yüzde 9'a gerilemiş ayrıca çok uluslu şirketler dünya ticaretinin yüzde 70'ini kontrol eder hale gelmişlerdir (Doğan ve Öcal,2006:172) Bu verilere ek olarak en büyük 100 çok uluslu şirketin 71'inin menşeleri Fransa, İngiltere, Almanya, Japonya ve ABD'nin dahil olduğu beş ülkeden oluşmakta, yine 100 çok uluslu şirketin 50'si AB ülkelerinin, 25'si ise ABD'nin şirketleridir. Buna karşılık listede gelişmekte olan ülkelerin çok uluslu şirketlerinden yalnızca dört tanesi (Hutchison-Whampoa/Hong Kong, Singtel/Singapur, Petronas/Malezya ve Samsung/Kore Cumhuriyeti) yer almaktadır. Listenin ilk iki sırasında bulunan şirketlerin (General Electric ve Vodafone) her birinin yabancı varlıkları 250 milyar dolar civarındadır (UNCTAD,2005:16, 17).

Dolayısıyla küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimlerinin temel şiarlarından biri olan serbest rekabet, girişim özgürlüğü gibi argümanlar gelişmiş ülkelerin ve çok uluslu şirketlerin inisiyatifinde şekillenmektedir (Doğan ve Öcal,2006:173).

2.3.2.3. Transfer Fiyatlandırmasının Olumsuz Etkisi

Transfer Fiyatlandırması kavramı, çok uluslu şirketlerin karlarını, değişik ülkelerde bulunan ana ve bağlı şirketleri arasında kaydırarak, vergiden kaçınmayı sağlayan bir yönetim ve muhasebe tekniği şeklinde tanımlanabilir (Işık,2005:22).

Mal ve hizmet fiyatlandırmasının amaçlarının en stratejik olanı rekabetçi bir piyasa konumu oluşturma veya sürdürmedir. Çok uluslu şirketlerin nihai hedefi küresel bir ekonomide rekabet edebilmektir. Küresel rekabette piyasaya yerleştikten sonra kazanmayı amaçlayan çok uluslu şirketler, bazı durumlarda düşük fiyatla mal satabilmektedir. Örneğin çok uluslu şirket grubu belirlediği düşük bir transfer fiyatı ile bir bağlı şirketini veya şubesini yeni bir piyasaya girme yolu açabilir. Küresel çıkarı için piyasa girişi kolaylaştırabilir veya durgun talebe karşılık fiyat indirimleri yapmaya müsaade edebilir.

Çok uluslu şirket grubu faaliyetlerini küresel ölçekte sürdürürken faaliyette bulunduğu ülkelerin döviz kurlarından etkilemekte ve döviz kurlarındaki dalgalanmaların olumsuz etkilerinden kendini korumak istemektedir. Döviz kurları ile ilgili amaçlarını gerçekleştirmek için, ana merkez ile bağlı şirket ve şubeler arasındaki ödemelerdeki para cinsini, ödeme dönemlerini ve malların dağıtım

zamanlarını olası kur dalgalanmalarına göre ayarlamaktadır. Ayarlamalar sonucunda kur dalgalanmalarından kaynaklanan kar veya zarar istenilen yerde oluşturularak çok uluslu şirket grubunun küresel karı maksimize edilmektedir (Işık,2005:37).

Bir ülkede devalüasyon olması durumunda bundan zarar gören çok uluslu şirket, bu ülkeye yapacağı satışlarda fiyatları artırarak devalüasyondan önceki gelir düzeyini koruma yolunu tercih edebilmektedir. Enflasyon çok uluslu şirketin satın alma gücünü azaltmaktadır. Satın alma gücü azalan çok uluslu şirketler enflasyon oranı yüksek ülkelere yaptıkları ihracatta fiyatları arttırarak bundan kurtulma yoluna gitmektedirler. Benzer şekilde bir ülkede devalüasyon beklentisi olması durumunda, devalüasyonun sebep olacağı fiktif karları ayarlama ve fiyatları ana ülke parası cinsinden sabit tutma için fiyat ayarlamaları yoluna gidebilmektedirler.

Çok uluslu şirket grubu, işçi sendikaları ile görüşmeler yapan herhangi bir şirketinin veya şubesinin görüşmelerde sıkışmaması ve sendikaları düşük ücrete razı edebilmek için zararlı veya düşük kar göstermeyi amaçlayabilir. Böyle durumlarda fiyatları duruma göre yüksek veya düşük tutarak karını ayarlama yoluna gidebilmektedir (Işık,2005:37).

Çok uluslu şirket grubu, bir başka ülkedeki bağlı şirketinin faaliyet gösterdiği ülke vatandaşlarıyla ortaklığı bulunduğu durumlarda kar paylaşımında yabancılara fazla pay vermemek amacıyla fiyatları ayarlayabilmektedir. Karlar olduğundan düşük gösterilerek diğer ortakların temettü miktarları azaltılmaktadır. Buna karşılık çok uluslu şirket grubunun küresel karı artmaktadır.

Transfer fiyatlandırmaları, ev sahibi ülkelerin refahını olumsuz yönde etkilemektedir. Transfer fiyatlarındaki manipülasyonlar yabancı doğrudan yatırımlardan beklenen refah artışını azaltmaktadır. Hükümetler daha az vergi almakta, yerli ortaklar daha az kar payı elde etmekte, işçiler daha düşük ücret almakta ve döviz kurları ülkenin aleyhine artmaktadır. Böyle durumlarda çok uluslu şirketin uyguladığı fiyatlar kendileri açısından ekonomik olarak anlamlı iken, vergi idareleri için şüpheli ve incelenmesi gereken fiyatlardır (Işık,2005:37).

Bağlı şirketin faaliyette bulunduğu yerdeki yüzde on ve daha fazla vergi miktarı, başka bir ülkede faaliyette bulunan ana şirketin yine başka ülkedeki bağlı

şirketlerle olan ticaret dengesinde yüzde 4,4 oranında ve daha fazla bir artış anlamına gelmektedir. Bu sonuç transfer fiyatlandırmasının gelirin yüksek oranlı vergi uygulayan yerden, düşük oranlı mahallere aktarılması yönünde kullanıldığını göstermektedir (Işık,2005:38, 39).

2.3.2.4. Ülkeler Arasında Dengesiz Kalkınma Etkileri

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler, geniş anlamda, bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar bölgeler arasında gelir dağılımının da farklılaşmasına neden olmaktadır (DPT, 2001: 28).

Her geçen gün ÇUŞ'ların etkinliğinin arttığı küreselleşme sürecinde özellikle Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporuna göre, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında yaşanan gelir dağılımı adaletsizliği hem ülkeler, hem de ülke içindeki gruplar açısından küreselleşmeye yönelik en önemli tehdidi oluşturmaktadır. 2000 yılı İnsani Kalkınma Raporuna göre en zengin %20'lik gelir grubu dünya gelirinin % 86'sını, ortadaki % 60'lık grup dünya gelirinin %13'ünü, en alt %20'lik grup ise dünya gelirinin %1'ini almaktadır. Yine mal ve hizmet ihracatındaki payı en zengin %20 nin %82 iken en alt %20'lik dilimim payı %1'dir. Dünyanın en zengin kişisi olan Microsoft'un patronu Bill Gates 60 milyar doların üzerindeki serveti ulusal gelirinin toplamı 60 milyar dolar civarı olan Kostarika, Panama, Honduras, Nikaragua, Brezilya, Jamaika ve Bolivya'nın ulusal gelirinden daha fazladır (Zencirkıran,2001).

Bölgesel ticari blokların var olduğu bir dünyada, ticari gruplardan birine üye olmayan gelişmekte olan bir ülkenin, malını satması giderek güçleşmektedir. Gelişmekte olan birçok ülke dünyanın zengin pazarlarına girmek için görüşmeler yapmak zorunda kalacaktır. Küresel ekonominin, uluslararası sermayenin, sanayileşmiş ülkelerin ve özellikle küresel şirketlerin kuralları belirlediği ve piyasaları biçimlendirdiği adaletsiz bir yapılanma içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Ticaretin ve yatırımların büyük çoğunluğu sanayileşmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Küresel şirketler dünya ihracatının üçte birine hâkim durumdadırlar.

Küreselleşmeye yöneltilen en büyük eleştirilerin ve yaşanan sorunların merkezinde çokuluslu sermayenin küreselleşme sürecinde kuralları koyduğu ve bu kurallar karşısında ulusal hükümetlerin politika oluşturmakta yetersiz kaldığıdır. Aynı zamanda enformasyon ağlarıyla finans piyasalarının birbirine bağlı olduğu bir küresel ekonomide uluslar üstü sermayenin çok kısa zamanda mevcut ülkeyi terk etmesi Rusya ve Asya krizlerinde görüldüğü gibi Küresel krizlere neden olmaktadır. Dünya ihracatında önemli bir gücü elinde bulunduran küresel şirketlerin merkezi birkaç ülkede odaklanmaktadır (Zencirkıran,2001).

Bu perspektifle bakıldığında dünya genelindeki gelir dağılımı ÇUŞ'lerin lokomotif olduğu bir sistemde gelişmiş ülkeler lehine şekillenmektedir. Diğer bir ifade ile kaynaklar söz konusu şirketlerin talebi ve beklentisine göre dağılım görmektedir. ÇUŞ'ların ana merkezlerinin bulunduğu yer itibariyle pastadan en çok gelişmiş ülkeler pay almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN EKONOMİK KALKINMA STRATEJİLERİ VE KALKINMA PROBLEMLERİ: TÜRKİYE- ARJANTİN-BREZİLYA-MEKSİKA ÖRNEKLERİNDE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ETKİLERİ

Bu bölümde, ülkelerin geri kalmışlık olgusunun ölçütü ekonomistik perspektifle açıklanmış, geri kalmışlık nedenleri üzerinde durulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin birçok ekonomik ve sosyal sorunlarına paralel olarak tasarruf ve yatırım yetersizliği çok önemli bir yer tutmaktadır. Bundan kurtulmanın çıkış yolu olarak görülen çokuluslu şirketler yatırımlarından beklentiler ve etkileri ortaya konmuştur. Uygulama sahası olarak gelişmekte olan ülkelere Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi son yıllardaki dünya ekonomi ve siyaset arenasında işgal ettiği yer nedeniyle ekonomilerindeki kalkınmaları tarihi bir akış içerisinde ele alınacaktır. Hem geri kalmışlık sorunları hem de DYY bağlamında çokuluslu şirketlerin kalkınmaları üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

3.1. GERİ KALMIŞ EKONOMİLER VE KALKINMA SORUNLARI

3.1.1. Geri Kalmış Ekonomilerin Tanımlama Sorunu

Dünyada gelir dağılımı eşitsizliği artarken, az gelişmişlik kavramının ne olduğu, nasıl tanımlanması gerektiği çokça tartışılmaktadır. Gelişme ölçütüne göre toplumlar, “geri kalmış”, “gelişmekte olan” ve “gelişmiş” olmak üzere üç kategoriye bölünmüştür. Geri kalmış ülkeler, ‘tarım toplumu/geleneksel toplum’ ve gelişmiş ülkeler de ‘sanayi toplumu/modern toplum’ kavram çiftleriyle tanımlanırken; gelişmekte olan ülkeler ise geçiş aşamasındaki toplumlar olarak ele alınmaktadır (Erol,2001:26).

Kalkınma kriterinin ne olacağına dair iktisatçıların farklı yaklaşımları, genellikle ekonomistik çerçevede şekillenmiştir. İktisatçılar, geri kalmış ve gelişmiş toplumları/ekonomileri tanımlarken büyük oranda ekonomik göstergeleri esas almaktadırlar. Örneğin C. Clark “*Gelişmişlik ve geri kalmışlık ölçütü tüm dünyada işçi başına düşen gerçek gelire dayandırılmaktadır*”. Buna göre dünya nüfusunun % 10'unu oluşturan en yüksek gelir düzeyine sahip beş ülke; ABD, Kanada, Yeni

Zelanda, İngiltere ve İsviçre'dir. Bunları dünya nüfusunun %9'unu oluşturan Avrupa'nın belli başlı ülkeleri izlemektedir (Yavilioğlu,2002b:50).

Karşılaştırmalı yöntemle ekonomik verilere dayalı olarak ve yapılan geri kalmış-gelişmiş ülke ayırımı, A. Lewis, W. W. Rostow, R. Nurkse ve R. Rodan gibi gelişme iktisatçıları da görmek mümkündür. Bu ayırımlarda, kişi başına düşen gelir, sermaye donanımı ve sermaye birikimi, tasarruf, yatırım gibi bir dizi değişken kriterler kullanılmaktadır (Türkay,1995:112,137). Bu yöntemle gelişmiş/geri kalmış ülke tanımlaması son olarak Dünya Bankası tarafından yapılmıştır. Dünya Bankası, tanımında ilk referans olarak GSMH'yı esas almıştır.

3.1.2. Geri Kalmış Ekonomilerin Özellikleri ve Sorunları

3.1.2.1. Kişi Başına Gelir Ölçütü

Dünya Bankası, ülkeleri gelir düzeylerine göre, üst, düşük ve orta düşük gelir grubu şeklinde sıralamaktadır. 2003 yılı dolar bazında yapılan hesaplamalara göre kişi başına düşen GSMH temel alınarak belirlenmiştir. Bunlar (World Bank:2005):

- *Düşük Gelirli Ülkeler*; Kişi başına yıllık geliri 765 \$ ve daha az ülkeler
- *Düşük Orta Gelirli Ülkeler*; \$766 - \$3,035 arasında olanlar,
- *Üst Orta Gelirli Ülkeler*; kişi başına yıllık geliri \$3,036 - \$9,385 arasında olan ülkeler,
- *Yüksek Gelirli Ülkeler*; sınıfını oluşturmaktadır kişi başına yıllık geliri \$ 9,386 ve daha üstü olan ülkelerdir.

Kişi başı gelir ölçütü, Dünya Bankası tarafından ülke sınıflandırmasında önemli bir kriter olarak kullanılsa da, gelir dağılımı bozuklukları bu ölçüte yansımamaktadır. Örneğin, ABD'de 2001'de gelir dağılımı yönünde siyah ailelerdeki yoksulluk beyaz ailelere göre daha yüksektir. Ayrıca ABD'de yoksulluk siyahlar ve öteki azınlıklarda beyazlara oranla daha fazla görülmektedir (Özel,2005:52). Ayrıca uluslararası karşılaştırmalarda, belirli bir ortak para biriminin olmaması ve uygulamada kullanılan ABD Doları cinsinden hesaplama ise döviz kurunun her ülkede dalgalanmasından ötürü, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında karşılaştırma yolu ile yapılacak tanımlama için, kişi başına GSMH'nın dışında başka ekonomik özelliklerde kullanılmaktadır.

3.1.2.2. Sosyal ve Siyasal Kalkınma Dinamikleri

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunları siyasal istikrarın olmaması, finansal piyasalarda derinliğin tesis edilememesi, etkin denetim ve ekonomi hukuku altyapısının geliştirilememesi ve makro ekonomik bozukluklardır (Evranoş, 2005). Azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları önündeki sorunlar yapısal olmakla birlikte kalkınmanın bu ülkeler açısından imkânsız değildir. Dünya Bankasının 1991'deki Dünya Kalkınma Raporu'nda, gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları kötü ekonomi politikalarının, bedellerinin ve iyi politikaların ödülleri tasavvur edilebileceklerden daha büyük olduğu yönündedir (Duran,1997:37).

3.1.2.3. Tüketim, Yatırım ve Kamu Harcamaları

Kalkınmanın birbirine bağlı üç temel ilkesi bulunmaktadır. Birincisi, ekonomik kalkınma, yatırımla sağlanır. İkincisi, yatırımların kaynağı tasarruflardır. Son olarak ta, tasarruf gelirin harcanmayan kısmıdır (Başiaçık,1997:84). Geri kalmış ekonomiler de arz, talep ve optimum kaynak dağılımı açısından piyasaların dar ve düzenleyici niteliği yeterli değildir. Bunun nedeni kişi başına gelir seviyesinin düşüklüğüdür. Yani, tüketici gelirlerinin büyük bir kısmı, tüketiciler tarafından harcanmaktadır. Dolayısıyla iç tasarruf oranı düşük kalmaktadır. Yatırım hacmi ise doğrudan tasarruflara bağlıdır. Bu nedenle tasarrufların düşüklüğü yatırımların düşüklüğüne neden olmaktadır (Yavilioğlu,2002b:54).

Gelişmekte olan ülkelere göre, gelişmiş ülkelere göre, kamu ve yatırım harcamaları düşüktür. Kamu harcamalarının düşük olması sağlık, eğitim hizmetlerinin düşük olmasına, yatırım harcamalarının düşük olması ise, kişi başına düşen gelirin yatırım yapılamamasından ötürü daha yavaş oranda artacağı anlamına gelmektedir. (Kaplan, 2004, 10)

3.1.2.4. Dış Borç Oranları, Enflasyon ve Faiz

Azgelişmiş ülkelere enflasyon ve dış borçların oranı yüksektir. Yurt içi tasarrufların yetersiz olması, gelişmekte olan ülkelerin yatırımlarını dış kaynaklarla finanse etme yoluna sürüklemiş olduğundan ülkedeki dış borç miktarı artmıştır. Artan dış borç stoku bu ülkelere reel faiz oranlarını arttırdığından, yatırım oranları

bundan olumsuz etkilenmekte ve bu durum gelişmekte olan ülkeleri reel faizi yüksek dış borç kaosuna döndürmektedir (Kaplan,2004:13).

Gelişmekte olan ülkelerde artan dış borç yükü, sermaye hareketleri ve yeni cari bütçe açıkları mali yönetimi zorunlu kılmaktadır. Ancak mali yönetimdeki başarısızlıklar ve en önemlisi yabancı sermaye aracılığıyla gelen dış şoklar karşısında sık sık finansal krizler yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kısa vadeli borçların toplam rezervlere oranı genellikle yüksek olduğundan bu ülkelerin özellikle bankacılık krizleri kısıcında kurtulamamaktadır (Erdoğan,2006:27).

Tablo 3.1.: Bazı Ülkelerin Kısa Vadeli Borçlar ve Rezervleri (1998)

	KISA VADELİ BORÇLAR	REZERVLER
Arjantin	23.891	19.740
Kore	44.223	55.849
Meksika	28.226	23.775
Türkiye	13.067	16.055
Brezilya	44.223	55.849
Tayland	45.567	31.361

Kaynak: BIS,1998.

Bankacılık krizleri yaşamış gelişmekte olan ülkelere bakıldığında; tablo-3.1’ de görüldüğü üzere kısa vadeli borçların toplam rezervlere oranı oldukça yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan kamu harcamalarına dayalı genişletici maliye politikaları finansal krizin en önemli nedenlerinden birisidir. Kamu kesimi borçlanma gereğinde ortaya çıkan aşırılık ülkelerde yatırım yapan kişi ve kurumlar için geleceğe yönelik belirsizlik riskini artırmaktadır (Arıcan,2002:25). Diğer bir ifade ile sürüklenen belirsiz ortamdan dolayı geleceğe yönelik sağlıklı kararlar alınamadığından ve yatırımcılar önünü göremediğinden yatırım yapamamaktadır.

Borçlanma ile teknolojik altyapılarını geliştirmek isteyen ülkeler, borçlanmanın olumsuz etkilerinden korunmak için risk faktörlerini ölçebilecek profesyonel kadroları istihdam ederek ve teknolojik donanımına sahip uzmanlaşmış birimler kurarak borç yönetiminde başarılı olmayı hedeflemektedirler (Ateş, 2002:2). Çünkü borç stokunun milli gelire oranı aynı olan bir gelişmekte olan ülke, gelişmiş bir ülkeye oranla borç stokunu çevirmekte daha çok zorlanmaktadır (İnan,2002:63).

Fiyat istikrarının sağlanması ekonomik istikrarın sağlanması için de hayati önem taşımaktadır (Şimşek,2004:64). Güçlü bir para birimine sahip olmayan ekonomilerde enflasyon ortaya çıkabilir (Çağlar,2003:149). Yüksek enflasyon baskısı, tasarrufların artırılması amacıyla uygulanan para politikaları reel faiz oranını yükseltmektedir. Her ne kadar bu liberalizasyon pozitif reel faiz oranlarında kazanç sağlasa da, yatırım ve tasarrufların artırılmasında arzu edilen seviyeyi yakalayamaz (Erdoğan, 2006: 26). Ayrıca, diğer ülkelere kıyasla yüksek enflasyon oranına sahip ülkelerde sabit kur sisteminin uygulanması, paranın dış değerini reel olarak yükselterek, cari işlemler bilançosunu olumsuz biçimde etkilemektedir (Çağlar,2003:149).

Gelişmekte olan ülkelerde dış borç yükü ve enflasyon oranlarının yüksekliğine bağlı olarak reel faiz oranları da çok yüksektir. Faiz oranlarının yüksekliği yatırımcıların finansman ihtiyaçlarının karşılamasında maliyetleri yüksek tuttuğundan daraltıcı bir etki oluşturmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma trendini yavaşlatmaktadır.

3.1.2.5. İşsizlik, Tarım Kesimi ve İstihdam Düzeyi

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranı çok yüksektir. Ayrıca tarımsal işgücü çok fazla olup, tarımsal verimlilik düşüktür. Az gelişmiş ülkelerde işgücünün diğer sektörlerle göre tarım sektöründe daha yoğun olmakta ve de gelişme hızı düşük olduğu için, tarım sektöründeki işgücü fazlası diğer sektörlerle aktarılamamakta ve bu nedenle de gizli işsizlik oranı artmaktadır.

Az gelişen Ülkelerde tarım kesiminde yaşayan nüfus toplam nüfusun % 65 ve daha fazlasını kapsıyor. Normal olarak gelişmiş ülkelerde bu oran tarım kesimi için %15'in altındadır (Dülgeroğlu,1997:11). Tablo-3. 2'da ABD, Japonya gibi gelişmiş ülkelerde tarım kesimindeki istihdam oranı yüzde 10'nun altında iken; Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu oran yüzde 20'nin üzerindedir. Sanayileşmiş ülkelerde sanayi ve hizmetler sektöründe ağırlıklı istihdam oranı olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca düşük gelirli ülkelerin birçoğunda öncelikli üretim tarım sektöründe olmaktadır. Endüstride imalat sektörünün oranı gelişmekte olan ülkelere, yüksek gelirli ülkelere göre çok düşük düzeydedir. Gelişmekte olan ülkelerde tarım, küçük aile işletmeleri tarafından yapılmakta ve de teknolojik

yetersizlik, ekim alanlarının iyi konumda olmaması tarımda verimliliği daha da düşürmektedir.

Tablo 3.2: Dünyadaki Bazı Ülkelerin Sektörel İstihdamının Toplam İstihdama Göre Durumu (2000)

Sıralama		Tarım %	Sanayi %	Hizmetler %
1	Brezilya	24.2	19.3	56.5
2	Kanada	4.4	21.5	74.1
3	Çin	50.1	23.0	26.9
4	Fransa	4.1	24.6	71.3
5	Almanya	2.9	34.0	63.1
6	Endonezya	42.9	16.6	40.5
7	Japonya	5.1	31.4	63.6
8	Kore	10.9	27.8	61.4
9	Malezya	15.2	36.2	48.6
10	Meksika	22.1	26.4	51.5
11	Hollanda	3.2	15.7	81.1
12	Rusya	15.5	34.7	49.8
13	İspanya	6.9	30.8	62.2
14	İsveç	2.6	25.7	71.7
15	Türkiye	40.3	16.6	43.1
16	İngiltere	1.5	25.6	72.9
27	ABD	2.6	23.0	74.4

Kaynak: World Competiveness Year Book 2001.

Gelişmekte Olan Ülkelerin iktisadi yapılarının geçimlik tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine dönüştürme mekanizması üzerinde durulur ve bu dönüşüm sürecini tanımlamak için neo-klasik fiyat ve kaynak dağılımı teorisini temel alırlar (Aktan ve Vural,2002a:18).

3.1.2.6. İhracat ve İthalat Ürünlerinin Nitelikleri

Gelişmekte olan ülkelerde genelde ithalatın GSYİH'ya oranı, ihracatın GSYİH'ya oranından yüksek seyretmektedir (Minibaş,2005). Sanayileşmiş ülkelerde ise ithalatın GSMH'ya oranı, İhracatın GSMH'ya oranına ya denk ya da düşük gelmektedir.

1960 yılından itibaren mal ve hizmet ihracatının ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre yüzdesel dağılımını gösteren Tablo 3.3, aşağıda sunulmuştur. Bu tabloda gelişmekte olan ülkelerin mal ve hizmet ihraç düzeyleri ile gelişmiş ülkelerin mal ve hizmet ihraçları karşılaştırılmıştır. 2002 deki mal ihracatında gelişmekte olan

lkeler yüzde 31,7 lik ve hizmet ihracatında yüzde 22,6'lık pay alırken; bu oran gelişmiş ülkelerde mal ihracatı yüzde 63,5, hizmet ihracatında ise yüzde 73,2 lik pay aldığı görülmektedir. Buna göre Gelişmiş ülkelerin mal ihracatı düzeyleri istikrarını korurken, gelişmekte olan ülkelerde bu oranın 1980'li yıllarda hızla arttığı, benzer bir sıçramanın da tekrar 2000'de yaşandığı görülmektedir (Aslan,2005:14).

Tablo 3.3: lke Gruplarına Göre Mal ve Hizmet İhracatı (1960–2002)

	1960	1970	1980	1990	2000	2002
Mal İhracatı (%)						
Gelişmekte Olan lkeler	24,7	19,2	29,4	24,1	32,0	31,7
Merkezi ve Doğu Avrupa lkeleri	10,6	10,1	8,0	5,0	4,2	4,9
Gelişmiş lkeler	64,7	70,7	62,8	70,8	63,8	63,5
Hizmet İhracatı (%)						
Gelişmekte Olan lkeler	-	-	17,9	18,1	23,1	22,6
Merkezi ve Doğu Avrupa lkeleri	-	-	-	-	3,6	4,2
Gelişmiş lkeler	-	-	79,1	79,9	73,2	73,2

Kaynak: United Nation "Development and Globalization; Fact and Figures 2004", **Conference on Trade and Development**, 2004: 49

Gelişmekte olan ülkeler günümüze kadar dar pazarlarda ağırlıklı olarak ithal ikamesi politikasını uygulamışlardır. Gelişmekte olan ülkeler pazarı bytmek için zorunlu olarak ekonomik entegrasyona yönelmektedirler (Sabır, 2002b). Ancak Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan entegrasyonların büyük bir kısmı "*yığılma etkisi*"nden dolayı başarı sağlayamamıştır. Yanı, ekonomik gelişmenin faydalarından bazı ye ülkelerin diğerlerine göre daha fazla fayda sağlamalarıdır (Alpar,1987:191).

Gelişmekte olan ülkelerde ihracat mallarının daha çok tarımsal ve emek yoğun mallar olurken, ithalat mallarının da daha çok sanayi malları ve yatırım ara malı olmaktadır (Minibaş,2005). Ayrıca gelişmekte olan ülkeler, gerek ürün kalitesinin düşük olması, gerekse düşük döviz kurunun sebep olduğu yüksek maliyetler yüzünden diş piyasalarda rekabet edecek gücü bulmakta zorlanmaktadırlar. Bu durum, yeterince ihracat yapamamalarına sebebiyet vermektedir (Balassa,1980:516).

Az gelişmiş ülkelerin ihraç etmiş oldukları tarımsal maddeler ile hammaddelerin yerine, teknolojik gelişmelere bağlı olarak suni maddeler ile atıkların yeniden kullanılması, dünya hammadde talebinde devamlı bir azalışa yol açmıştır. Hammadde talebindeki bu azalış gelişmekte olan ülkelerde fiyatların düşmesine

neden olmaktadır. Ayrıca, sanayileşmiş ülkelerde tarım kesimini koruyucu önlemler sonucunda dünya tarımsal ürün ithalatında büyük azalmalar olmuştur. Bu durum, gelişme yolunda olan ülkelerin ihracat potansiyellerini büyük ölçüde sınırlamıştır.

Az gelişmiş ülkelerin çoğunun ihracat performanslarının zengin ülkelerin performanslarına nispeten düşük olmasının bir sebebi de talep esnekliği kavramı ile ilgilidir. Bu durum, dış ticaret hadlerinin adı geçen ülkeler aleyhine gelişmesine sebep olmaktadır. Bunun sonucunda gelişme yolunda olan ülkelere gelişmişlere yönelik uluslararası gelir akışı doğmakta ve bu durum az gelişmiş ülkelerin satın alma güçlerini azaltarak kalkınma çabalarını büyük ölçüde kısıtlamaktadır. (Karluk,2003:152, 153). GOÜ'ler de ithalatta da sermaye malları, ham maddeler ve ara mallar ön plandadır. Yani kalkınma için gerekli olan mallarda az gelişmiş ülkeler dışa bağımlı konumdadırlar (Minibaş,2005).

3.1.2.7. Demografik Özellikleri

Geri kalmış ekonomilerin kalkınma süreçlerinde karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi de hızlı nüfus artışıdır. Bilindiği gibi nüfus bir üretim faktörüdür ve belirli yaş gurupları arasında çalışma potansiyeli olan işgücü niteliğindedir. Fakat üretim faktörlerinden birisi olan nüfusun, diğer üretim faktörleriyle uygun gelişme seyrine sahip olması gerekir. Geri kalmış ekonomilerin yetersiz sermaye birikimlerinin var olduğu düşünüldüğünde, artan nüfusun çalışan azınlık tarafından beslenmesi zorunlu hale gelir. Bu durum zaten çok sınırlı olan tasarruf eğilimini daha da azaltır ve ekonomik değişim için gerekli sermaye birikiminin sağlanması mümkün olamaz (Manisalı,1982:28).

Nüfus artış hızı, gelişmiş ülkelerde 1980 ile 1996 yılları arasında yüzde 0,8 iken gelişmekte olan ülkelere bu oran yüzde 2,1 olarak gerçekleşmiştir. Yine nüfus yoğunluğunda gelişmiş ülkelere 26 iken gelişmekte olan ülkelere 36'dır. Bu rakamlar karşısında 1980 ile 1996 yılları arasındaki nüfus artış hızındaki dünya ortalamaları yüzde 1,7 iken nüfus yoğunluğu 43'tür (Worldbank,1997). Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışının dünya ortalamalarının üzerinde olması, bu ülkelere sorun teşkil etmektedir. Çünkü ülkenin ekonomik kaynakları, ülkede yaşayan nüfusun beslenme, barınma, eğitim, sağlık ve iş gibi temel gereksinimlerini karşılayamamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde dikkat çeken diğer bir durum ise Tablo-3.4’de görüldüğü gibi 1980 li yıllarda şehirleşme oranı, gelişmiş ülkelere göre düşük iken 1998’li yıllarda yükseliş görülmektedir. Bu durum kalkınma sürecinde bütün nüfusun toplumsal etkileşimde ve ortak altyapı da aksaklıklar geçirme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Tablo 3.4: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Ait Nüfus ve Şehirleşme Oranları (1980–2015)

Ülkeler	Toplam Nüfus (Milyon)			Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)		Şehirleşme Oranı (%)	
	1980	1998	2015	1980–1998	1998–2015	1980	1998
İtalya	56,4	57,6	54,4	0,1	-0,3	67	67
Japonya	116,8	126,4	124,4	0,4	-0,1	76	79
ABD	227,2	270,3	304,9	1,0	0,7	74	77
Fransa	53,9	58,8	61,1	0,5	0,2	73	75
Portekiz	9,8	10,0	9,8	0,1	-0,1	29	61
Arjantin	28,1	36,1	42,8	1,4	1,0	83	89
Meksika	67,6	95,8	120,8	1,9	1,4	66	74
Çin	981,2	1,238.6	1,388.5	1,3	0,7	20	31
Türkiye	44,5	63,5	77,9	2,0	1,2	44	73
Dünya	4,430.2	5,896.6	7,112.9	1,6	1,1	40	46

Kaynak: ULUSOY Ahmet, VURAL Tarık, “Şehirleşmenin Sosyo-Ekonomik Etkileri”, Belediye Dergisi, Cilt:7, Sayı:12, Haziran 2001.

Gelişmekte Olan ülkeler arasındaki kalkınmışlık farkları kaynak yoğunluğu, ülkelerin büyüklüğü ve nüfus gibi iktisadi faktörler ile sermaye, teknoloji ve uluslararası ticarete erişim kabiliyeti gibi faktörlerden kaynaklanır. Yeterli iktisadi kaynağa erişebilen, yeterli büyüklüğe ve nüfusa sahip olan ve sermaye, teknoloji ve dış ticarete erişim potansiyeli yüksek olan ülkeler hızla kalkınır ve yoksulluğu azaltabilirler.

3.1.2.8. Kültürel ve Eğitim Özellikler

Her ülke bir diğerine göre; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel özellikler açısından farklı konum ve yapıdadır (Tolunay ve Akyol,2006:117). Bu farklı özelliklerden dolayı iktisadi gelişmeyi değişmez tek bir ölçüte dayandırmak oldukça zordur. Bu zorluğu aşmak için en fazla kullanılan ölçüt kişi başına düşen milli gelir göstergeleridir. Ayrıca iktisadi gelişmeyi kişi başına düşen farklı mal ve hizmet birimleriyle de ifade etmek mümkündür. Örneğin kişi başına düşen doktor, hemşire

ve öğretmen sayılarıyla birlikte kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamaları da gelişmişliğin önemli ölçütleri arasında kabul edilmektedir. Bunlara paralel olarak okur-yazarlık oranı, okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi gibi göstergeler de bir ülkenin gelişmişlik düzeyini göstermektedir. İktisadi kalkınmayı sadece sayısal ölçütlere dayandırılmamasındaki anlayış, kültür ve uygarlıkla ilgili yapısal gelişmeleri de kapsamaktadır (Tuna ve Yumuşak,2000). Tüm ülkeler, özellikle de gelişmekte olan ülkeler açısından kültür ile gelişme arasında çok güçlü bir bağlantı bulunmaktadır.

“Kültür, bir toplumun üyesi olarak insanın öğrenerek kazandığı bilgi, inanç, gelenek, sanat, hukuk, ahlak ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür”. Kültür, gelişmenin ana kaynaklarından biri olduğu için, gelişmenin kültürel boyutları, onun ekonomik boyutları kadar önemli olup, bireyler ve halklar bu gelişmeye katılma ve onu kullanma hakkına sahiplerdir. Kültürel çeşitlilik, bireyler ve toplumlar için değerli zengin bir kaynaktır. Kültürel çeşitliliğin korunması, desteklenmesi ve yaşatılması, bugünün ve geleceğin kuşaklarının yararı açısından sürdürülebilir kalkınmanın temel bir gerekliliği olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası işbirliği ve dayanışma, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ülkelerin, yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde kurulmuş kültürel endüstrilerini içerecek şekilde kendi kültürel ifade araçlarını yaratıp güçlendirebilme amacı içerisindedirler (DPT, 2006:5, 20).

İktisadi kalkınmada önemli ölçüde beşeri sermayeyi ve insana yatırımı ön plana çıkarmıştır. Kalkınmanın önemli unsuru olan yapısal değişimlerin olabilmesi ise nitelikli insan faktörünü gerektirmektedir. Dolayısıyla kalkınma büyük ölçüde insan sermayesindeki gelişmelere bağlı bulunmaktadır. Kültürel etkinliği ve nitelikli İnsan gücünün artmasını sağlayacak en önemli araç ise eğitimidir. Gelişmekte olan ülkelerde kültürel özellikler arasında bulunan eğitim seviyesinin düşük olması ve okur-yazar oranının diğer ülkelere nazaran az olması ilk göze çarpan durumdur. Bu ülkelerde halklarının eğitim düzeyini yükseltmemelerinin nedenleri şunlarla özetlenebilir; (Minibaş ,2005).

- Hızlı nüfus artışına bağlı olarak öğrenci sayısı da fazladır. Dolayısıyla az olan öğretmen başına düşen öğrenci sayısının yükseltmekte,

- Öğretmen yetiştirilmesi hızlandırıldıkça da, kaynak yetersizliği dolayısıyla, yetiştirilen öğretmenin niteliği de düşmekte,

Sanayi devrimini kaçırmış olan gelişmekte olan ülkelerin hiç değilse artık bilgi devrimini yakalamak için toplumun bilgi ve kültür düzeylerini yükseltmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bilgi üretimiyle dünyanın en zengin insanları arasında yer alan Bill Gates'e göre de artık dünyanın neresinde olursa olsun iyi eğitilmiş kişilerin hemen hemen aynı gelir seviyelerinde olmaları mümkün olacaktır. Gelecekte temel gösterge bilgi olacağı için bir kişinin gelir düzeyini öğrenmek için eğitim düzeyinin ne olduğunu sormamız yeterli gelecektir (Erarı,2002:10). Bunlar birbirini besleyen faktörler konumdadırlar. Ülkelerin sosyal ve ekonomik güçleri ile eğitim ve kültür seviyeleri arasında çok yakın bir ilişki olduğu kesinlik kazanır. Eğitim ve kültür düzeyi ile verimlilik ve dolayısıyla gelişmişlik düzeyi arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Oysa gelişmekte olan ülkelerde bu orantı dengesizdir.

3.1.2.9. Sanayileşme, Üretim ve Teknoloji Özellikleri

Gelişmekte olan ekonomilerin sorunların arasında yapısal, teknolojik, bölgesel ve sosyolojik düalizm de yer almaktadır. Geri kalmış ekonomileri aynı zamanda modernleşme sürecindeki toplumlar olduğundan hem modern hem de geleneksel yaşam tarzı birlikte var olur. Dolayısıyla geri kalmış toplumların ekonomileri de tarımsal/geleneksel ve sanayi/modern olmak üzere ikili yapıdadır (Yavilioğlu,2002b:54). Bir tarafta gelişmiş ekonomilerin piyasa yapısı, ileri teknolojisi, bankacılık düzeni ve modern işletmelerine benzer yapılanmalar varken, diğer tarafta kapitalizm öncesi küçük aile ekonomileri, üretim teknikleri, geri teknoloji ve geleneksel organizasyon tipleri mevcuttur. Bu ülkelerde genellikle büyük şehirler daha çok modern ekonomilerin yapısal özelliklerini taşırlar. Kırsal bölgeler ise geleneksel ekonomi ilişkilerini sürdürürler (Ersoy,1984:3). Fakat büyük şehirler de homojen bir yapıda değildir.

Gelişmekte olan ülkelerin teknolojik özelliklerine baktığımızda ise, teknolojinin kullanılması ve üretilmesi için gerekli olan teknik kadronun kıtlığı ülkedeki ekonomilerde verimliliği düşürmektedir. Teknolojinin gelişmesinin sağlanması fiziksel yatırımlara ihtiyaç gösterir. Bu bağlamda gelişmişlik düzeyi ile bilgi ve bilgi teknolojilerine yatırım harcamaları arasında da paralel bir bağ

görülmektedir. Nitekim gelişmiş ve ileri teknoloji yaratmakta önde gelen ülkeler genellikle araştırmaya büyük çapta önem vermektedirler. Örneğin ABD milli gelirin yüzde 4'ünü, Japonya yüzde 2,67'sini, Batı Avrupa yüzde 2'sini ve Portekiz yüzde 1,1'ini (AR-GE) bilgi teknolojisi yatırımlarına harcarken Türkiye'de bu oran yüzde 0,4'ün biraz üzerindedir. Kişi başına bilgi yatırımı harcamaları ise ABD'de 1095, Japonya'da 964, Batı Avrupa'da 494, Portekiz'de 121 ve Türkiye'de ise 12 dolardır (Erarı,2002:11).

Gelişmekte olan ülkelerde ise sermaye birikimi az olduğundan teknolojik gelişmenin hızı da yavaş olur. Devletler sermayenin yönlendirilmesinde ve verdiği teşviklerle teknolojik gelişmeyi sağlarlar. Gelişmekte olan ülkelerde, teknolojik gelişmenin, AR-GE harcamaları ile olan ilişkisi teknolojik gelişmeyi özümleme ve uygulama yönündedir. Küçük işletmelerin yetersiz mali kaynakları, gelişmiş, yetenekli insan gücü azlığı, bilgiyi belirlemede, sağlamada ve kullanmada yetersiz kalma teknolojik gelişmeyi gerçekleştirmede güçlükler ortaya çıkarmaktadır (Göbenez, 2006).

Gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayinin yapısı hammadde ve emeğe dayalı üretimden, teknoloji yoğun üretime dönüşmekte; bu çerçevede üretim teknolojileri ön plana çıkarken ekonomilerin mukayeseli üstünlüğü teknoloji düzeyini belirlemektedir (DPT,2000a:8).

Gelişmekte olan ülkelerdeki pazar potansiyellerini hesaplamak ve tahmin etmek çok zordur. Büyük riskli projeleri takip etmek ve neticesinde yeni pazarlar yaratıp satış ile kârların büyük olmasını sağlamak işletmeler için büyük bir sorundur (Göbenez, 2006). Sanayileşmede dış rekabete açık bir yapının oluşturulması önem arz etmektedir. İhracatta süreklilik ve artmasının sağlanması için de girdilerin dünya fiyatlarından temini, düşük fiyat ve düşük kaliteli ürünlerin meydana getirdiği haksız rekabete karşı sanayinin korunması gerekmektedir. Sanayileşmenin özel kesim eliyle sürdürülmesi de temel politikadır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde sanayinin ve toplam ekonominin gelişimini ve kalkınmasını hedefleyen politikaların odağını da KOBİ'ler oluşturabilmektedir (DPT,2000a:14).

Gelişmekte olan ülkelerdeki gümrük engellerinin merkez kapitalist aktörlerce aşılması, çevresel konumlu ekonomilerde ithal ikameci ve korumacı sistemin

uygulanması ve ilk anda aşılamayacak gibi görülen gümrük koruması, bizzat ülke içine girmiş olan yabancı sermayenin korunma aracı haline dönüştürülmüş oldu. Bu süreçte, merkez ülkelerdeki güçlü işletmeler, patent sözleşmeleri altında, çevre ekonomilerde dış rekabetten korunmuş işletmeler olarak faaliyet gösterdiler. Korumacı politikalara sürüklenen gelişmekte olan ekonomiler, teknoloji ve hammadde açısından dışarıya bağımlı, dış merkezlerce denetimli sanayi altyapıları kurma eğilimine girdiler.

Gelişmiş ekonomiler, sistemin baş aktörü durumundadır. Böylece sistemin kurallarının oluşumunda ve işleyişinde hâkim oldular. Buna karşın gelişmekte olan ekonomiler ise, aktör ekonomilerce sistem içinde oluşturulan kurallara uymak durumundadır. Başka bir deyişle, gelişmiş olan aktör ekonomiler sistemi etkilerken, gelişmekte olan ekonomiler sistemden, yani gelişmiş ekonomilerden etkilenirler (Önder ve diğerleri, 2003:10).

3.1.3. Geri Kalmış Ekonomilerde Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu

Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ülkelere göre daha çoktur. Kayıt dışılığın yüksek olması ekonomi yönetimi yönünden, yöneticilerin, manevra kabiliyeti daraltmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin yüksekliği, devletlerin yapısı, hükümetlerin sosyal düzene hâkimiyeti, devlet vatandaş ilişkilerindeki güveni ve siyasal iktidarların yetenekleri, toplumların sosyolojik, kültürel, ahlaki değerlerin durumu konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Tablo 3.5'te 1988 ve 2000 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler ile OECD Ülkeleri karşılaştırıldığında kayıt dışı ekonominin GSYİH'ya oranının çok yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Kalkınma odaklı teorilerin uygulanmasında kontrol altındaki ekonomiye yapılacak uygulamaların başarıya ulaşma şansı daha fazladır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde bu durum kalkınmada bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır (Bal, 2004,173) :

Tablo 3.5: GSYİH' nın Yüzdesi Olarak Kayıt Dışı Ekonomi (1988–2000)

Ülke Grupları	GSYİH' nın Yüzdesi
Gelişmekte Olan Ülkeler	35–44
Geçiş Ülkeleri	21–30
OECD Ülkeleri	14–16

Kaynak: Schneider ve Enste, Hiding in the Shadows, IMF Economic Issues No: 30, March 2002:3.

Kayıt dışı ekonomi oranının yüksekliği gelişmekte olan ülkelerde genellikle küresel veya lokal olarak yaşanan krizlerde para ve maliye politikaların uygulanması sırasında gecikmeye neden olduğundan, kriz maliyetlerinin yükselmesine yol açmaktadır.

3.2. GELİŞMEKTE OLAN TÜRKİYE- ARJANTİN-BREZİLYA- MEKSİKA ÜLKELERİNİN KISACA EKONOMİK TARİHLERİ;

GOÜ'ler de kalkınma problemleri ele alınırken; bu kategori de yer alan ve çalışmamızın örneğini teşkil eden Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin iktisadi geçmişi göz önüne alarak kısaca değinme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerin iktisadi kalkınma sürecinde gösterilen çabalar, yaşanan sosyal, ekonomik, siyasal ve yabancı sermaye etkileşimleri esas alınmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Arjantin

19. yüzyılın ilk yarısında bağımsızlığına kavuşan Arjantin, 1. Dünya Savaşı yıllarına kadar tutarlı bir kalkınma süreci yaşamıştır. Fakat 1916–1930 yılları arasında ekonomilerde kilit rol üstlenen sınıfsal dengeler korunamamıştır. Bozulan dengeler, 1946 yılında Juan Domingo Peron'u hükümetini iktidara çıkarmıştır. 1914 yılında Arjantin'in sermaye stoklarının % 50'si yabancı kökenliydi. Arjantin'inin, dışa bağımlı kalkınma ve büyüme süreci, 1930'lü yıllar sonrasındaki dengesizliklerinin de başlıca nedeni olmuştur. Bu tarihten sonra sürekli olarak tarım ekonomisiyle sanayileşme arasında gel-gitler yaşayan Arjantin ekonomisi, finans serbestisi, sıcak para hareketleri ve IMF politikalarıyla bugünkü konumuna ulaşmıştır (Sina Önder,2002). Zengin toprakları ve iyi eğitilmiş nüfusu ile Arjantin, yaşadığı krizlere rağmen, Latin Amerika ülkeleri arasında önemli bir yere sahiptir. İhracata yönelik tarımın özellikle çiftçilik ve balıkçılığın gelişkin olduğu Arjantin,

doğalgaz, petrol, maden ve metal açısından zengin bir doğal kaynak altyapısına sahiptir (BTSO, 2004).

İthal ikamesinin başarısızlığı ve bir türlü gerçekleştirilemeyen ağır sanayiye geçiş bu dengesizlikleri perçinlemiş ve 1980 sonrası dünyada ortaya çıkan finans yapılanmalarıyla ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle Arjantin bugün içinde bulunduğu konuma gelmiştir (Sina Önder, 2002). Arjantin son yirmi yılda, ikincisi 2003 yılında olmak üzere dış borç ödemelerini yapamayacağını ilan ederek “default” a gitmiştir. Bunun üzerine Arjantin, IMF ile üç yıllık stand-by anlaşması imzalanmıştır. Arjantin’in dış borçlarının 2006 tarihine kadar olan ödemeleri, daha ileri tarihlere ertelenmiş ve bu şekilde 13 milyar \$’lık kredi alınmıştır (BTSO,2004). 2006 yılı itibariyle toplam dış borç 108,5 milyar \$ tutarındadır (Şen,2006:3).

Özelleştirme kapsamında gerçekleştirdiği satışlarla devletin ekonomideki rolünü azaltan ve dışa açık bir ekonomiyi benimseyen Arjantin, Latin Amerika Entegrasyon Birliği-ALADI, Güney Amerika Ortak Pazarı-MERCOSUR üyesi olup Dünya Ticaret Örgütü-DTÖ’nün kurucu üyelerindedir. Ayrıca Latin Amerika’daki birinci, dünyada sekizinci NATO müttefikleri olan ülkedir (BTSO,2004).

Arjantin ekonomisinde, vergi kaçırmak çok sık bir şekilde rastlanılan bir durumdur ve kaçırılan vergi, firmaların karında gayet yüklüce bir meblağa tekabül etmektedir. Tarım ihracatından zengin olmuş oligarşi, her fırsatta vergi kaçırmakta ve hatta böylece artan karını ülke içinde yeniden yatırıma dönüştürmeden ülke dışına yollamaktaydı (Lewis,1990).

a) Büyüme ve Kalkınmada 1930–1946 Dönemi: Arjantin ekonomisi 1930’lu yıllardan önce yabancı sermaye yatırımların etkisi ile çok iyi bir büyüme performansı yakalamıştı. 1930’lardan önce Arjantin gerek iç gerekse dış piyasalarda ulaşabileceği pek çok piyasaya ulaşmıştı. Çok yoğun göç alarak iş gücünü şişirmişti (Sina Önder, 2002). Bu nedenle Arjantin’in, istihdam ve işsizlik sorunlarını da ihraç etme şansı, azalan ihracatla birlikte azalmış. Baskıcı rejimlerin etkisiyle toplumda liberal iktisat politikalarına karşı bir tepki ortaya çıkarak yabancı sermayeyi engelleyici politikalara neden olmuştur.

Dünya ekonomi buhranın neden olduğu uluslararası ticaretin sekteye uğramasıyla, Arjantin'e döviz ve yabancı sermaye girişi de bundan payını aldı. Arjantin, İkinci Dünya Savaşının da sebep olduğu kötü ekonomik ortamdan olumsuz etkilenmeyi sürdürmüştür. Bu dönemde net sermaye stoku (makine- teçhizat) 1938'den 1945'e yaklaşık %30 oranında azaldı. Bu dönemde yabancı sermaye yatırımlarının geri çekilmesi ile makroekonomik dengeler bozuldu (Lewis,1990).

b) Büyüme ve Kalkınmada Peron Dönemi (1946–1955): Peron hükümeti, ilk dönemlerinde korumacı politikalar uyguladı. Devlet eliyle otomobil, çelik, uçak yapımı gibi bir takım sanayi kuruluşları kuruldu. 1930'lu ve 40'lı yıllarda hâkim olan yabancı sermaye düşmanlığı bu dönemde de devam ediyordu. Peron'un tarımı ihmal eden politikaları ve artan nüfusla tarımın ihraç mallarının iç pazara yönelmesi sonucu 1950'lerin başında döviz darboğazı oluşturdu. Böylece ortaya çıkan kriz sonrasında Arjantin yeniden yabancı yatırımcılara açıldı. Ancak sıkıntılar aşılamayarak, tarım üretimi 1950'lerin başına kadar yetersiz kalmıştı (Sina Önder,2002).

c) Peron'dan Sonra Kalkınma (1955–1973) : 1955 yılındaki Peron hükümetinin iktidardan ayrılmasıyla 1973 yılları arasında, Arjantin ikinci sanayileşme hamlesine girdi. Bu dönemde fiyat kontrolleri, kredi kısıtlaması, döviz politikası ve korumacı politikalar dönemin başlıca ayırt edici unsurları olmuştur. Bunların yanında, 1943–1955 hamlesi, çok ciddi enflasyona yol açmıştır (Sina Önder,2002).

Arjantin'de iki fraksiyonun (liberaller ve milliyetçiler) iktidar mücadeleleri 1970'lerin sonuna kadar sürdü (Sina Önder,2002). Durağan ekonomi ve enflasyonla mücadelede liberallerin ve milliyetçilerin ekonomi politikaları birbirinden farklıydı. Peron'un düşürülmesinin ardından 1958'de enflasyon % 100'e ulaştı. Enflasyonla mücadele programların bir uzantısı olarak, 1968 yılında Peso'nun iki sıfırı silindi ve böylece "Yeni Peso"ya geçildi (Lewis,1990).

d) 1970'ler Sonrası Arjantin Ekonomisi: Arjantin'de sanayileşme ve yatırımlar teşvik edilirken geri planda enflasyonla mücadele çalışmaları devam etmiştir. 1970'li yıllarda baş gösteren petrol krizi Arjantin'i de etkilemiştir. Bu durum gerileyen büyüme, artan enflasyon ve ithalat-ihracat rakamlarında da kendini belli etmektedir. Yatırım mallarının fiyatları da yine petrol krizinden dolayı

yükselmiştir (Lewis,1990). Arjantin ekonomisi, bu tarihlerden sonra derin bir borç, enflasyon ve finansal bunalım dönemine giriyor. Kaynağını 1930 sonrası kalkınma ya da kalkınamama dinamiklerinden alan bunalım, 1970'lerin sonunda ve 80'lerde bütün şiddetiyle kendini gösteriyor (Sina Önder,2002).

1970'li yıllara kadar sanayide aşırı korumacı politikalar izleyen Arjantin, 1990'lı yıllarda daha rekabetçi, yeniliği ve etkinliği hızlandıracak politikalar izlemeye başlamıştır. Özelleştirmede izlenen politikalar sonucu sanayi kesiminde modernizasyon yaşanmış ve gıda ve içecek, motorlu taşıtlar, kimyasallar ve petrokimya alanında önemli bir yabancı sermaye akımı yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak, söz konusu sektörlerin toplam üretim içindeki payları da artmıştır. 2003 yılında imalat sanayinin GSYİH içindeki payı %22,3'e yükselmiştir (BTSO,2004).

e) Bağımlılık ve Arjantin Krizi: Arjantin, uyguladığı ithal ikameci kalkınma politikalarından dolayı 1970'lerin sonu ve 1980'ler itibariyle verimli çalışan ve dünya fiyatları düzeyinde bir üretim yapabilen bir sanayi geliştirememiştir. Arjantin sanayisi, verimsizliğini ve geri kalmışlığını yüksek enflasyon biçiminde bütün ekonomiye yansıtmıştır.

Arjantin kamu açığını kapatmak için özellikle yabancı sermaye dışlandığı, 1940'lardan ve 50'lerden beri dış borç alımı artarak devam etmektedir. 1975 yılından 1980'e kadar %236 artan borç stoku, 8.1 milyar \$'dan 28.2 milyar \$'a yükseldi. Borcun büyük kısmı yatırıma dönüşmeden ya da ithal yatırım mallarına gidemeden, lüks tüketim malı ithalatına gitti. Nihayet Arjantin de 1980'lerin ilk yarısında diğer azgelişmiş ülkelerle birlikte borç krizine girdi. (Lewis,1991). Arjantin Hükümeti IMF kaynaklı istikrar programlarını uygulamaya başladı. Programın uygulanması sırasında, 1980'li yılların "hiperenflasyon"unun yerini Konvertibilite Planı'nın istemeden de olsa daralttığı ihraç ürünleri üretimi sonucu artan işsizlikle beraber bir "hiperişsizlik"e bırakmıştır (Asomedia,2001).

Arjantin'in tek yanlı olarak dış ticareti serbestleştirme girişimleri 1980'li yılların sonlarında başlamıştı. 1990-91 yıllarında gümrük tarifelerinin ve tarife dışı engellerin azaltılması hız kazandı (Asomedia,2001). Bu sonuçla, ticarete konu olan mallarda fiyatlar dünya fiyatlarıyla aynı düzeye gelmiş, dolayısıyla üretimini zaten pahalıya mal eden Arjantin sanayisinin, dünya rekabetine açık ürünlerinde karlar

hızla düşmüştür. Bu düşüş sonucu daha cazip karlar sunan servis sektörü ve ticarete konu olmayan sektörlerle yatırım artmıştır. 1995'te üye olduğu MERCOSUR da Arjantin'in ticareti serbestleştirme sürecinde etkili olmuştur. (Sina Önder,2002).

f) Gelir Dağılımı: Arjantin'de gelir dağılımı 1980'den 1989'a bozulmuştur. Gelişen hizmet sektörünün nitelikli işgücü istihdam etmesi, 1990'larda işsizliğin dengesiz dağılımının ve buna bağlı olarak da gelir dağılımının hızla bozulmasının başlıca sebebidir (Sina Önder,2002). Kredi kullanımında 1996'da büyük şirketler finansal piyasalarda yüzde 8–10 faizlerle borçlanabilirlerken küçük ve orta boy işletmelerin ödedikleri faiz, yüzde 15 ile 30 arasında değişmekteydi (Asomedia,2001).

g) Yönetimsel Özellikler: Dünya'nın birçok ülkesinde olduğu gibi, Arjantin'de de adalet ve yargı sisteminde birtakım problemler bulunmaktadır. Arjantin'de insanları kaçıran, onlara işkence yapan ve onları öldürenlerin hiç ceza görmemiş olmaları, bütün siyasal yaşamda moral bozukluğuna yol açan, derin bir iz bırakan bir deneyimdir (Przeworski, 1991: 73). Nester Kirchner'in başkan olduktan sonra getirdiği, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği artıran birtakım düzenlemelere rağmen, bu problemler ortadan kalkmamıştır (Mazlumder,2005:54). Ülke ekonomik olarak güç kaybederken, siyaset de bir türlü istikrara kavuşamadı. İkinci dünya savaşından 1980'li yıllara kadar Arjantin birbirini izleyen askeri darbeler yaşadı. Ekonomik sorunlara bağlı olarak toplumsal gerilim, 1976–83 döneminde giderek tırmandı. Demokrasi denemesi, 1983–89 döneminde iktidarda kalan Başkan R. Alfonsin'in seçilmesi ile iyi bir başlangıç yaptı ama ekonomi, istenilen performansı yakalayamadı (Asomedia,2001).

3.2.3. Brezilya

19. yüzyıl sonlarına doğru kahve ve doğal kauçuk gelirleriyle ülkede zenginlik ve refah yaşanmıştır. Güneydoğu Asya'da kauçuk yetiştirilmesiyle, Brezilya ekonomisi ağır darbe almıştır. Ülkenin, kahve ithalatına bağımlılığını ortadan kaldıracak vaadiyle 1930 yılında yapılan darbe ile iktidara gelen Getulio Vargas, anayasayı ve devletin korporatif yapısını değiştirerek hükümeti merkezileştirmiş, temel endüstrinin gelişmesi ve ülke tarımının çeşitlendirilmesine çalışmıştır.

Ekonomik kaos nedeniyle 1964'lerden sonra Brezilya bir seri askeri hükümetle yönetilmiştir. Bu süreçte devlet başkanı yetkileri olağanüstü bir şekilde artırılmış ve bütün partiler dağıtılmıştır. 1967 ile 1979 yılları arasında da Brezilya'da bir dizi askeri darbeler, sağ-sol kavgaları, hükümet değişiklikleri, anayasa ve kanun değişiklikleri yaşanmıştır. Bu dönemde Brezilya, dünyanın en borçlu ülkesi konumuna düşmüştür. 1979'larda hızlı bir ekonomik gelişme ve demokratikleşme süreci yaşanmışsa da ekonomik ve sosyal problemler sürmüş, ordu hükümeti kontrol etmeye devam etmiştir.

1985'de Devlet Başkanlığına seçilen Tancredo Neves, ülkenin 1964 yılından sonraki ilk sivil Devlet Başkanı olmuştur. Ancak Başkanın ölümü ile iyimserlik havası kısa sürmüştür. Ülkede iş başına gelen hükümetler, rüşvet skandallarına bulaşmıştır. Brezilya, 1994'lerden sonra ekonomideki devlet kontrolünü azaltarak, telekom, elektrik, madencilik, demiryolu ve bankacılıktaki etkin olmayan kamu monopollerini özelleştirmiştir. Kısa sürede elde edilen ekonomik başarılar Brezilyanın fakirlik düzeyini olumlu yönde etkilemiştir. 1999 yılındaki Asya krizi Brezilyayı etkilemiş, hükümet mali piyasalarda parasını dalgalanmaya bırakmıştır. Cardoso'nun çeşitli kemer sıkma programlarına rağmen ekonomideki yavaşlama 2001'e kadar sürmüş, IMF teklifleri imdada yetişmiştir (Ekici,2001:31, 32).

a) Brezilya Ekonomisi: Brezilya ekonomisi İkinci Dünya Savaşının akabinde kısa bir duraklamadan sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak enflasyon %'si bakımından dünyada en ileri ülkeler arasında olup, binli rakamlara ulaşmıştır. 1967 ve 1986 senelerinde olmak üzere iki kere para birimi değiştirilmiştir (Türkçebilgi,2004).

1964 yılında ordu yönetime el koymuş ve doğrudan yabancı yatırımları düzenleyen yasayı, karların transferi ve yeniden yatırıma dönüştürülmesine ilişkin prosedürü değiştirmiştir. 1982 yılında Meksika'da başlayan borç krizi, Brezilya'nın da borç alabilme durumunu etkilemiştir. 1982'den sonra yabancı sermaye girişinin olmaması hükümeti para yaratmaya itmiş, bu manevra enflasyon oranını artırmıştır. Enflasyon 1990'lann başında yıllık % 4000'e ulaşmıştır. 1984'de yeni kredi bulunamamasına rağmen Brezilya'da dış ticaret dengesine eş değer 7,4 milyar dolarlık döviz çıkışı olmuştur. Brezilya'da meydana gelen mali sıkıntıyla birlikte uluslararası arenada kredi bulamadığından yatırımlarını sürdürmemiştir.

Brezilya, 1970'lerde gelişmiş tarım, maden, üretim ve hizmetler sektörleriyle dünyanın en büyük ekonomilerindedir. Brezilya ekonomisi 1980 ve 1990'lı yıllarda enflasyonla birlikte büyük bir durgunluğa girmiştir. 1993 yılında enflasyon kontrol altına alınmadan önce %2500'e ulaşmıştır.

Brezilya'da 1980'den sonra özelleştirilme çalışmaları, dünyadaki gelişime paralel bir seyir gösterir. Özelleştirme 1980'li yıllarda bozulan kamu sektörünün mali baskılarının azaltılması için 1990'lı yıllarda yapılmıştır. Brezilya ekonomisine yabancı sermaye girişi, 1970'li yıllarda maksimum seviyede idi. 1983 yılında Meksika borç krizi öncesinde meydana gelen mali çöküntünün sonuçlarıyla uğraşan Brezilya, 1990'lı yıllardan sonra yeniden yabancı sermaye girişini sağlayabilmişti. Brezilya Hükümetinin faiz ödemeleri 1980'lerde GSMH'nın %1'inden 1989'da kontrol edilemeyen bir oran olan % 6,1'e yükselmiştir. 1992 yılında Mello Hükümetinin rüşvetten dolayı düşmesi de hükümetlere olan güveni de sarsmıştır (Ekici,2001:32, 42).

Tüm enerji sektörünü, telekomünikasyon sistemlerini son dört yılda özelleştirmiş olan Brezilya'daki doğrudan yabancı sermaye yatırımları 30 milyar dolara ulaşmıştır. 1998 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşmasıyla, iç ve dış borçları ödeme taahhüdü veren Brezilya hükümeti, herkesin bildiği yöntemle, yani yüksek oranlı "faiz dışı fazla" yoluyla borç ödemelerini yaparken, iç borçları 185 milyar dolara indirmeyi başarmıştır. 2002 yılında kamu kesiminin net borç geri ödemesi 35 milyar dolar olmuştur. Ancak Brezilya'nın GSMH'sı %13 küçülerek 535 milyar dolardan 465 milyar dolara inmiştir.

b) Brezilya'da Gelir Dağılımı: Ülkede gelir dağılımı bozukluğu önemli bir problem olarak durmaktadır. 1994–96 yıllarında ekonomik istikrar programı uygulanmış, enflasyonun 1994 yılında sona ermesiyle fakir Brezilyalıların talep ve satın alma gücü yükselmiştir. Stabilizasyon programının güçlendirebilmek için uzun dönemli sürdürülebilir kalkınma gereklidir. Hükümetin, kapsamlı yapısal reformları yapması gerekmektedir. Sıkı para politikası faizlerin yüksek seyretmesine neden olmakta, ticaret dengesini iyileştirirken toplam talebi ve enflasyonu azaltmaktadır. 1995 yılında ülkenin mali durumu kısmen bozulmuştur. Kamu iç borçları hükümetin para maliye politikası üzerindeki kontrolünün azalmasına neden olmuştur (Ekici,2001:41).

Nüfusun büyük bölümünün kırsal alanda ve gecekondualarda yaşaması olguları, bir yandan "toprak sorunu" nu Brezilya'nın temel sorunlarından birisi olarak var ederken, diğer yandan "gecekondu sorunu"nu sosyal bir sorun olarak sürekli var ettirmektedir (Kurtuluş Cephesi,2003).

c) Yönetimsel Özellikler: Brezilya, en uzun süre krallıkla idare edilen ve 1889'da kansız bir darbe ile cumhuriyet idaresine geçen, Latin Amerika ülkesidir. İstikrarsız bir ülke olup, sık sık anayasa değişiklikleri ve ihtilaller olmuştur (Türkçebilgi,2004). Brezilya'nın adalet ve cezalandırma sistemindeki çarpıklıklar hala önemini korumaya devam etmektedir. Ülkedeki suç işleme oranı artarken insan hakları ihlalleri de genellikle cezasız kalmaktadır. Ayrıca insanların ekonomik durumları yetersiz olduğundan mahkemeye başvuramamakta ve haklarını savunamamaktadırlar (Mazlumder,2005:54).

Brezilya'da 1960'lardan itibaren başlayan yabancı sermaye yatırımları ve IMF uygulamaları, göçle kent işçilerinin sayısını artmasıyla meydana gelen sendikalar ve işçi sınıfı örgütlenmeleri, askeri darbe ve baskılarla geriletildi. 1970'lerden sonra artan sendikal mücadele ile birlikte yönetimler ve sendikalar arasındaki sürtüşme olağanca hızıyla devam etti (Erdoğan, M,2003).

3.2.3. Meksika

Meksika, yüz ölçümüyle Latin Amerika ülkeleri içerisinde Brezilya ve Arjantin'den sonra 3. büyük ülke durumundadır. Ülke topraklarının %12.99'u ekilebilir topraklar olup, bunlardan %13'ünde sürekli tarım yapılmaktadır. Ülkenin, petrol, gümüş, bakır, çinko, altın, kurşun, doğal gaz ve kereste zengin doğal kaynakları bulunmaktadır (Ege,2005:4).

a) Ekonomik Kalkınma ve Büyüme (1910–1970): 1910'da diktatör Porfino Diaz'ın düşmesi ile Meksika'nın siyasî, ekonomik ve sosyal hayatında değişiklikler olmuştur. Halk ayaklanması ve yaygın kargaşa ortamında hazırlanan 1917 Anayasası, milliyetçilik prensiplerini, sosyal adaleti, siyasî liberalizmi din ve ırk hürriyetlerini ortaya koymuştur. Meksika'da siyasî faaliyetler halka yakın gözükmeyle birlikte, halkın iştiraki çok azdır. Toplum; büyük iş sahipleriyle orta

sınıf şehirli işçiler ve köylüleri oluşan teşkilatlanmış çıkar grupları temsil eder (Türkçebilgi,2004).

Meksika’da sosyal kontrat ile iktidara gelen devlet partisi PRI’de her kesimin çıkarlarının minimum düzeyde de olsa temsilini getirdi. Ama halk kitlelerine yönelik kazanımlar, PRI’ın sol kanadından Lazaro Cardenas’ın (1934–40) ve Lois Echeverria’nun (1970–76) başkanlık dönemlerinde sağlanmıştır. Meksika, Cardenas’ın döneminde, toprak reformunu gerçekleştirilmesi, yabancı petrol şirketlerinin ulusallaştırılması, işçi sınıfının yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları ile desteklenmesi gibi reform adımlarını atabilmiştir (Kozanoğlu,1995).

1970’li yıllara değin geçen süreçte sermaye birikimi ve sanayileşme de, dengeler emek aleyhine sistemi sarsacak ölçüde bozulur. Meksika’da "*Paylaşımçı Kalkınma*" adıyla uygulanan program, özellikle sosyal nitelikli kamu yatırımlarıyla büyümeyi sağlama, gelir dağılımını düzeltme çabası, kaynak sağlayacak vergileri arttırma gücünün olmamasından dolayı makro ekonomik dengelerin bozulması engellenememiştir. IMF’nin önerdiği istikrar programı uygulanmaya başlandı (Kozanoğlu,1995).

Meksika ekonomi tarihinde birinci "Meksika mucizesi" 1955–70 arasına rastlar. Bu dönem sabit nominal döviz kurları, düşük bütçe açıkları, ithalat lisansları ve yüksek gümrük korumaları, pozitif faiz oranları ve çok düşük sermaye kazancı vergileriyle şekillenir. Yatırımların GSMH’ya, oranın 1955’te % 14,3’ten, 1970’te % 22,7’ye yükseldiği bu dönem, % 6,7 büyüme, % 3,8 enflasyon ortalamasıyla başarılı bir ithal ikameci büyüme uygulaması kabul edilebilir. Diğer taraftan, gittikçe artan gelir dağılımı bozukluğu, eğitim ve tarım alanındaki yatırımların gerilemesi bu dönemin diğer bir özelliğidir. Ayrıca sanayide düşük ücret-yüksek sömürünün sınırına gelinmesi, tarımın desteklenmemesinden dolayı büyük şehirlere olan göç ve içe kapalı ekonominin dış açıklarının durmadan kabarması dönemin sonunu getirmiştir. 1968’de en fakir % 20’nin toplam gelirdeki payının % 3.4, buna karşın en zengin % 20’nin % 58.0 durumundaydı (Kozanoğlu,1995).

1970’lerde Meksika’nın dış politikası, bu gün en büyük ticari ortağı olan ABD üzerinde yoğunlaşmakta idi. Bu tarihe kadar, uluslar arası ilişkilerdeki rolü son

derece sınırlı olan ülkenin, öncelikli konuları arasında toplumsal istikrar ve ekonomik büyüme sağlaması yer almakta idi (Ege,2005:5).

b) Meksika’da 1970’ler Sonrası Dönem: Ülkede bulunan petrol rezervleri, Meksika’yı dünya petrol üreticileri ve ihracatçıları arasında ilk sıraya koymuştur. 1973’teki petrol krizinde ülke, ABD’ye petrol tedarik eden ülkelerden biriydi. Petrol, Meksika’yı güçlendirerek uluslar arası piyasada söz sahibi yapmıştır. Bu tarihlerde OPEC’e katılımı ret eden Meksika, 1980’li yıllarda OLAPEC’te (Latin Amerika Petrol İhraç Eden Ülkeler Kuruluşu) yer aldı (Ege,2005:5).

Petrole aşırı güvenen Meksika, bütçe gelirlerinin üzerinde harcama yaparak dış borç yükünün altına girdi. Ayrıca, piyasadaki düşük reel faiz oranları iç tasarrufu olumsuz yönde etkiledi. 1976 yılında yaşanan bu finansal ve ekonomik kriz, ekonomideki yapısal problemleri daha da derinleştirdi (Ege, 2005: 8). Meksika’daki petrol üretimi ve yüksek petrol fiyatları varsayımıyla yapılan planlar, sınırsız bir borçlanmayı, aşırı değerlenen döviz kuru ise ithalat patlamasını doğurdu. Hesapsız harcamalara petrol fiyatlarındaki düşüş ve diğer ihrac ürünlerinde olumsuz dış ticaret hadleri de eklenince Meksika, 1982’de dış borç ödemelerini askıya almak zorunda kaldı (Kozanoğlu,1995). Meydana gelen ekonomik durgunluk, ülkede temel değişmelere neden olmuştur. Eskinin kalkınma stratejilerini kökten değiştiren hükümet, öncelikle faiz oranlarını yükseltmiştir. Ülkedeki faizlerin giderek yükselmesi ve uygulanan düşük petrol fiyatları politikası, ekonomideki enflasyonu yükseltmiştir (Ege, 2005: 8). Bu dönem (1982–1987) IMF programlarının uygulandığı, asgari ücretin % 42, ortalama sanayi ücretlerinin % 29 düştüğü bir dönem oldu. İşsizlik % 8’den, % 24’e fırladı.

Meksika, 1990’lar sonrasında ABD ve Kanada’nın kurucusu olduğu, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması’na (NAFTA) katıldı. Ülkenin kapıları yabancı sermayeye açılmış, malî piyasalar liberalleştirilmiş, kamu iktisadi kuruluşları büyük ölçüde özelleştirilmiş, enflasyon aşağı çekilebilmişti. Meksika’nın kuzeyinde sanayi ve ticaret bölgesindeki fabrikalarda 500 bin kişilik Meksikalı çalışırken, yapılan ihracat 1993 yılında 22 milyar dolarla toplam ihracatın yarıdan fazlasını oluşturmakta, bu ihracatın hepsi ABD’ye yapılmaktaydı. Ancak hayal edilen ikinci Meksika mucizesi hüsrarla bitti (Kozanoğlu,1995).

c) Meksika Tarihinde Salinas Yılları: Bu dönemde hükümet “gelir politikası” programını uygulayarak iş çevreleri ve sendikalar ile uzlaşmaya çalışmıştır. İşçilerin ücretleri ve fiyatlar üzerinde "uzlaşma" arayan, önce 3-6 ay için yapılan, sonra giderek 12 aya uzatılan "pactolar" sonucu emek gelirleri Salinas döneminde millî gelirin % 24.7'sine kadar geriledi. Derken, Aralık 1994'te Zedillo'nun başkanlığı devralmasını takiben finansal kriz patladı (Kozanoğlu,1995). Burada dikkat çeken konu şudur. Gelişmekte olan ülkelerdeki programlar, hükümetlerin değişmesiyle sekteye uğradığı gibi beraberinde krizleri getirmektedir.

Bu gün, Meksika modern ve geleneksel sanayi ve tarımdan oluşan ve özel sektörün öncülüğünde giderek gelişme kaydeden bir serbest piyasa ekonomisine sahiptir. Son yıllarda işbaşına gelen yönetimler, limanlar, demiryolları, telekomünikasyon, elektrik, doğal gaz dağıtımı ve havaalanlarında rekabeti sağlayacak önlemleri sırasıyla uygulamaya koymaktadırlar (Ege,2005:8).

d) Meksika'da Gelir Dağılımı: Meksika, ekonomik açıdan bugün ülkeler sıralamasında dünyanın en büyük 13. ülkesi durumundadır. Ancak, yürütülen IMF programıyla her yıl yakalanan yüksek büyüme oranları halka yansımamakta, gelir dağılımındaki adaletsizlik yüzünden, fakirler her geçen yıl daha da fakirleşmekte, zenginler daha zengin olmaktadır (Mazlumder,2005:66).

Meksika'da kişi başına gelir Birleşik Devletlerin kırkta biri civarında olup, gelir dağılımında büyük bir eşitsizlik vardır. 1994 yılında NAFTA'ya girişinden günümüze kadar, ABD ve Kanada ile ticaret 3 kat büyümüştür. Gayri safi yurtiçi hâsılada gerçek büyüme, 2001 yılında %-0,3, 2002 yılında % 0,9, 2003 yılında %1,2 olarak tespit edilmiştir (Ege, 2005: 8). Bu arada, kişi başına gelirin hâlâ 1980 düzeyini yakalayamaması, gelir dağılımının iyice bozulması, servetin sınırlı sayıda ailenin elinde yoğunlaşması, eğitim ve sağlık standartlarının gerilemesi "detay" olarak görülmektedir (Kozanoğlu,1995).

e) Meksika'nın Yönetimsel Özellikleri: İdari yapı bakımından; Meksika'nın resmi adı Birleşik Meksika Devletleri olup, başkenti Meksika City'dir. Ülke, Federal Cumhuriyet ile yönetilmektedir. Yerel hükümetler, ulusal düzeyde federal organizasyona tabi olmakla birlikte idari, yasama ve adli kuruluşlara sahiptirler. Federal yapıya rağmen, Meksika siyasi sistemi ciddi bir merkezileşme karakteri

göstermektedir. Eyalet hükümetleri gelirleri açısından Meksiko City'e bağımlı durumdadırlar. Ayrıca, Meksika'da toplum hayatının her kademesinde söz sahibi olan ve yönetimler üzerinde demokratik haklar için baskı işlevi gören sivil toplum örgütleri, ülkede demokratik hareketlerin ve hedef kitlelerinin savunucusu olma misyonuna sahiptirler (Ege,2005:5).

Meksika, insan hakları adı altında son yıllarda yapılan reformlar ve yasal düzenlemeler ile bir hayli ilerleme kaydetmiştir. Ancak tüm bu gelişime rağmen Meksika, insani değerler ve haklar bakımından tam anlamıyla uygulamaya geçememiştir (Mazlumder,2005:64).

f) Meksika Krizi ve Tekila Etkisi: Meksika 20 Aralık 1994'de peyoyu % 15 devalüe edince, uluslararası piyasalarda bir şok dalgası yaşandı. Bir gün sonra, dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte pezonun değer kaybı % 39'a yükseldi. Sermaye hareketlerini "IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası mali" kuruluşların da telkiniyle liberalleştiren, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu GOÜ'lerin hemen hepsi böyle bir krizle karşılaşmışlardı. Bu krizle meydana gelen etkiye "Tekila etkisi" adı verilmektedir. Hele Latin Amerika'da 1970'li yıllarda Arjantin, Şili ve Uruguay'ın hızlı dışa açılmaları kriz yaşamalarına neden oldu.

Meksika krizinin tüm finansal piyasaları etkilemesiyle (*tekila etkisi*), neo-liberal yapısal uygulamalar neticesinde kriz yaşaması, NAFTA anlaşmasından önce ABD'nin ticari ortağı olması ve dünyada Çin, Singapur'dan sonra en fazla çok uluslu şirketlerin yatırımını çekmesi boyutu ile dünya ekonomi ve finans medyasının en popüler konusu olmuştur (Kozanoğlu,1995).

3.2.4. Türkiye

Yüzyıllarca en büyük güç olarak hüküm sürmüş Türk Osmanlı İmparatorluğu, Batı'da gelişen teknoloji, sömürgeci ve rekabetçi serbest piyasa ve milliyetçi akımlara dayalı ulus devlet olgulara karşısında dayanamayarak Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılmıştı. İstilâya uğrayan bir ülkenin yıkıntıları üzerine kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti, modern sanayi tesislerinden yoksun bir ekonomiye sahipti. Ekonomide sanayi üretimi, zanaat ağırlıklı olup, sınırlı sayıda sanayi faaliyeti ise dokumacılık işkolunda yoğunlaşmıştı. Kapitülasyonla yurtiçinde yabancılar mali piyasa ile

ticaretin büyük bölümüne hâkim olmuştu. Ülke savaşlardan, yetişmiş insan gücünün önemli bir kısmını kaybetmişti (Akçay,2002:31, 32).

Osmanlıdan kalan mirasla birlikte, Cumhuriyet dönemindeki iktisat politikası arayışları ve kurumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte elde edilen başarılar veya başarısızlıklar tümüyle geçmişe bağlı değildir. Her dönemin kendi içerisindeki oluşumlar da bu gelişmeleri etkilemiştir (Eroğlu,2003).

a) Atatürk Dönemi Kalkınma Hamleleri: Özel sermayenin teşvik edildiği liberal sayılabilecek ekonomik politikaların izlendiği gözlenmiştir. İktisat politikalarında dışa açık yaklaşımın, Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması ilk örneğini teşkil etmektedir (Eroğlu,2003).

Osmanlı petrol kaynakları Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Osmanlıdan kalma dış borçlar bulunmakta idi. Türkiye, kapitülasyonlarla içinde bulunduğu sınırlamalardan 1929 yılında kurtulabilmiş, Osmanlı borçları ise ancak 1953'te tasfiye edilebilmiştir. Kaynak darlığının fazla olduğu bu dönemde yatırım önceliği ulaştırmaya, demiryolu ulaştırmasına verilmiştir. Özel kesimde sermaye birikiminin sağlanması amacıyla 1927 yılında Sanayii Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Bu dönemde yerel sanayiciler yabancı sermaye ile doğrudan yatırım suretiyle ortaklıklar kurmuşlardır (Akçay,2002:33).

Bankacılık alanı da Cumhuriyetin başlangıcında ağırlıklı olarak yabancıların denetiminde idi. Yabancı bankaların sistem üzerindeki etkisini dengeleyebilmek amacıyla 1924 yılından itibaren İş bankası, Ziraat Bankası gibi ulusal bankalar kurulması sürecine başlanmıştır. Ancak, girişimci bir sınıfın olmaması için öncülüğünün siyasi şahsiyetler tarafından yüklenilmiştir. Türkiye, gümrük vergisi oranlarını yükseltmek suretiyle korumacı politikalar uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Osmanlı'dan kalan borç ödemeleri 1929 yılında dünyada baş gösteren Büyük Bunalıma bağlı olarak ortaya çıkan ödemeler dengesi sorunu Türkiye'nin parasal krize girmesine yol açmıştır. 1929–30 yılları arasında döviz ve mali piyasalar ile dış ticarete yasal düzenlemeler yapılmış ve özerk TC. Merkez Bankası kurulmuştur. Bu dönemde sanayinin ortalama büyüme hızı yüzde 14,8 (1938 fiyatları ile) olarak gerçekleşirken, ithalat önemli ölçüde gerilemiş ve 1932 yılında dış ticaret fazlası verilmiştir (Akçay,2002:34). Çok partili deneyiminin yaşandığı dönemde ortaya

çıkan bu ekonomik gelişmeler, Cumhuriyet Halk Partisinin karşısına çıkan siyasi oluşumun, özellikle tarım kesiminin yoğun olduğu yerlerde hızla taraftar kazanmasına yol açmış; sonuçta merkezîyetçi idari yapı tek parti sistemine geri dönme tepkisi vermiştir. Korumacı-devletçi iktisat politikalarının hâkim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır (Eroğlu, 2003).

b) Atatürk Sonrası 1940–1945 dönemi: 1940–1945 yılları savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye’de, faal nüfusun önemli bir kısmının silâh altına alınması ve devlet bütçesinin giderek artan oranının savunma giderlerine ayrılması, kısaca 1940–1945 arasında ülkenin bir savaş ekonomisine girmesi söz konusudur (Eroğlu,2003). Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu’nun öngördüğü polisiye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir.

c) Yeni Dünya Düzeni (Serbest Dış Ticaret) (1946–1960): Devletin ekonomiye müdahalesi ve teorik ve pratik altyapısının uluslararası Keynesçilikle atılmış olması savaş sonrasında ithal ikameci birikim modelinin AGÜ’lerde benimsenmesinin ön hazırlığı olmuştur. Bu çerçevede tek merkez devlet konumundaki ABD’den yayılan üretken sermaye, çevre ülkelerdeki sanayileşmenin yönünü belirlemiştir (Cem,1995:376)

Türkiye’deki sanayileşme atılımları, 1950’li yıllara kadar tamamı devlet öncülüğünde gerçekleşmiştir. 1950’de Demokrat Parti’nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir (Eroğlu,2003). Liberal dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye, 1953 yılında ortaya çıkan döviz darboğazı sonucunda, ithal ikamesinin araçları olan kotaları, ithal yasaklarını ve yüksek gümrük duvarlarını uygulamaya başlamıştır. Enflasyonist politikalar ve aşırı değerlenmiş kur politikası da şiddeti giderek arttırılarak, 1958 operasyonuna kadar sürdürülmüştür (Boratav, 1988: 61). Ancak 1960’lı yılların başından itibaren merkezi planlamanın başlamasıyla ekonomik durum yeni bir ivme kazanmıştır. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir (Eroğlu,2003).

d) Planlama ve İthal İkamesi (1960–1980): Türkiye, bu dönemde bir askeri ihtilal yaşamış, planlı bir ekonomik yapıya girmiştir (Yenal,2001:121). Türkiye, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını bu dönemde uygulamaya koymuştur (Tayanç,1973:139). Milli Birlik Hükümeti'nin desteğini alan ve bir süper bakanlık hüviyetine bürünen DPT'nin vasıtasıyla bu dönem içerisinde KİT'lerin Merkez Bankası tarafından para basılarak finanse edilmesine son verilmiş, yine KİT'lerin birbirlerine olan borçları temizlenerek kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'na olan net borçları Hazine'ye devredilmiştir (Yenal,2001:126).

Türkiye ekonomisi, 1960 yıllara kadar tarıma dayalı bir yapıya sahipti. Sanayileşme süreci bundan sonra başlamıştır. Bu dönemde özel sektörün gelişmesi için geniş bir altyapı programı başlatılmıştır. Ancak 1970'li yıllarda ekonomi politikaları ithal ikameci stratejilerin hâkimiyeti altındaydı. İthal ikameci politikalara dayalı sanayileşme, 1960–1973 döneminde ekonominin istikrarlı bir hızla büyümesini sağlamıştır (DPT,2000a:38). Planlı dönemin başında gıda ve tekstil gibi dayanıksız tüketim mallarının ithalatı, yerli üretimle ikame edilmiş, başka bir deyişle ithal ikamesinin ilk aşaması tamamlanmıştır (Özbey,2000:2). Ancak 1970'li yılların sonlarında artan kısa dönem istikrarsızlık ve daha önemlisi had safhaya varan dış kaynak kıtlığı nedeniyle sanayileşme çabaları tıkanmıştır. Türkiye, 1980 yılı başlarından itibaren Dünya Bankası ve IMF desteğinde serbest piyasa ağırlıklı dışa açık politikaları esas alan politikaları uygulayan ülkeler arasında yer almıştır (Arısoy,2004:46).

e) 1980 Sonrası Gelişmeler: 1980 yılına gelindiğinde İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi'nin faydacı çözümlere yönelik olarak ve “rast gele” (Berksoy,1982:525) şeklinde uygulanması ile aşırı ölçülere varılmış ve ikinci aşamaya geçilmemiştir. Sonuçta, ekonomik büyümedeki duraklamalar, yüksek oranlı enflasyon, ciddi dış ödemeler krizi ve yaşanan siyasi istikrarsızlık sonucunda, 24 Ocak programı ile İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi uygulamaya konulmuştur. Bu program ile, özel sektörün öncülük ettiği, uluslararası rekabet ortamına uygun, dinamik bir ekonomik yapı yaratmak için kambiyo rejimini önemli ölçüde serbestleştiren, ithalatta liberasyonu arttıran, ihracatı desteklemeye öncelik veren ve yabancı sermayeye kolaylıklar sağlayan politikalar uygulamaya çalışılmıştır (Özbey,2000:6).

Türkiye, 1980'li ve 1990'lı yıllar da iki önemli sanayileşme stratejisine yönelmiştir. Birincisi 1980'lerin başından itibaren Türkiye'nin dışa açık sanayileşme stratejisine yönelmesi, ikincisi de 1990'ların ortalarından itibaren ekonomik entegrasyona yönelik bir sanayileşme stratejisidir (Arısoy,2004:46) . 1980'lerden sonraki dışa açılma politikaları sonucunda Türkiye, 1994 yılı hariç son 10 yıllık dönemi ciddi şoklara maruz kalmaksızın geçirmiş, ortalama yüzde 5 büyüme performansı yakalamıştır. İç ve dış talep tarafından desteklenen bu büyümenin sürdürülebilirliği, ürün ve ülke bazında çeşitlilik arz eden dış ticaret yapısıyla da desteklenmiştir (DPT,2000a:38).

Liberal kalkınma politikaların uygulamaya konulduğu bu dönemde devlet ekonomi üzerindeki üretici rolünü özel girişimlere terk etme eğilimi belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Devlet sahip olduğu KİT'ler yanında, oluşturduğu döviz kuru politikası, faiz politikası, vergi politikası, koruma ve dış ticaret politikası, yabancı sermaye politikası, teşvik politikası gibi çeşitli politika araçları ile sanayileşme sürecini çok yönlü olarak etkilemiştir. Dönemin bir diğer özelliği, sanayileşmeye ilişkin temel yaklaşımların ve politikaların oluşturulmasında dış dinamiklerin ön plana çıkmasıdır. Bu bağlamda, 1987 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik başvurusunun yapılması, 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği'ne girilmesi, Uluslararası mal ve hizmet akımların serbestleşmesini amaçlayan uluslararası çalışmalara uyum sağlanması çerçevesinde 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olunması önemli gelişmeler arasında ön plana çıkmıştır. Kısaca, 1980 sonrasında Türkiye'de sanayileşmenin, küreselleşme ve AB ile entegrasyon sürecinin belirlediği sınırlar çerçevesinde bir yol izlediği söylenebilir (Arısoy,2004:46).

Ancak, Türkiye ekonomisinin uzun dönemli iki problemini teşkil eden yüksek kamu açıkları ve enflasyon, üzerinde ciddiyetle durulması gereken temel konulardır. Özellikle 1998 yılında enflasyonla mücadele programı çerçevesinde sıkı bir maliye ve para politikası izlenmiştir. Gerek Asya ülkelerinde gerek Rusya'da patlak veren ekonomik ve mali krizler ile ekonominin iç dinamiklerinden kaynaklanan iç talep daralması üretim ve yatırım kararları üzerinde geciktirici bir etki yaratarak ekonominin büyüme performansının azalmasına yol açmıştır (DPT,2000a:38).

1980–2001 döneminde GSMH yıllık ortalama 3,65 dolayında artış göstermiştir. Fert başına milli gelir 1980 yılında 1.570 ABD doları iken, yıllık

ortalama yüzde 1,5 dolayında bir artış göstererek 2001 yılında 2.143 ABD dolarına yükselmiştir. (DPT,2002:1). Türkiye ekonomisi ve sanayinin durumuna bazı rakamlar ışığında baktığımız zaman, Türkiye'nin en büyük eksiğinin üretimini artıramamak olduğu görülmektedir. Yıllardır gelişmekte olan veya gelişmiş sanayi ülkeleri her yıl GSMH bakımından veya kişi başına GSMH bakımından gelirlerini artırırken Türkiye'de Fert Başına Milli Gelir 3000 dolar civarında seyretmektedir (DPT,2000a:14).

1980 yılında yüzde 21,8 olan sabit sermaye yatırımlarının milli gelir içerisindeki payı 1993–1997 döneminde yüzde 25 civarına yükselmiş, izleyen yıllarda gerileme göstererek 2001 yılında yüzde 18,4 olarak gerçekleşmiştir. Sabit sermaye yatırımlarında kamu kesiminin payının azalmasına paralel olarak özel kesimin payında artış gözlenmiştir. Sabit sermaye yatırımları içerisinde 1980 yılında yüzde 60 olan özel kesim payı 1995 yılında yüzde 82,5'e yükselmiş, 2001 yılı itibarıyla ise yüzde 69,1 düzeyine gerilemiştir. Toplam sabit sermaye yatırımlarının sektörel bileşimi, tarım, madencilik ve imalat sanayinin paylarının azaldığı, ulaştırma, turizm, eğitim ve sağlık sektörlerinin payının arttığı görülmektedir. Enerji ve konut sektörlerinin payı ise istikrarsız bir seyir izlemiştir (DPT,2002:1).

Türkiye bir yandan insan gücü kaynaklarını artırırken bir yandan da ileri teknoloji alanlarına yatırım yapmak suretiyle uç ürünler üretimini desteklemek ve böylece katma değeri yüksek ürünler üretimine doğru sanayi tabanını değiştirmek mecburiyeti ile karşı karşıya olup bu duruma yabancı sermayenin de büyük katkısı olabilir (DPT,2000a:14).

Türkiye'de 2001'li yıllarda sonra oluşan siyasal istikrar sayesinde ekonomik anlamda olumlu performans yakalanmış, ekonomi dünyası uzun dönem hedef tutma imkânına kavuşmuştur. 2002–2003 döneminde, sektörler bazında verimlilik göstergelerinde iyileşme yaşanmıştır. Uygulamaya konulan yapısal değişim politikaları ilişkili olarak ekonomi ve siyasi istikrarda sağlanan gelişmeler bu sonuçta etkili olmuştur.

f) Türkiye'de Siyasal Yapı: Siyasal deneyimin Osmanlı'dan miras kalan cumhuriyet dönemine en belirgin yanı otoriter devlet-sivil toplum çatışmasıdır. Ülkemiz bürokratik, merkeziyetçi ve muhafazakâr bir siyasi yapıya sahiptir.

Türkiye’de bürokrasinin merkeziyetçi ve statükocu yapısı, devleti vatandaş karşısında korumakta ve yerinden yönetim, yetki devri ve sivilleşme kavramlarına imkân tanımamaktadır. Üstlerin astlarına yetki ve sorumluluk vermemesi katı bürokratik kuralları da beraberinde getirmektedir. Merkezi yönetimin yerel birimlere kaynak ve yetki aktarmada gösterdiği cimri tutum, merkezi yönetime bağımlılığı artırmıştır (Acar,2004:11).

Türkiye’de devlet-sivil toplum çatışması sürekli ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda istikrarsızlıklara neden olduğundan sıklıkla askeri müdahalelere maruz kalmış, bu müdahaleler sonucunda, sivil iradenin ekonomik ve siyasal alandaki rolü sekteye uğramıştır. Ayrıca sivil toplum arasında ekonomi felsefesi yönünden uzlaşma olmadığından sıklıkla tek başına iktidar parti çıkarılmamış, koalisyon hükümetleri kurulmuş, dolayısıyla oluşturulan politikalar ekonomik ve sosyal hayatı sekteye uğratmıştır. Tek başına iktidar partisi dönemlerinde ekonomik kalkınma da olumlu ivmeler yakalanmış, azınlık ve koalisyon hükümetleri dönemlerinde sorunlar yaşanmıştır.

g) Türkiye’de Yönetimsel Özellikler: Türk demokrasisi, siyaset geleneğinin en belirgin etkisiyle militarist, seçkinci bir karakter taşıması ve sivilleşmemiştir (Faruk,1999). Türk siyasi tarihinde, siyasi parti kapatmaları, askeri darbeler ve muhtıraların ön planda olduğu; bazı siyasi partiler de iktidar mücadelesinde halkın tercihinden ziyade devlet otoritesini kullanmaya çalışarak iktidara çıkma girişimlerinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de henüz toplumsal ve bürokratik uzlaşma sağlanamamıştır. İnsan hakları ve demokrasi zayıflığı, ülke üzerinde çıkar beklentileri olanlara, çeşitli malzemeler bırakmakta, bu netice ile gelişme yolundaki ülke sosyal, siyasal ve ekonomik kalkınma cihetiyle çeşitli olumsuzluklarla yüz yüze kalabilmektedir. Türkiye’de sivil toplum örgütleri ve medya henüz gelişme süreci içerisinde. Dolayısıyla sivil inisiyatifin etkinliği henüz sağlanamamıştır (Karaman, 2007).

3.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN UYGULADIKLARI KALKINMA STRATEJİLERİ

3.3.1. Küreselleşme Sürecinde Ülkelerin Sanayileşme Stratejileri

Küreselleşme, gelişmekte olan ülkeleri ekonomik ve sosyal yaşamlarını sürdürebilmek için yaşamak zorunda oldukları bir rekabet ortamı içine sokmaktadır. Gelişme ile sanayileşmenin aynı kabul edildiği bu rekabet ortamının zorunlu kıldığı yeni araçları, modelleri ve tüm bu unsurları kapsayan yeni sanayileşme stratejilerini belirlemek en önemli sorunu oluşturmaktadır (Özbey,2000:2).

Gelişmekte olan birçok ülke sanayileşme sürecinin ilk aşamasında ithal ikameci politikalara yönelmiştir. Dışa açılarak kalkınmayı gerçekleştiren ülkeler ise ihracatı özendirici teşvikler uygulamışlardır. (Egeli,2003:150). Sanayi döneminde İngiltere ve son zamanlarda Hong-Kong hariç, günümüz ülkelerinin tamamı sanayileşmelerinin başlangıcında ithal ikamesi politikalarıyla yerli üretimi korumuşlardır. Dışa dönük sanayileşme ise 1950'lerden itibaren Güneydoğu Avrupa'daki bir dizi Akdeniz ülkesinde (Yugoslavya, Portekiz, İspanya, Yunanistan, vb.), 1960 başlarından itibaren de Uzakdoğu ülkelerinde (G. Kore, Tayvan, Singapur), Brezilya ve Arjantin başta olmak üzere birçok Latin Amerika ülkesinde değişik aralıklarla uygulamaya konmuştur (Seyidoğlu,1988:432, 433).

Bilindiği gibi, Türk ekonomisinde günümüze değin sanayileşmeyi temel alan bir yaklaşımla birçok çaba harcanmış, İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi (İİDSS) ve İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi (İDSS)'nin her ikisi de denenmiştir. Ancak, birçok ülke ile birlikte hatta bazılarında önce kalkınma yarışına başlayan ekonomimizin bugün bu yarışta geri kalması, bu çabaların yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır (Özbey,2000:2). Buradaki temel sorun, uygulamaya konulan kalkınma stratejisi ne olursa olsun, toplumsal uzlaşısı, kurumsal altyapının sağlamlığı, ortak hedef ve ideallerin olmamasından kaynaklanmıştır. Bir önceki strateji belirleyicilerinin planları, bir sonraki uygulayıcılar tarafından benimsenmesi ve uygulanması gerekir.

3.3.2. İthal İkameci Sanayileşme Uygulaması

Genellikle düşük gelir, geri teknoloji ve küçük piyasa çerçevesi içinde çalışan gelişmekte olan ekonomiler, sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek sanayileşmeyi amaçlamaktadırlar. Hızlı bir ekonomik kalkınmayı hedef alan bu ülkelerin, amaçların gerçekleştirilebilmek için uyguladıkları stratejilerden birisi de ithal ikamesine dayalı sanayileşmedir (Egeli,2003:150).

İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelere benzer bir sanayi yapısı oluşturmanın etkili bir aracı olarak görülmüştür. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji, aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir. Daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan ithal ikamesinde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu amaçla alınan önlemleri ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotalar ve bazı mallara konan ithal yasaklarıdır (Egeli,2003:150).

3.3.3. İhracata Dayalı Sanayileşme Uygulaması

İhracata yönelik strateji ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, hem iç hem de uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir (Kazgan,1985:32,38).

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ithal ikamesi politikalarının ekonomik darboğazlar yaratması, neo-klasik iktisatçıları, bu ülkelere ihracata dayalı sanayileşme stratejilerini önermeye yöneltmiştir. Özellikle Hong-Kong, G. Kore, Tayvan, Singapur gibi ülkelerin sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer ülkelere örnek gösterilmesine neden olmuştur.

Dışa yönelik bu stratejide uygulanan politikalar arasında; gerçekçi kur politikası, reel faiz uygulaması, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçek fiyat

uygulaması, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları ve ihracat sübvansiyonları sayılabilir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin gerçekleştirilebilmesi iki faktörün varlığına bağlıdır. Birincisi, ihraç edilebilecek mal ve hizmet fazlasının sağlanabilmesi, ikincisi ise elde edilen bu fazlanın dünya piyasalarında cari olan rekabet ve fiyat çerçevesi içinde satış imkânlarının bulunmasıdır (Egeli,2003:154).

3.3.4. Bütüncül Sanayileşme Stratejisi

Bütünleştirilmiş sanayileşme stratejisinin temel amacı, ülkenin var olan ve potansiyel ekonomik yapısını dikkate alarak, kıt kaynaklarını optimal kullanarak, sanayileşmiş ülkeler arasında yer almak için gerekli yapısal dönüşümü gerçekleştirmek olmalıdır. İlk ve en önemli adım atılarak, yeni stratejinin, ithal ikamesi ve ihracata dayalı strateji arasında, birbirinin karşısı değil birbirini tamamlar yönde, iç ve dış konjonktür değişmelerine karşı esnek bir özellik gösteren yapıda olması sağlanmalıdır. Bütünleştirilmiş sanayileşme stratejisinin uygulanması sonucu, bir birim döviz kazanılması ile bir birim döviz tasarrufu için harcanan marjinal iç-kaynak maliyeti aynı olacaktır (Alpar,1982:107).

Korumacılık ile ortaya çıkan refah kaybı, eş anlı olarak uygulanan ihracat politikası sonucunda yaratılan yeni karşılaştırmalı üstünlüklere uygun uluslararası uzmanlaşmayla giderilebilecektir. 1980 öncesinde aşırı ve uzun süreli uygulanan ithal ikamesi, kaynak dağılımını bozarak ülkenin potansiyel karşılaştırmalı üstünlüklere ters düşen bir sanayileşme yapısına yol açmıştır. Bu durum, 1980 sonrasında da dışa dönük ihraç sanayilerine verilen ve sellektif olmayan aşırı sübvansiyonlar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, Dünya ekonomisinde kısa süren bir ithal ikamesi ile birlikte dinamik ve rekabet yeteneği olan ihracat sanayilerinin başarıyla korunduğuna ilişkin örnekler yaşanmıştır. (Japonya, Güney Kore) (Özbey,2000:11, 12)

Ekonomide ihracat için üretim yapan işletmeler iç pazarlarda belli oranda koruma altında iken, uluslararası pazarlarda büyük ölçüde fiyat ve kalite rekabeti ile karşı karşıyadır. ithal ikamesi sanayileşmede ise böyle bir sorun yoktur. Dışa karşı korunmuş tekelleri üretim biçimi, verimin düşmesine neden olabilir. Fakat ihracat için üretim yapan sanayi işletmelerinde, içe dönük üretim yapan işletmelerde olduğu gibi tekelleri rekabet durumu pek yoktur (Duran,1997:37).

Bütünleştirilmiş gelişme stratejisi boyutu ile Asya mucizesinin temel kaynağı, izledikleri politikalara ve yaşadıkları sosyal tecrübelerine bakıldığında, iki nedene bağlıdır. Birincisi, ekonomik kalkınmayı ulusun gündeminde birinci sırada tutmayı başarmış olan politik ve bürokratik kadroların istikrarlı iktidar ve görev süreleridir. İkinci özellik ise, bu kadroların serbest pazar ekonomisi üzerine kurulu, ancak sınırlı ve selektif bir ekonomik politika izlemiş olmalarıdır (Özbey,2000:14, 15).

3.4. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN SORUNLAR YÖNÜNDE BENZERLİKLERİ (ARJANTİN, BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE)

1980 öncesinde Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda görülen yüksek enflasyon ve aşırı değerlenmiş ulusal paralar, kişileri tasarruflarını değişik finansal aktifler arasında paylaşmak yerine, döviz cinsinden tutmaya sevk etmiştir. Ayrıca mevduat munzam karşılıklarının çok yüksek oranlarda olması ticari bankaların özel sektörün yatırımlarını finanse etmesini engellemiştir. Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda menkul kıymet borsaları da 1980 öncesinde bürokratik engellemeler nedeniyle gelişmemiş ve 1980’li yılların ortalarına kadar hisse senetlerinin piyasa değerindeki düşüş sürmüştür (Güloğlu ve Altınoğlu,2002:5).

Bunların dışında, devlet tarafından nominal faiz oranlarının, enflasyon oranının altında belirlenmesi, reel faizlerin negatif olmasına yol açmıştır. Bu durum verimli projelerin finanse edilmesini olumsuz etkilemiş ve Latin Amerika ülkelerinden sermaye kaçışına yol açmıştır. Ayrıca formel finansal piyasanın dışında varlık gösteren informel bir mali sektör oluşmuştur.

1980’li yıllardan başlayarak 1990’lı yıllara kadar süren dönemde Latin Amerika ülkeleri finansal sistemlerine derinlik kazandırmak ve yatırımların verimliliğini artırmak amacıyla mali reformlar yapmışlardır. Bu ülkelerin amacı uluslar arası mali kuruluşlardan borç alabilme ve liberal piyasaya geçme yönünde olmuştur (Güloğlu ve Altınoğlu,2002:5). Ancak mali reformlara rağmen Arjantin, Brezilya, Malezya, Tayland, Endonezya, Meksika, Şili, Rusya ve yine bir diğer gelişmekte olan ülke Türkiye’de birbirine çok yakın dönemlerde (90-Şili, 94-Türkiye, 95-Meksika, 97- Güneydoğu Asya, 98-Brezilya, 98-Rusya, 2000-Arjantin, 2001 Türkiye, 2002-Arjantin) finansal krizleri yaşamaktan kurtulamamışlardır. İşte

bu nokta da türdeş bir sorun bulunmaktadır (Evrenos, 2005). O da küresel ticari faaliyetler ve küresel sermaye hareketleridir.

Türkiye 2000’li yıllara Arjantin ve Brezilya ile birlikte finansal kriz ve kriz-sonrası yapısal uyum programlarıyla girdi. Bu üç ülke, söz konusu dönemde oldukça farklı politikalar uyguladı ve bu politikaların sonuçları da ciddi farklılıklar gösterdi (Yeldan, 2006a).

3.4.1. Siyasal Yapıları ve IMF ile İlişkileri Yönünden

Türkiye’nin 1980 öncesindeki durumu birçok yönden Latin Amerika ülkeleriyle benzerlik taşıyordu. Bu ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye’de yüksek enflasyon ve dış borç (özellikle kısa vadeli), işsizlik, ithalat tıkanıkları ve ihracat durgunluğuyla karşı karşıya bulunmaktaydı. 1980 öncesinde uygulanan finansal baskı politikaları, Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de finansal piyasaların gelişmemesine ve tasarruf oranlarının düşmesine yol açmıştır. Bunlara ek olarak, ülkede büyük çapta siyasi istikrarsızlık mevcuttu (Güloğlu ve Altınoğlu,2002:16).

Bu ülkelerin finansal piyasalardan kaynaklı krizler yaşamasıyla IMF kaynaklarına başvurma ihtiyacı duymuşlar. Ancak, Arjantin 2001 sonundaki kriz sonrasında, IMF programı dışında arayışlara yöneldi ve iç talebe dayalı bir büyüme stratejisi benimsedi. 2005 sonuna gelindiğinde de Brezilya 15.5, Arjantin ise 9.5 milyar dolar tutan IMF borçlarını kapatarak, daha bağımsız bir politika izlemeye yöneleceklerini ilan ettiler. Türkiye ise yeni bir 3-yıllık stand-by imzalayarak ekonomisini 2008’e kadar IMF denetimine teslim etmeyi yeğledi (Yeldan, 2006a).

Türkiye’nin ekonomik yapısı benzese de siyasi yapısı ve toplumsal kültürü çok farklı. Arjantin ve Brezilya’nın tam bir ulus oluşturabileceklerine şüphe ile bakılmaktadır. Her ikisi de 150 yıl öncesine dek sömürgeydiler. Bu geçen sürede ulus değerlerini, ulusal bilinçlerini oluşturmaları kolay değil. Bu nedenle, yolsuzluğa aşırı bulaşmış siyasiler ile devlet aygıtını birbirinden ayırmakta zorlanıyorlar. Bu noktalar Türkiye’yi, Arjantin, Meksika ve Brezilya’dan ayırmaktadır (Somçağ,2002).

Meksika’nın NAFTA’ya Ocak 1994 itibariyle resmi olarak katılmasına tepki olarak, Zapatistas gerillalarının Chiapas’da gerçekleştirdiği ayaklanmalar

modernleşme yolunda gerçekleştirilen reformlara ve sosyal problemleri çözmeyi amaçlayan Solidaridad programına rağmen Meksika'da hala ciddi bir sosyal eşitsizlik problemi var olduğunu göstermiştir (Hacıhasanoğlu,2005:108). Mayıs 1994'te, Meksika, Türkiye'den sonra ikinci GOÜ (Gelişmekte Olan Ülke) olarak OECD'ye üye oldu. Ağustos 1994'te, Yale Üniversitesi mezunu ekonomist Ernesto Zedillo başkanlık seçimini kazandı (*Tansu Çiller'in de yolu Yale Üniversitesi'nden geçmiş bir ekonomist olduğunu hatırlayalım*) (Kozanoğlu,1995).

Ekonomi toplumsal yapı ile yakından ilgilidir. Hâlbuki küreselleşme taraftarı neo-klasik iktisatçılar ekonomiyi salt sayılardan ibaret görürler (Somçağ,2002). Bu nedenle Türkiye, Arjantin, Brezilya ve Meksika için ekonomik problemleri aynı olsa da sosyal ve kültürel farklılık nedeniyle uygulanacak istikrar programları farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Türkiye'de halk-devlet ilişkilerinin çok farklı olduğu, halkın birikimi, geleneği, deneyimi, geçmişi sayesinde, devleti ve siyaseti birbirinden ayırdığı ortadadır. Binlerce yıllık bir devlet ve ulus geleneği var. Halkın sağduyusu var. 1994 ve 2001 krizlerinde halkın Arjantin'deki gibi bankaların önüne yığılmasını, cam çerçeve indirmesini, mağazaları talan etmesini önleyen, işte bu sağduyu ve devletle siyaseti ayırabilme yeteneği; Türkiye'ye siyasi ve toplumsal yapısı yönünden bir avantaj sağlamaktadır (Somçağ,2002).

3.4.2. Küresel Ekonomik Krizlerden Etkilenmeleri Yönünden

1970'lerde Latin Amerika ülkelerinin yaşadığı kriz, bir dış borç krizidir. Petrol krizinin neden olduğu petrol fiyatlarının hızla yükselmesi birlikte yüksek borç altına giren bu ülkelerin borçlarını çevirememelerinden kaynaklanmaktadır. 1980'li yılların sonlarında görülen finansal krizler ise yapısal bozukluklardan (*bütçe açıkları ve ödemeler bilançosu açıkları*) kaynaklanmaktadır (Evranoş,2005).

Latin Amerika ülkelerinde borçlanma krizini açıklayan en önemli faktör kamu sektörü açıklarıdır. Bunun yanında aşırı değerlenmiş döviz kurları, reel faiz oranlarının yükselmesi, ihracat hadlerinin aleyhe dönmesi, yurt dışına sermaye kaçıışı, ABD'de yaşanan durgunluğun etkisi gibi faktörler krizi hazırlayan faktörler olmuştur. Mali açıkların yükselmesinin arkasında kamu harcamalarına yönelik güçlü

politik baskılar bulunmaktadır. Bu açıklar yurtiçi piyasalardan finanse edilemediği için uluslar arası piyasalardan karşılanmıştır. Bu dönemde dünyada ekonomik durgunluk arttığı için aynı dönemde yurtiçi sermaye birikimi yetersiz kalmış, yeterli sermaye akışı olmamış ve ihracat arttırılamamıştır. Bu gelişmeler sonucunda döviz kuru ve borçlanma krizi patlak vermiştir. Mali dengesizliğin artmasıyla çözülemeyen politik mücadeleler artmış ve milli gelirden daha yüksek pay isteyen rekabetçi gruplar arasında tartışma büyümüştür (Sakal,2002:214).

1980'li yılların başlarından itibaren uygulamaya konulan finansal reform süreci, finansal piyasalarda liberallizasyona geçilmiştir. Finansal serbestleşme döneminde faiz sınırlamaları kaldırılmış, kredi politikaları değiştirilmiş, bankacılık sektörüne giriş çıkışı serbest hale getirecek düzenlemeler yapılmış, yabancı sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamalar kaldırılmış ve menkul kıymetler borsaları kurulmuş ya da bu borsaların daha aktif hale gelmesini teşvik eden politikalar yürürlüğe konmuştur. Ancak bu dönemde birçok ülke değişik düzeylerde mali ve/veya parasal krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu ülkelerden Arjantin, Filipinler, Finlandiya, Gana, İsrail, İsveç, Norveç, Şili, Tayland, Türkiye, Uruguay ve Venezüella ciddi krizler yaşamışlardır (Drees ve Pazarbaşıoğlu, 1998).

1990'lı yıllardan itibaren hızlanan küreselleşme olgusu uluslar arası sermayenin önündeki bütün engellerin kaldırılması anlamı da taşımıştır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dışa açılması süreci bu ülkelerdeki dolarizasyon sürecini de başlatmış ülke sakinleri kendi milli paraları yerine yabancı parayı tercih eder hale gelmiştir. Bu süreçte bireysel tasarruflarda dövizle yönelmiştir (Sakal,2002:226). Dolayısıyla dünya ekonomisinde ortaya çıkan dalgalanmalar ve diğer taraftan da ülke ekonomisinde ortaya çıkan dalgalanmalar bireysel ve aynı zamanda kurumsal tasarrufları etkilemiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde mali istikrarsızlık kaynağı olabilmekte, spekülasyon hareketleri ivme kazanmakta, sık sık dış ticaret açıklarının büyümesi kamu finansman dengesi açıkları dolayısıyla iç ve dış borçların hızlı bir biçimde büyümesi sonucunu yaratmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler içerisine girdiği, özellikle aşırı derecede dış borçlanmadan kaynaklanan mali krizlerin etkisiyle uluslar arası IMF gibi mali kurumların istediği istikrar programlarını uygulamak zorunda kalmışlardır. Nitekim 1990 sonrası ekonomik krize giren ülkelerin çoğu bu anlamda dış kaynak ihtiyacı

olan borçları aşırı derecede artan, Meksika, Brezilya, Arjantin, Güney Kore, Tayland ve Türkiye olmaktadır (Sakal,2002:226)

Arjantin, Meksika, Brezilya ve Türkiye'nin kısaca etkilendiği ekonomik krizler aşağıda sunulmuştur.

Arjantin: Arjantin'in tek yanlı olarak dış ticareti serbestleştirme girişimleri 1980'li yılların sonlarında başlamıştı. 1990–91 yıllarında gümrük tarifelerinin ve tarife dışı engellerin azaltılması hız kazandı. Arjantin, istikrar programının temelini dış ticaretin serbestleştirilmesi ve sabit döviz kuru rejimi arasında bağ üzerinde kurmuştu. Ticaretin serbestleştirilmesi, Arjantin ekonomisinin dışa açıklık derecesini önemli ölçüde artırmıştı ama bu dönemde ihracat iki katına çıkarken ithalat dört kat artmıştı (Asomedia, 2001).

1991–2000 döneminde Arjantin'de kamunun da düzenli bir şekilde açık vermiştir. Bu durum; hem kamu açıklarının uzun yıllar boyunca devam ettirilmesini mümkün kılmış, hem de ekonominin dengeye gelmesi için gerekli olan tasarrufu sermaye hareketleri yoluyla sağlamıştır. Fakat bu politika uzun vadede krizin oluşmasına da neden olmuştur (İnan,2002:60)

Meksika: Latin Amerika ülkelerinden Meksika, Aralık/1994 tarihinde para biriminde ortaya çıkan büyük çöküş ile sarsılmış, kriz konusundaki beklentilerin artması üzerine 20 Aralık 1994 tarihinde ulusal para birimi pesoyu devalüe etmek zorunda kalarak finansal bir krizle karşılaşmıştır. 1994 yılında Meksika'da yaşanan krize bakıldığında temel nedenin, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında olumlu konjonktürün etkisiyle ülkeye gelen çok kısa dönemli sıcak paranın, değerlenmiş kur, yüksek cari ödemeler açığı, özel tasarruflardaki düşme ve politik istikrarsızlıkları görerek ülkeden çıkmaya başlaması (Akdiş,2001) olarak değerlendirilmektedir.

Brezilya: Dünyanın en büyük dokuzuncu ekonomisi konumunda bulunan ve uygulamaya koyduğu "Real Planı" ile son 4-5 yıl içinde enflasyonu % 2700'lerden %1-3'ler düzeyine indirmeyi başaran, daraltıcı politikalar ile birlikte yıllık yüzde 4'lük büyüme hızına ulaşan; gerçekleştirdiği başarılı özelleştirme programı ile gelişmekte olan ülkelere model olarak gösterilen ve yakın zamana kadar uluslararası

sermayenin akın ettiği Brezilya'da Ocak 1999'da yaşadığı mali kriz herkesi şaşırtmıştır (Akdiş, 2001).

Brezilya krizinde de spekülasyonun etkilerini görmek mümkündür. Dünyanın hızla büyüyen bu ülkesine de kriz öncesi dönemlerde büyük oranlı bir yabancı sermaye akımı gerçekleşmiştir. Ancak yabancı sermaye akımlarında 1998 ve 1999 yıllarında belirgin bir azalma görülmüş, özellikle portföy yatırımları kriz yılında yaklaşık 18 milyar dolarlık bir gerileme göstermiştir (Akdiş,2001). Brezilya, kısa süreli sermayenin ülkeden kaçıışı rezervlerle dengelenmek istenmesine rağmen durdurulamamış ve kriz yaygınlık kazanmıştır.

Türkiye: Türkiye'de 1978, 1994 ve 2001 yıllarında önemli sayılabilecek finansal krizler görülmüştür. Ayrıca Asya ve Rusya krizi de Türkiye'yi önemli ölçüde etkilemiştir. 1978 yılında yaşanan, daha doğrusu 1980 öncesi Türkiye'de yaşanan krizler daha çok Türkiye'de mal ve emek piyasalarının gelişmediği, döviz piyasası ile para piyasalarının mevcut olmadığı ortamlarda doğmuş olan krizlerdi. Bu yapılarıyla da finansal liberalleşmeye bağlı veya küresel kaynaklı olmaktan uzaktılar (Akdiş,2001).

Türkiye'de küresel özellikler taşıyan ilk finansal kriz 1994 yılında patlak vermiştir (Akdiş, 2001). Bu kriz, finansal yapıdan kaynaklanmamış, krize öncülük eden gelişmelerde reel sektördeki aksaklıkların da önemli rolleri olmuştur. Asya'da meydana gelen kriz, ülkemizin daraltıcı ekonomik politikalar uygulamaya başladığı bir döneme rastlamıştır. Rusya krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde hem reel, hem de finansal anlamda önemli etkileri olmuştur. Bu krizin ekonomimiz üzerindeki öncelikli etkisi reel piyasalarda görülmüş ve ihracattaki gerilemeyle birlikte yaşanmıştır. Ayrıca 5 Nisan 1994 krizi, Meksika ve Asya krizleriyle yaşadığı problemler itibariyle benzer özellikler taşımaktadır (Güloğlu ve Altınoğlu,2002:17).

Her iki krizde de milli piyasaların tepkileri kadar uluslararası sıcak paranın hareketleri de dikkat çekici özellikler göstermiştir. Sıcak paranın yurtdışına çıkış isteği ise hem döviz talebi ve döviz fiyatları üzerinde baskı oluşturmuş hem de likidite talebini üst seviyelere çıkararak faiz oranlarının olağanüstü yükselmesine sebep olmuştur. Her iki kriz de ekonomi politika ve uygulamalarındaki hatalardan

kaynaklanmışlardır. Ancak krizlerinde uluslararası kısa süreli sermayenin ani çıkışlar etkili olmuştur.

Türkiye, ayrıca Brezilya, Arjantin ve Rusya gibi gelecek istikrara tehdit oluşturacak düzeyde yapısal bozukluklara sahip ülkelerden yapısal reformlar talep edilmekte ve bunun için IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığı ile bu ülkelere kaynak akışı sağlanmaktadır. Burada öncelikli amaç; yeni dönemin ekonomik ilişkilerinde tehditleri en aza indirmek, ardından bu ülkelerin gelişme ve kalkınma süreçlerine katkıda bulunmaktır (Gürlesel, 2001).

Makroekonomik istikrarı sağlamak, kredi piyasasında yanlış seçim ve etik problemleri gibi asimetrik bilgi'den kaynaklanan aksaklıkları gidermek için finansal kurumlara yönelik etkin bir denetleme ve gözetleme mekanizması kurmak, bankacılık sektöründe rekabeti sağlamak, ulusal kredi piyasası ile uluslararası kredi piyasaları arasındaki kopuklukları gidermek ve menkul kıymet borsalarının dünya borsalarıyla entegrasyonu sağlamak olmuştur. Bu aşamanın henüz tamamlanmadığı ve ülkemizin de arasında bulunduğu birçok gelişmekte olan ülkenin ikinci dalga reform sürecinin henüz başında olduğu ve elde edilen sonuçları değerlendirmenin henüz erken olduğu (Güloğlu ve Altınoğlu,2002:4) savunulmaktadır.

3.4.3. Sosyal ve Kültürel Yapılanmaların Karşılaştırılması

Gelişmekte Olan Ülkelerde temel çıkarları kapitalist zengin ülkelerin çıkarları ile uyumlu olan bazı gruplar (*büyük toprak sahipleri, komprador kesim, askeri bürokratlar, kamu görevlileri ve sendikalar*) yüksek gelire, yüksek bir sosyal statüye ve siyasi güce sahiptir. Bu gruplar, ya çok uluslu şirketler, uluslararası yardım kuruluşları ve uluslararası mali kurumlar (*Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, v.b.*) tarafından yönlendirilir ve desteklenir (bağımlılık) veya bunlara hizmet ederler. Bu gruplar, geniş halk kesimlerinin lehine olan reform çabalarını engellerler ve yürüttükleri faaliyetlerle halkın yaşam standardını düşürür ve az gelişmişliğin sürmesine yardımcı olurlar (Aktan ve Vural,2002a:17).

Sosyal yapı itibariyle “*Son 200 yıldır başta İngiltere olmak üzere Avrupa toplumları kent toplumuna geçerken cemaat, kır ve köy yapılarını kaldırdılar.*” Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi bütün gelişmekte olan ülkelerde de aynı

manzaralar yaşıyor. Cemiyet yapısına geçememiş, cemaat yapısından da kurtulamamış toplumsal bir yapı söz konusu olup (Fırat,2001), Türkiye’de benzer yapıyı sergilemektedir. Bu ülkelerdeki, gelir dağılımdaki bozukluk ve ahlaki yozlaşma, sorunlu toplumsal yapıda kontrolü güç bir oluşuma neden olmaktadır. 2000 Arjantin Krizi, 2002–2003 Venezüella krizlerinde olduğu gibi. Toplumsal yapıya ek olarak siyasi yapı da sorunludur. Birçok Latin Amerika ülkesinde ordunun olağandışı rolü ve sivil kurumların yeterince gelişmemiş olması sorunları arttırmaktadır (Laçiner,2005).

Gelişmekte olan ülkelerde geri kalmışlık olgusu, ekonomilerdeki kaosun temel nedeni sadece ekonomik faktörler değildir. Örneğin Arjantin’de özellikle sıradan vatandaşın finans sistemi ve kamunun bütün birimlerine karşı güvenini kaybetmiş olması, federal bir devlet olan Arjantin’de eyaletlerin hem ekonomik anlamda, hem de siyasal anlamda merkezi hükümetin kontrolünden uzaklaşmış olması sorununun siyasi ve sosyal boyutlarını oluşturmaktadır

Sorunlu bir ekonomik yapı, şiddet hareketlerine katılanların sayılarını artırmakta, alışmış olduğu hayat standardını yitiren orta kesim ve yoksul kesimin en umutsuz tabakasını oluşturmaya neden olacaktır. Özellikle ekonomik krizlerle karşı karşıya kalan ülkelerde (*Örneğin, Türkiye, Arjantin, Brezilya, Meksika gibi*) bu tür durumları gözlemlemek mümkündür. Sosyal hareketleri dizginlemek için çok güçlü bir hükümet gerekecektir ve belki de bu hükümet demokratik anlamda meşru bir hükümet olmayacaktır. (İnan,2002:58, 70).

3.4.4. Gelişmekte Olan Ülkelerin Ortak Dış Mali Sorunları

1980’li yılların başından bu yana gelişme yolunda olan Üçüncü Dünya Ülkelerinin yarıya yakın kısmı, önemli dış ödeme sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Bu sorunların ortaya çıkmasında iki önemli sebep vardır. Birincisi, bu ülke ekonomilerinin yapısal zayıflık ile borçlu ülkelerin izledikleri başarısız ekonomi politikalarıdır. İkincisi, dünya ekonomisinde görülen durgunluk, reel faiz oranlarında meydana gelen artış, temel ürünlerin ihraç fiyatlarında ortaya çıkan düşme, yeni ticari, borç bulmada karşılaşılan zorluklar da, Gelişmekte Olan Ülkelerin önemli dış ödeme güçlükleriyle karşılaşmalarında etkili olmuştur. Dış ödeme sorunu olan

ekonomilerin dış borcu yüksek olduğu için, bu ülkeler, iç talebi kısıtlayıcı ve ithalatı azaltıcı tedbirlere zaman içinde başvurmuşlardır (Ekodialog,2005).

3.4.5. Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin Ortak Ekonomik ve Sosyal Özellikleri

Ekonomik açıdan her dördü de orta derecede sanayileşmiş, orta gelir grubundaki ülkelerdir. 1980'lerde başlayan liberalizasyon ve küreselleşme dalgasına 90'ların başından itibaren katılmışlar. Ekonomik olarak Türkiye ve Brezilya birbirlerine daha çok benziyorlar. Dört ülkede de kamu açıkları var, yolsuzluk ve popülizm ileri boyutta. Türkiye'deki yolsuzluk ve popülizm, onlarınkinin yanında düşük kalır. Ayrıca dördü de aslında insanlık tarihinde yeni bir aşama olmayan küreselleşmeden ve liberalizasyondan çok etkilenmişler. 19. yüzyılın son çeyreği ile 1944 arasında uygulanmış ve başarısız olmuş olan küreselleşme, şimdilerde tekrar denenen bir akım. Şimdi yaşadığımız, küreselleşmenin ikinci turu. Bu turda da başlıca deney sahası olarak Uzakdoğu, Latin Amerika ve Türkiye kullanılıyor (Somçağ, 2002).

Gelişmekte olan bu ülkelerin içinde buldukları atmosfer itibariyle halkın akli karışık, kolektif idealler dağılmış, mevcudiyetten ümit kesilmiş ve günü kurtarma gibi yaşam tarzı ön plana çıkmıştır. Sosyal sermayenin kararlılıktan uzaklaşması ekonomik ve sosyal kalkınma için araçların istikrarlı kullanımı da ya amacından sapmış ya da uygulamada etkili olamamıştır. Gelişmekte olan Arjantin, Türkiye, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve Yönetimsel bağlamında ortak özelliklerini Tablo 3.6'da özetlemek mümkündür.

Tablo 3.6: Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sorunları Çerçevesinde Ortak Özellikleri

	ARJANTİN	BREZİLYA	MEKSİKA	TÜRKİYE
EKONOMİLERİ YÖNÜNDE				
Ekonomide Kilit rol alan sınıfsal dengelerin korunmaması	X	X	X	X
Yabancı Sermaye Hareketlerinden dolayı meydana gelen dışsal şoklara karşı olan kontrollerin zayıf olması	X	X	X	X
Ekonomik Krizler yaşanması	X	X	X	X
Devamlı Kalkınma Programları Hazırlanmış, Ancak uygulamasında başarıya ulaşılmamış	X	X	X	X
Bazen ekonomilerde içe kapanma olmuş ve ekonomi dışı karşı korunma önlemleri alınmış	X	X	X	X
İthal ikameci kalkınma stratejisi uygulanması	X	X	X	X
Dışa dönük İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulanması	X	X	X	X
Ekonomik değerlerin paylaşımındaki ihtilafların, sosyal sınıfların ortaya çıkmasına neden olması	X	X	X	X
1960–1980 yılları arasında ithal ikameci kalkınma stratejileri uygulanması	X	X	X	X
1980 lerden liberal piyasaya geçme eğilimi hız kazanması	X	X	X	X
Ülkelerde vergi kaçırma eğilimi yüksek olması	X	X	X	X
Kayıt dışı ekonomi oranları gelişmiş ülkelere göre çok yükselmesi	X	X	X	X
Kısa süreli siyasi istikrar dönemlerinde büyüme ve kalkınmanın hızlanması	X	X	X	X
Yüksek enflasyon, yüksek faiz artışı yaşanarak ve uzun dönem devam etmesi	X	X	X	X
Paradan sıfır atma ve yeni para kullanımı yaşanması	X	X	X	X
Yabancı sermayenin yatırım yapmakta çekinden davranması	X	X	X	X
İmalat sanayinde rekabetten uzak aşırı korumacı politikalar uygulanması	X	X	X	X
Özelleştirme politikaları sürekli gündemde tutulmuş ancak uygulama başarıya ulaşamamıştır.	X	X	X	X
Ekonomide verimli üretime geçilememesi	X	X	X	X
Kamu açıkları çok yüksek olması	X	X	X	X
IMF kaynaklı istikrar programları uygulanması	X	X	X	X
Ücret ve fiyat kontrollerinde sorun yaşanması	X	X	X	X
İşsizlik Oranı yüksek ve üniversite mezunları arasındaki işsizlik oranında artış olması	X	X	X	X
Gelir dağılımı bozuk olması	X	X	X	X
Planlı ekonomi stratejisini uygulanması				X
Kişi tasarruflarının finansal aktifler arasında değerlendirme yerine döviz cinsinde tutulması	X	X	X	X
İç ve dış borç miktarlarının sürekli artması	X	X	X	X
SOSYAL, SİYASAL, YÖNETİMSEL VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ	X	X	X	X
Sınıfsal ayrılıklar yaygın olması	X	X	X	X
Kültürel yapının kalkınma yönünde motive edici özellikte olmaması	X	X	X	X
Sosyolojik uzlaşıda sorun olması	X	X	X	X
Yönetimsel İşlevlerde Toplumsal Uzlaşıya Önem verilmemesi	X	X	X	X
Siyasi ve Bürokratik yapıda rüşvet bulunması	X	X	X	X
İnsan hakları ihlalleri yaşanması	X	X	X	X
Devlet-Sivil toplum çatışması yaşanması	X	X	X	X
Bürokratik otoriter rejim hâkim olması	X	X	X	X
Ekonomik ve siyasi istikrarın bulunmaması	X	X	X	X
Siyasi parti kapatmaları yaygın olması	X	X		X
Zaman zaman Siyasi parti liderlerinin siyasetten yasaklı ilan edilmesi	X			X
Sürekli Askeri müdahaleler meydana gelerek ihtilaller olması	X	X	X	X
Sık sık anayasa ve kanun değişikliklerin yapılması	X	X	X	X
Siyasi istikrarlar ya bir hükümet dönemine ya da bir lider dönemine denk gelmesi ve onların ayrılması ile eski haline dönülmesi	X	X	X	X
Sendika hareketlerinin hükümet kararlarını etkilemesi	X	X	X	X
Siyasal uzlaşmadığı gibi ülkelerde sürekli ideolojik kavgalar sürmesi	X	X	X	X
İktidar mücadelelerinin bazen meşru olmayan zeminlerde gerçekleşmesi	X	X	X	X
Demokrasiye müdahaleler olması	X	X	X	X
Adalet ve yargı sistemlerinde problem olması	X	X	X	X
Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle sık sık anayasa ve kanun değişiklikleri meydana gelmesi	X	X	X	X
Siyasi hayatta halkın etkin katılımının düşük olması	X	X	X	X

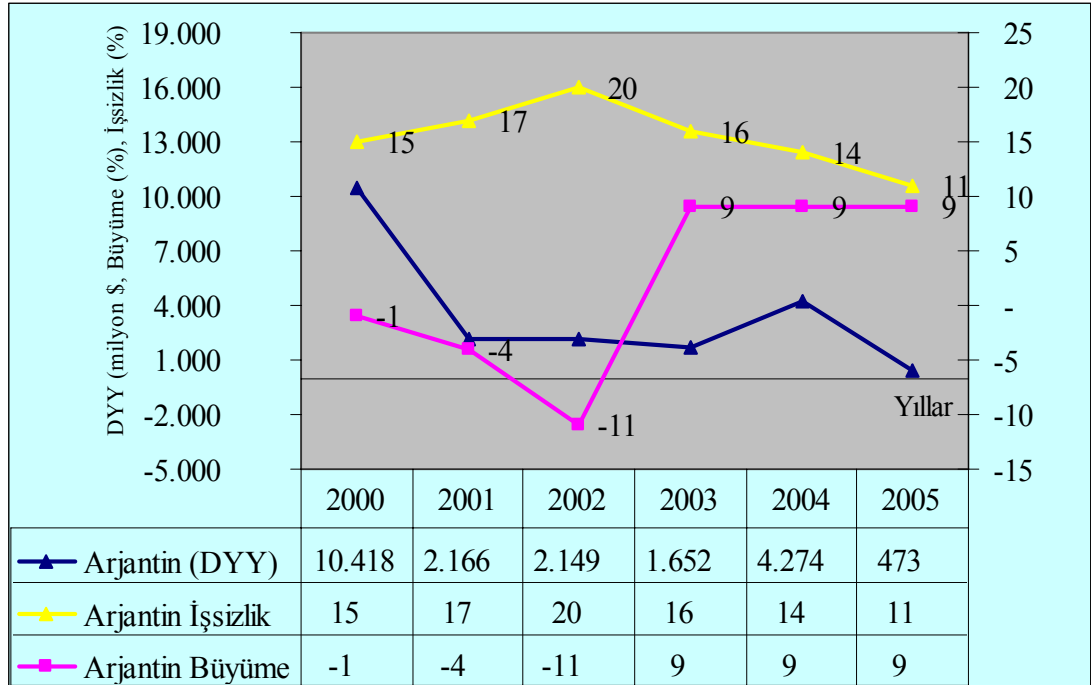
Kaynak: Bu tablo eldeki veriler ışığında oluşturulmuştur.

3.5. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ARJANTİN, BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE KALKINMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.5.1. Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkileri

Çok uluslu şirketlerin Doğrudan Yabancı Yatırım şeklinde yatırımlarının Latin Amerika ülkeleri (Meksika, Brezilya, Arjantin) ve Türkiye ekonomileri üzerindeki etkilerini makro ekonomik göstergeler dikkate alarak baktığımızda genellikle olumlu bir ilişki görmek mümkündür. Yalnız bu olumlu durumda, sosyal, siyasal ve kurumsal istikrar da önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü siyasi istikrar, yabancı yatırımlardan faydalanılması konusunda katalizör görevini görmektedir. Diğer bir ifade ile bir ülkeye giriş yapan yabancı sermayeden azami düzeyde yararlanmak büyük ölçüde siyasal iradelerin performansına bağlıdır.

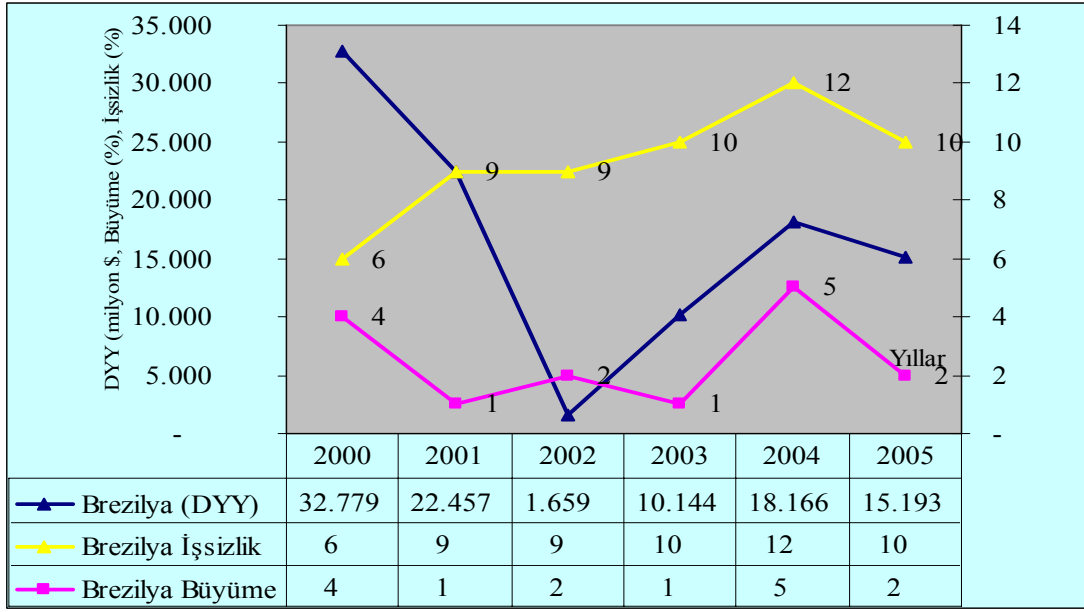
Latin Amerika ülkeleri (Meksika, Brezilya, Arjantin) ile Türkiye'ye çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırım (DYY) olarak 2000 ile 2005 yılları arasındaki giriş miktarları ile ortalama büyüme oranları ve işsizlik oranları üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan analizde;

Kaynak: World Development Indicators database (den yararlanarak karşılaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.)

Şekil 3.1: Arjantin'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)

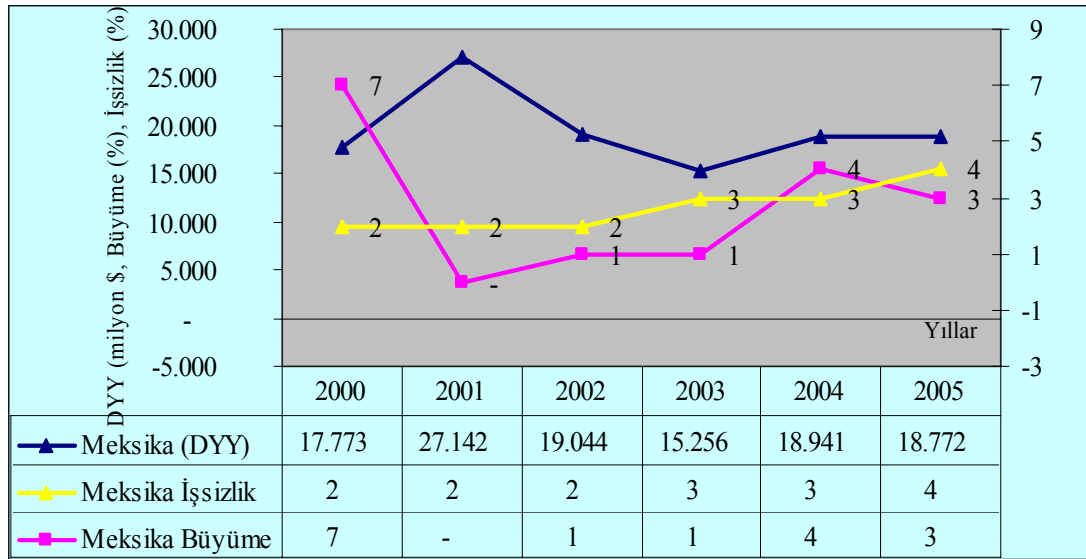
Arjantin: Şekil 3.1’de görüldüğü üzere Arjantin’e 2000 ile 2005 yılları arasındaki DYY yatırımları dalgalı bir seyir izlemiştir. 2000 ile 2003 yıllarında 10418’den 1652 milyon dolara düşen DYY’lere bağlı olarak işsizlik oranı 15’ten 2002 yılında 20’ye yükselmiştir. Ayrıca büyüme oranı -1’den 2002’de -11’e düşmüştür. Daha sonra yabancı sermaye yatırımlarının düşmesine rağmen büyüme istikrarlı bir seyir izlemeye devam etmiş ama işsizlik oranı da düşmeye devam etmişti. Burada işsizlik oranının düşmesi DYY’den farklı sosyal ve siyasal gibi etkenlerin etkisi olabileceğini göstermektedir.

Kaynak: World Development Indicators database (*den uyarlanmıştır..*)

Şekil 3.2: Brezilya’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)

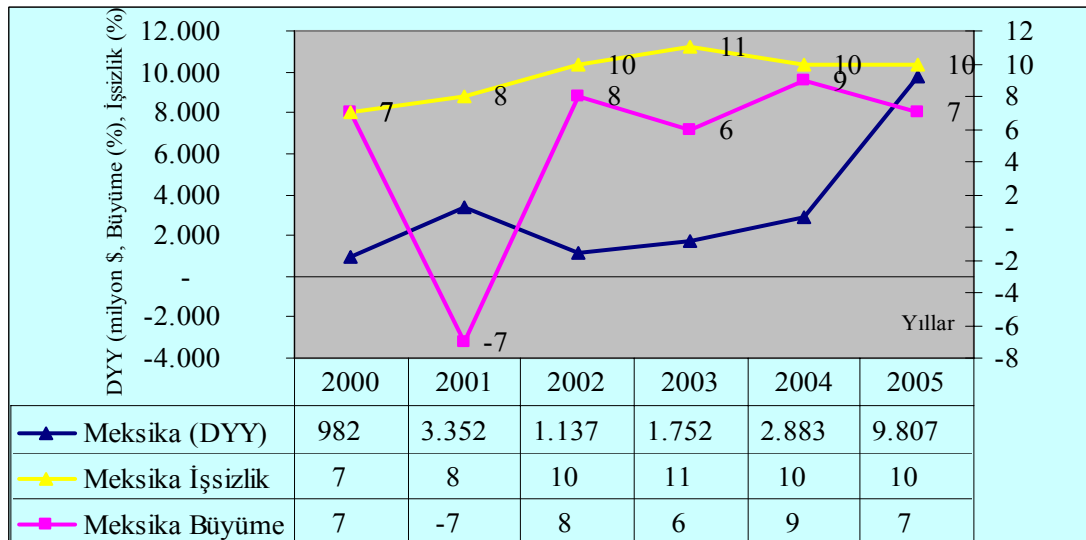
Brezilya: Şekil 3.2’ye bakıldığında Brezilya’da 2000 ile 2005 yılları arasında DYY’da düşme görülmektedir. 2000 yılında 32.779 milyon dolar olan DYY sermaye girişi 2002’de 1.659 milyon dolara düşmüştür. 2003 yılından itibaren tekrar artış eğilimine girmiştir. Buna paralel olarak DYY miktarındaki düşüşün olduğu 2000 ile 2002 yıllarında büyüme oranı da düşmüştür. 2000 yılında 6 olan işsizlik oranı, 2005’te artan DYY miktarına bağlı olarak 10’a yükselmiştir. Sonuç olarak Brezilya’da büyüme oranları aşağı yukarı DYY yatırımlarına paralel bir seyir izlemektedir.

Kaynak: World Development Indicators database (den yararlanarak karşılaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.)

Şekil 3.3: Meksika’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)

Meksika: Arjantin ve Brezilya’dan farklı olarak 2000 ile 2001 yıllarında 17.773 milyon dolardan 27.142 milyon dolara çıkararak, DYY yatırım miktarında artış meydana gelmiştir. 2000 ile 2002 yıllarında işsizlik 2 gibi sabit bir seyir izlerken artan DYY rağmen büyüme oranı 7’den 0’a doğru çok ani bir düşme göstermiştir. 2003 yılından itibaren artan DYY miktarına bağlı olarak büyüme oranı da artmıştır. Ancak işsizlik oranı yine sabit bir seyir izlemeye devam etmiştir.

Kaynak: World Development Indicators database (den yararlanarak karşılaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.)

Şekil 3.4: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Büyüme ve İşsizlik İlişkisi (2000–2005)

Türkiye: Türkiye’de Meksika ile benzer bir özellik göstererek 2000 ile 2001 yıllarında 982 milyon dolardan 3.352’e yükselen DYY yatırım miktarında artış olurken büyüme oranı da 7’den -7’ye ani bir düşüş görülmektedir. Buna bağlı olarak işsizlik oranında artış dikkat çekmektedir. 2002 yılındaki DYY miktarındaki artışa bağlı olarak büyüme oranı da artmıştır.

Diğer Gelişmekte olan ülkeler gibi Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye, küreselleşme olgusu ile birlikte son yıllarda yaşadıkları ekonomik, sosyal ve siyasal krizlerle birlikte Çok Uluslu Şirketlerden kalkınma beklentileri, sağlam ve kararlı kontrol mekanizmaları kurulmadığı müddetçe arzu edilen amaca ulaşmaları zor görünmektedir. Ama bu şartlar sağlandıktan sonra yukarıdaki analizde de görüldüğü üzere Çok uluslu şirketlerin yatırımları, bu ülkelerin kalkınmaları üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır.

3.5.2. Çok Uluslu Şirket Yatırımlarının İleri Teknoloji İhracatı Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerde çok uluslu şirketlerin DYY şeklindeki yatırım miktarlarına bağlı olarak, ülkelerdeki ihraç edilen toplam imalat ürünleri içerisindeki ileri teknoloji oranı ile paralel bir ilişki bulunmaktadır. Latin Amerika Ülkeleri (Arjantin, Brezilya, Meksika) ile Türkiye’nin verileri üzerinde aşağıdaki tablo yardımıyla yapılan analizde şu durumlar görülmüştür.

Tablo 3.7: DYY’ lar ile İleri Teknoloji Ürünleri İhracatı Arasındaki İlişki (2000–2005)

Ülkeler		2000	2001	2002	2003	2004	2005
Arjantin	DYY	10,418	2,166	2,149	1,652	4,274	4,730
	İleri Tekn. İhracatı*	70	43	16	38	30	21
Brezilya	DYY	32,779	22,457	16,590	10,144	18,166	15,193
	İleri Tekn. İhracatı*	94	76	70	66	47	45
Meksika	DYY	17,773	27,142	19,044	15,256	18,941	18,772
	İleri Tekn. İhracatı*	30	25	23	22	22	17
Türkiye	DYY	982	3,352	1,137	1,752	2,883	9,805
	İleri Tekn. İhracatı*	36	41	47	39	36	39

Kaynak: World Development Indicators database’den yararlanarak hazırlanmıştır. (* Toplam imalat ürünleri ihracatı içerisindeki oranı)

Arjantin’de çok uluslu şirketlerin yatırımı 2000 yılında 10.418 milyon dolardan 2002 yılında 2.166’ya düşerken buna bağlı olarak ülkenin toplam ihracat

içerisindeki ileri teknoloji ihracatı oranı da % 70'ten % 43'e düşmüştür. Daha sonra dalgalı bir seyir izlemiştir. Brezilya'da çok uluslu şirketlerin yatırımlarının düşüşüne bağlı olarak ileri teknoloji ihracatı düşmüştür. Meksika'da dalgalı bir durum gözlemlenirken, Türkiye'de çok uluslu şirket yatırımlarına paralel bir seyir izlemiştir. Türkiye yabancı yatırımın arttığı dönemlerde ileri teknoloji ihracatı artmış, gerilediği dönemlerde ise doğru orantılı bir durum olmuştur.

Bu göstergeler ışığında bakıldığında çok uluslu şirketlerin bu ülkelerin sanayileşmeleri üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Ancak ÇUŞ'ların yatırım yaptıkları ülkelerde sektörel olarak tekel vasfını taşıyabilecek alanları tercih etmeleri, kalkınmayı tüketim kültürü dışında tabana yayamamaktadır. Nitekim Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'de bu tarz yatırımlar (Telekomünikasyon, Enerji, gibi) dikkat çekmektedir.

3.5.3. Çokuluslu Şirketlerin Endüstri ve Entegrasyon İlişkilerine Etkisi

Doğrudan yabancı yatırımlar 1980'lerde ABD, Japonya ve AB'de yoğunlaşırken, bu eğilimin 1990'ların başında gelişmiş ülkelerde azaldığı, gelişmekte olan ülkelerde artış gösterdiği belirtilmektedir. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerde görülen hızlı ekonomik büyüme ve ticaretin liberalizasyonu özellikle Asya ve Latin Amerika ülkelerinde yabancı sermayenin artmasında rol oynamıştır. NAFTA ve Asya bölgesindeki diğer bölgesel bütünleşmeler ile bu bölgedeki birçok hükümetin ticareti ve doğrudan yabancı yatırımları teşvik edici düzenlemeleri ÇUŞ'in bölgedeki işlevlerini hızlandırmıştır. DYY'lar birçok ülke için borç yaratmayan bir dış finansman kaynağı olması sebebiyle önemini korumaktadır. Gelişmekte Olan Ülkeler, sermaye kıtlığını aşma, ölçek ekonomilerden yararlanma, uluslar arası pazarlara açılma, istihdam sorunu çözme, yeni sanayi ve teknolojileri getirme gibi kalkınma düşüncesi ile Çok Uluslu Şirketlere tavizler vererek cazibe merkezi haline gelmeye çalışmaktadır.

Çok uluslu şirketler endüstri ilişkilerine dayalı olarak Arjantin, Meksika, Brezilya ve Türkiye çeşitli entegrasyonlardaki etkinliğini artırmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik müracaatı, Latin Amerika Ülkelerinin (Arjantin, Brezilya, Meksika) MERCOSUR ve LAFTA'ya girişleri buna örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bu ülkeler geniş bir pazar ağına kavuşmaktadır. Ayrıca çokuluslu

şirketler, ev sahibi ülkelerin uluslar arası platformda ekonomik, sosyal ve kültürel düzeyde pozitif bir ilişki içerisine girmelerini sağlamaktadır.

3.5.4. Çokuluslu Şirketlerin Döviz Kuru ve Cari İşlemler Dengesi Etkisi

Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin artan DYY yatırımlarına paralel olarak sergilediği cari işlemler dengesi ile reel döviz kuru göstergeleri üzerinde yapılan karşılaştırmalar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.8: Cari İşlemler Dengesi /Milli Gelir (%) (2001–2004)

Ülkeler	2001	2002	2003	2004
Arjantin	-1,5	9,4	6,1	2,5
Brezilya	-4,0	-4,6	-1,7	1,9
Meksika	-2,9	-2,2	-2,2	-2,7
Türkiye	2,4	-1,0	-3,4	-5,2

Kaynak: IMF, World Economic Outlook

Dış Denge: Tablo–3.8’de cari işlemler dengesi bakımından Brezilya 2004’e değin mütevazı sayılabilecek boyutlarda açık vermiş iken, 2004’ten başlayarak ciddi boyutlarda cari işlemler fazlası yaratan bir ekonomi görünümündedir. Arjantin’de de cari işlemler fazlası kriz-sonrası uyum programının tipik bir karakteristiğini oluşturmaktadır. Her iki ülkede de cari fazla, dış ticaret dengesinde yaratılan ihracat gelirlerine dayanmaktadır. Meksika ve Türkiye ise iktisadi büyümesini cari işlemler açığına dayandırarak sürdürmektedir (Yeldan,2006a).

Tablo 3.9: DYY ve Reel Döviz Kuru Endeksi (2000=100), (2001–2005)

Ülkeler		2001	2002	2003	2004	2005
Arjantin	Döviz Kuru**	95,9	228,1	212,4	219,5	220,4
	DYY **	2,166	2,149	1,652	4,274	4,730
Brezilya	Döviz Kuru*	120,1	134,8	135,2	130,7	128,8
	DYY **	22,457	16,590	10,144	18,166	15,193
Meksika	Döviz Kuru*	185,7	72,0	-	-	-
	DYY **	27,142	19,044	15,256	18,941	18,772
Türkiye	Döviz Kuru*	113,7	94,4	75,3	62,9	58,4
	DYY **	3,352	1,137	1,752	2,883	9,805

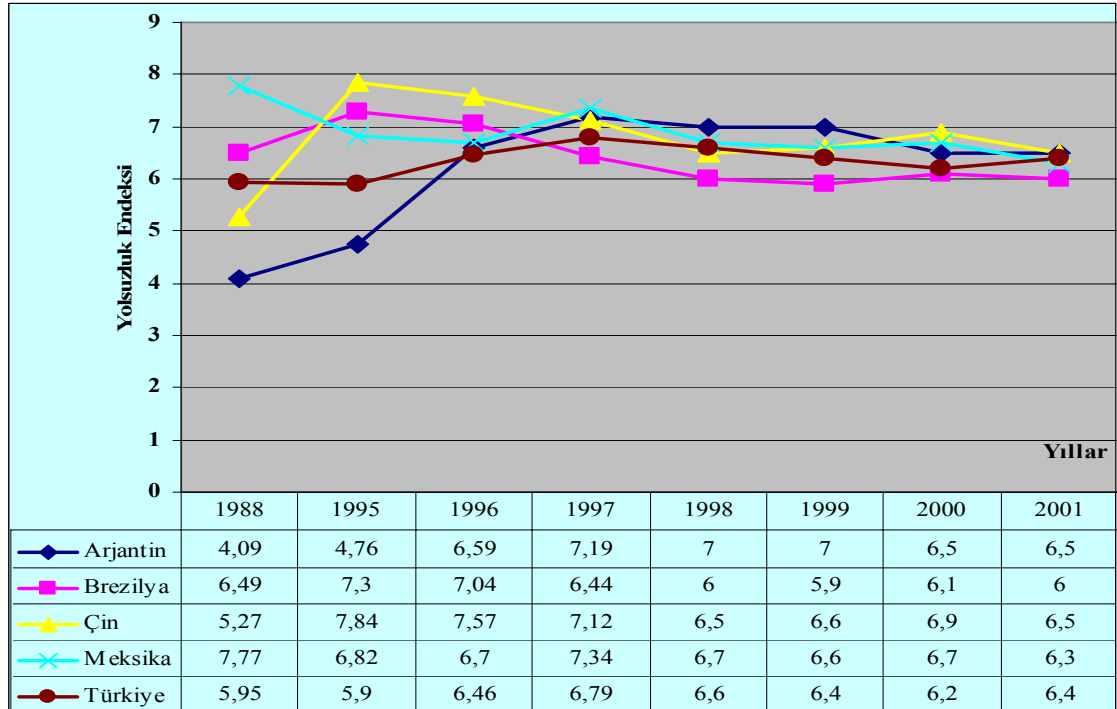
Kaynak: *IMF, World Economic Outlook ve **World Development Indicators database (den yararlanarak karşılaştırmalar tarafımızdan yapılmıştır.)

Döviz kuru: Tablo–3.9’de Türkiye 2000 yılı sonrasında yerli paranın (TL’nin) (enflasyon farkına görece) aşırı değerli, dövizin ucuz olduğu bir konjonktür

içindedir. 2000 düzeyi 100 kabul edilirse, 2005 sonunda örneğin ABD dolarının reel fiyatı 58,4'e inmiştir. Yani son 5 yılda dolar TL'ye karşı yaklaşık yüzde 40 değer yitirmiştir. Dövizdeki bu ucuzlama bir yanda ithalat talebini kamçulamakta ve Türkiye'de işsizlik sorununu yapısal olarak kalıcı hale dönüştürmekte, bir yandan da ithal girdileri ucuzlatarak enflasyonun geriletilmesine aracı olmaktadır. Öte yandan Brezilya ve Arjantin rekabetçi bir kur politikası izleyerek cari işlemler dengesini sağlamayı başarmış durumdadır (Yeldan,2006b).

3.5.5. Kayıt Dışı Ekonomi ve Yolsuzluğu Düşürücü Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk ve yolsuzluk etkisi ile ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi önemli bir sorun olarak görülmekte idi. Kayıt dışı ekonomi, gelir dağılımı ve ekonomik kararların uygulama sürecinde sorun oluştururken, ekonomik krizlerin yıkıcı etkilerinin azaltılmasında da engelleyici bir özellik taşımaktaydı. 1990'lı yılların ortalarından bu yana giderek artan bir oranda önem kazanan uluslararası doğrudan yatırım akımları, birçok ülke liberal eğiliminde etkisi ile daha önceleri merkezi yapıların baskısı altındaki siyasi ve bürokratik platformda artan yolsuzluk ülke ekonomilerine önemli oranda zarar vermişti.

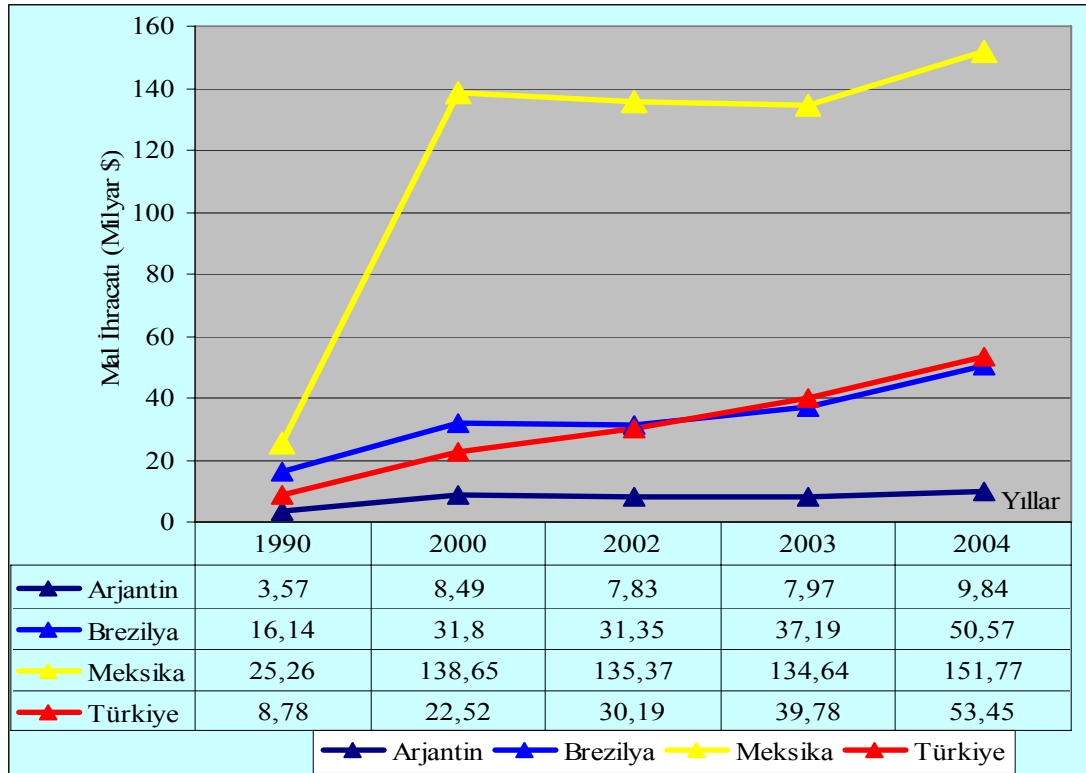
Kaynak: B.GEDİZ ve E.UŞUN, "Sürdürülebilir Büyüme-Yapısal İstikrarsızlık ve Üretim Modeli: Türkiye", *Active*, Ocak- Şubat 2005'den (faydalanılmıştır.)

Şekil 3.5: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Yolsuzluk Endeksi Grafiği (1988–2001)

Gelişmekte olan ülkelere gelen çokuluslu şirketlerin yatırımları, beraberinde getirdikleri teknoloji ve yönetim bilgisi yolsuzluk endeksi üzerinde düşürücü bir etki yaratmıştır. Şekil 3.5'te görüldüğü üzere 1995 ten 2001 yılları arasında yolsuzluk endeksi genellikle düşme eğilimi göstermektedir. Yönetim bilgisindeki otomasyon teknolojileri önemli bir misyon taşımaktadır. Özellikle yabancı yatırımlar etkisi ile meydana gelen boşluklar, reform yapma ihtiyacını ortaya koyduğundan hemen bütün gelişmekte olan ülkeler piyasa, bankacılık, gümrük ve rekabet gibi konularda yasal düzenlemelere gitmeye zorlanmıştır. Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizlerden sonra AB birliğine uyum çerçevesindeki çalışmaları buna örnek gösterilebilir.

3.5.6. Çokuluslu Şirketlerin İhracat-İthalat Üzerindeki Etkileri

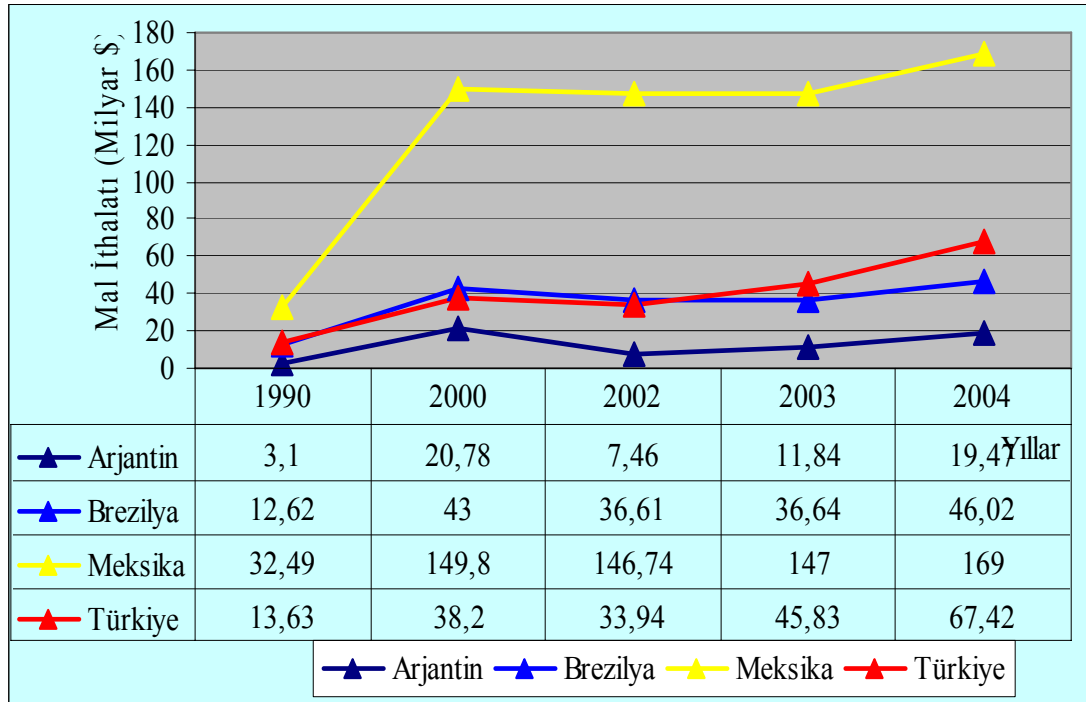
Çokuluslu şirketler bir ülkeye yaptığı yatırımlar sonucunda, ev sahibi ülkenin ihracatını pozitif yönde etkisi olmaktadır. Şekil 3.6'da görüldüğü üzere Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin 1990 ile 2004 yılları arasındaki mal ihracatı, artan dış DYS yatırımlarına paralel olarak artış göstermiştir.

Kaynak: WTO International trade statistics 2005, ss:129-130'dan uyarlanmıştır.

Şekil 3.6: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal İhracatları Grafiği (1990–2004)

Ayrıca seçilen ülke örneklerinde 1990 ile 2000 yılları arasında mal ithalatında bir artış olsa da, 2000 yılından sonra durağan bir eğilime girmiştir. Bunu şekil 3.7 de görmek mümkündür.

Kaynak: WTO International trade statistics 2005, ss:129-130'dan uyarlanmıştır.

Şekil 3.7: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal İthalatı Grafiği (1990–2004)

Bu veriler ışığında çokuluslu şirketlerin transfer fiyatlandırmaları olsa da ev sahibi ülkelerin dış ticaret hacmi üzerinde genişletici etkileri daha fazla olduğunu görmekteyiz.

Yabancı sermaye yatırımları bilgi ve teknoloji transferi sağladığı gibi, işgücünün eğitiminde de bir rol oynayabilir. Bir süre çok uluslu bir şirkette çalışan bir işçi, çeşitli nedenlerle işi bırakıp başka bir şirkete geçtiğinde, emeği ile birlikte eski şirketinde edindiği bilgileri de götürür. Yabancı sermaye yatırımları, negatif etkileri elbette ardır. Ancak kendi sektörünün yan sanayilerinin kurulmasına da yol açar. Bu sayede ithalat azalır, ihracat artarak ödemeler bilançosuna katkıda bulunur ve dolayısıyla milli geliri arttırmış olur. Yabancı sermaye yatırımları negatif dışallığa da neden olabilir. Örneğin çok uluslu bir şirketin elinde bulundurduğu rekabet gücü aynı sektördeki yerli firmaları olumsuz etkileyebilir. Ama yinede yabancı sermaye yatırımlarının sağladığı pozitif dışallık negatif dışallıktan büyüktür. Yukarıdaki grafiklere Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye için bunları söylemek mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Dünya ülkeleri veya ekonomileri gelişmişlik düzeylerine göre: gelişmiş, az gelişmiş/gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler diye gruplanmaktadır. Sanayileşme ile gelişmiş ülkeler kategorisine girenler, ya sömürgecilik anlayışı ya da soğuk savaşlar sonrasında elde ettikleri üstünlüklerle ekonomik, sosyal ve siyasal kalkınmalarını tamamlamışlardır. Diğer ülkeler ise kalkınmak için farklı arayışlara girmişlerdir. Sonradan gelişme gösteren Hong-Kong, Singapur, Japonya, Güney Kore ve Malezya gibi ülkelerin ekonomik kalkınma olgusunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa dönük sanayileşme stratejileri kullanmaları ve başarılı olmaları, diğer geri kalmış ülkeler açısından dikkate değer yeni bir strateji olmuştur.

Dünya genelindeki liberal ve dışa kapalı ekonomi anlayışının rekabetinde, liberal anlayışın galip gelmesi, gelişen kitle iletişim araçlarının etkisi ile 1980'li yıllardan sonra ülkeler arasında kalkınma araçlarının kullanımı konusunda farklı bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu sürece küreselleşme denilmektedir. Daha önceleri kapalı, yarı kapalı ekonomik veya korumaya dayalı kalkınma stratejileri, kolay ve hızlı bir şekilde hareket edebilen sermaye ve işgücü hareketlerine karşı savunmasız bir hal almıştır. Spekülatif baskılar artmış, bir ülke veya piyasada meydana gelen bir kriz diğer ülke veya piyasaları etkiler hale gelmiştir.

Uluslararası sermayenin ticari hareketleri iki şekilde olmaktadır. Birincisi portföy yatırımları, ikincisi ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Portföy yatırımları, ekonomik ve siyasal istikrarsızlığın olduğu ülkelerde kurumsal altyapıların zayıf olmasından dolayı, çalkantılı dönemlerde ekonomik kriz sebebi olmaktadır. Bu nedenle 1990'lardan sonra genellikle gelişmekte olan ülkelerin tercihleri doğrudan sermaye yatırımları yönünde olmuştur.

Gelişmiş ülkelerde durağan bir durumda sıkışan sermaye kendisine pazar ararken; gelişmekte olan ülkeler çeşitli kalkınma programları uygulamıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında kalkınma araçları kullanımı ile ilgili yarışlar artmış, farklı stratejiler uygulanmıştır.

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma problemlerinin ortak yanlarının olduğu ve çokuluslu şirketlerin kalkınma üzerinde pozitif etkisinin olduğu

belirtilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarına bakıldığında genellikle yaşadıkları problemlerin ortak yanlarının olduğu görülmüştür. Ekonomik göstergeler açısından Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi örnek alınan gelişmekte olan ülkelerin işsizlik oranının yüksekliği, dış borç yükünün fazlalığı, üretimde rekabet edilebilir bir seviyeye ulaşamaması, yüksek enflasyon, reel faizlerin yüksekliği yönünde ortak benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca ülkelerin hemen birçoğunda demokrasiye müdahale, ekonomik değerlerin paylaşımında kavgalar, siyasi istikrarsızlık, kamu açığı, IMF istikrar programlarındaki sorunlar, askeri müdahaleler gibi yukarıda sayılan birçok örnek de eklenirse; gelişmekte olan ülkelerin kalkınma problemlerinin ortak yanlarının olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere, kalkınmada temel sorun olarak kabul edilen tasarruf ve yatırım yetersizliği yaşanmaktadır. Bu ülkelerin kalkınma araçları olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı getiren çokuluslu şirketlerin yatırımlarına önem verdikleri ve bu tür yatırımları elde etmek için çeşitli alternatiflere başvurdukları gözlenmiştir. Bunun için ülkeler, sermaye hareketleri üzerindeki kontrolleri gevşetmiş, üretim ve ticaretlerini uluslararasına taşımış ve dünya genelinde finansal alandaki serbestleşmelere karşı dirençlerini azaltmışlardır. Çokuluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye gelmesiyle yeni teknoloji, farklı üretim teknikleri, istihdam alanı yaratma ve uluslararası ilişkilerin kalkınma boyutuyla olumlu etkileri tercih nedenini oluşturmaktadır. Çokuluslu şirketler ise yatırım yapmayı düşündükleri ülkelere, ekonomik ve siyasal istikrarın olmasını, entegrasyonlara yakın olmasını ve üretim faktörlerin bolluğuna önem vermektedir. Çok uluslu şirketlerin dünya piyasalarında daha avantajlı yerleri bulmak, daha iyi kaynaklara ulaşmak gibi beklentileri olduğundan ev sahibi ülkelerdeki kaynakları kullanmaya çalışmaktadır.

Çokuluslu şirketlerin gelişmekte olan ülke kalkınmaları üzerindeki etkileri, artan yatırıma paralel olarak büyüme, istihdam, uluslararası veya bölgesel ilişkileri, kayıt dışı ekonomi ve ihracat üzerindeki pozitif etkiler biçiminde somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çokuluslu şirketlerin transfer fiyatlandırması, ekonomi içerisindeki hâkim sektörler üzerindeki bağımlılık etkisi ve gelir dağılımı bozukluğu yönünde negatif bir durum görülse de ekonomi üzerindeki pozitif etkilerin daha fazla olduğu söylenebilir.

Gelişmekte olan bir ülkenin (GOÜ), gelişme yolunda özel kaynakları, kurumları, ekonomik yapısı, siyasal ideolojileri, sosyal ve kültürel yapısının kuvvetli bir bağla birbirine bağlı olması yabancı sermaye etkileyen diğer bir etkidir. Ekonomik, siyasi, psikolojik ve moral değerler konusundaki istikrar, güvence ve yakınlaşmalar bir ülkenin yabancı yatırımcılar için çekiciliğini arttırmaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarının yapıldığı ülke idarecilerinin de aktif ve basiretli bir tutum izlemesi gerekli olmaktadır. Türkiye, Arjantin, Meksika ve Brezilya gibi, GOÜ'ün sorunu sanayileşmede hangi stratejiye ağırlık ve öncelik verileceği değil, ancak bu iki strateji arasında tercih yapmayan, aynı anda hem içe dönük hem dışa dönük sanayileşmelerin gelişmesini sağlayacak, bütünleştirilmiş bir stratejiyi bulmaktır.

GOÜ'lerin yaşadıkları kalkınma problemlerin ortak isimleri olsa da, ülkelerin farklı sosyal, siyasal ve kültürel zenginliklere sahip oldukları ortadadır. Teşhis aynı olsa da tedavilerde aynı yöntemlerin uygulanması farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmada görüldüğü üzere yüksek enflasyon, yüksek iç ve dış borçlar, ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların yaşandığı Arjantin, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi ülkelerde uygulanan IMF istikrar programlarının farklı sonuçlar doğurduğu gözlenmiştir. Özellikle sosyal tepkiler bunun açık göstergesidir.

Kalkınma stratejilerin tek tek uygulanmasında; olumlu sonuçlar alınmadığı, ülke örneklemelerinde gözlenmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda; GOÜ'nin kalkınma problemleri aynı olsa ve aynı ekonomik rejimler uygulansa farklı sosyolojik ve kültürel yapılar göz ardı edilmemelidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha iyi verim elde etmek için uygulanacak istikrar programlarında sivil inisiyatiflerin kabulüne önem verilmesi gerektiği, devlet-sivil çatışmalarının ortadan kaldırılması ve kalkınma stratejilerinde, değişen konjonktürel hareketlere göre bütüncül yaklaşımlarda bulunulması ile daha iyi sonuçlara ulaşılabilecektir. GOÜ'lerdeki kurumsal zayıflık hem DYY'lerin hem de diğer faktörlerin kontrolü açısından çok büyük önem taşımaktadır. Kalkınma için araçların kullanımında sağlam kurumsal altyapıların oluşturulması ve buna öncelik verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- ACAR Yalçın, 1988, **Büyüme Teorileri**, VİPAŞ A.Ş. Yayınları, Bursa.
- AKTAN Coşkun Can, VURAL İstiklal Yaşar, 2002(a), **Başlıca Fonksiyonel Gelir Dağılımı Teorileri ve Bölüşüm Adaleti**, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
- AKTAŞ Cihan, 2003, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Rekabet Politikası: Bir Çerçeve Çalışması**, Rekabet Kurumu, Ankara.
- ALPAR Cem, 1980, **Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, - Turhan Kitapevi, Ankara.
- ALPAR Cem, 1982, **A.G.Ü.'lerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, İ.T.İ.A. Yayın No: 185, Ankara.
- ALPAR CEM, ONGÜN Tuba, 1987, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- AMİN Samir, 1991, **Eşitsiz Gelişme**, (Çev. A. Kotil), Arba Yayınları, İstanbul.
- ARICAN, Erişah, 2002, **Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye**, Kardeşler Matbaası, İstanbul.
- ATEŞ, Gürkan, 2002, " Borç Yönetim Ofisi ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Çalışma", Araş.-İnc. Dizisi No: 31 Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Ankara.
- BALLANCE R., Ansari J., Singer W.H., 1985, **Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma**, (Çev. Canan Balkır), Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- BERKSOY Taner, 1982, **Uluslararası Ticaret, İktisadi Kalkınma ve İthal İkamesi**, Toplum ve Bilim, No: 12, Ankara.
- BLACK Cyrill E., 1986, **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, (Çev. Fatih Gümüş), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- BORATAV Korkut, 1988, **Türkiye İktisat Tarihi (1908–1985)**, Gerçek Yayınevi, Ankara.
- BOZKURT Ünal, 1985, **Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi**, YASED Yayınları, No. 20, İstanbul.

- CEM İsmail, 1995, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÇAĞLAR Ünal, 2003, **Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar**, Melisa Matbaacılık, İstanbul.
- ÇARIKÇI Emin, 1983, **Yarı gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları**, Turhan Kitapevi, İstanbul.
- DEMİRCAN Daim, 1971, **Türkiye'de Yabancı Sermaye**, Dilek Matbaası, İstanbul.
- DÜLGEROĞLU Ercan, 1997, **Kalkınma Ekonomisi**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- ERCAN Fuat, 1996, **Gelişme Yazını Açısından Modernizm Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ERSOY Melih, 1984, **Çevre Toplumsal Formasyonlarında Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller, Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- IŞIK Hüseyin, 2005, **Çok Uluslu Şirketlerde Örtülü Kazanç ve Örtülü Sermaye (Uluslararası Düzenlemeler ve Uygulamalar ile Türk Vergi Sisteminin Karşılaştırılması ve Öneriler)**, T.C. Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No:2005-370, Ankara.
- KARLUK Rıdvan, 1983, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İ.T.O., Ekonomik Yayınlar Dizisi, No. 13, İstanbul.
- KARLUK Rıdvan, 2003, **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**, Beta Basım Yayın A.Ş., İstanbul.
- KAZGAN Gülten, 1985, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul.
- KAZGAN Gülten, 1994, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitapları Basımevi, İstanbul.
- KONGAR Emre, 1998, **Kalkınma ve Gelişme Stratejilerinde Kültür Politikalarının Yeri: Türkiye Örneği**, İstanbul Kültür Girişimi Kültür Politikaları Uluslararası Sempozyumu, İstanbul.
- LEWIS Paul, 1990, **The Crisis of Argentine Capitalism**, University of North Carolina Press, Chapel Hill,

- MANİSALI Erol, 1982, **Gelişme Ekonomisi**, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul.
- POLANYI Karl, 1968, **Kurumlaşmış Süreç Olarak Ekonomi** Garden City, NY: Doubleday and Company, (Çev. Yahya Sezai TEZEL), Ankara.
- PREBİSH Raul, 1973, **Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**, (Çev. Erden Öney), AÜSBF. Yayını, No:334, Ankara.
- PRZEWORSKI Adam, 1995, **Demokrasi ve Piyasa**, Türk Demokrasi Yayını, (Çev. İlter Turan), Ankara.
- SERİN, Necdet, **Kalkınma ve Dış Ticaret; Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, No: 463, Ankara, 1981.
- SEYİDOĞLU Halil, 1988, **Uluslararası İktisat: Teori-Politika ve Uygulama**, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- ŞATIROĞLU Kadir, 1984, **Çok Uluslu Şirketler**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, No: 536, Ankara.
- ŞEN Esin, 2006, **Arjantin Ülke Profili**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara.
- TAYANÇ Tunç, 1973, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları, Ankara.
- URAS Güngör, 1979, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İktisadi Yayınlar, İstanbul.
- YENAL Oktay, 2001, **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayını, Ankara.

MAKALELER

- AKÇAY Memduh Aslan, 2002, "Atatürk ve Vargas Dönemleri (1920–1938):Türkiye İle Brezilya'nın Sanayileşme Kararlarının Karşılaştırılması" (1920–1938):Türkiye İle Brezilya'nın Sanayileşme Kararlarının Karşılaştırılması" **Planlama Dergisi**, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı. ss: 31–48
- AKDİŞ Muhammet, 1988, "Dünyada Ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Beklentiler", İnceleme Yarışması Mansiyon, YASED Yayınları No:133, İstanbul , ss.61–90.
- ARISOY İbrahim, 2004, "Türkiye'de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi" Çukurova Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, ss: 45–64.
- ASLAN, N. 2005, Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme, "Editörler Osman Küçükahmetoğlu vd.", Ekonomik Entegrasyon Küresel Yaklaşım, **Ekin Kitapevi**, Bursa, ss: 145–178
- BAL Harun, 2004, "Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Ve Kayıt dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği", Çukurova Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, ss:169–195.
- BALASSA Bela, 1980, "The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies !Meier, Gerald M. (1984), Leading Issues in Economic Development (Fourth Edition), **Oxford University Press**, pg:156-162.
- CEYLAN Tülay, 1995, "Sürdürülebilir Kalkınma", Gelişme İktisadı, Kuram-Eleştiri- Yorum, **Beta Yayınevi**, İstanbul, ss:203–223.
- ÇİFTER Attila, 2005, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sürdürülebilir Büyümenin Dinamikleri" **Active Dergisi**, Mayıs-Haziran. ss:1–27
- DOĞAN Cem, ÖCAL Nilay, 2006, "Küreselleşme ve Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar", GOÜ İİBF İşletme Bölümü, **5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi**, Tokat, 15–17 Haziran. ss: 168–177
- DREES B., PAZARBAŞIOĞLU C. 1988, "The Nordic Banking Crises Pitfalls in Financial Liberalization? ", **IMF Occasional Paper**, no:161, 1998, ss:1–39.

- DUNNING Rajneesh, NARULA John H D, 2000, " Industrial Development, Globalization and Multinational Enterprises: New Realities for Developing Countries " **Oxford Development Studies**, Vol. 28, No.2, ss:141–167.
- DURAN Mustafa Sungur, 1997, "Kalkınma Stratejileri Ve Teşvik Politikalarının Belirlenmesi" **Hazine Dergisi**, Sayı:5, Ocak, ss:27–45
- EGELİ Hüseyin Avni, 2003, "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi", **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2, ss:149–161.
- ERCAN Fuat, 1995, "Toplum(lar) ve Ekonomi(ler); Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar", Gelişme İktisadi, Kuram-Eleştiri-Yorum, **Beta Yayınevi**, İstanbul, ss:2–110.
- EROL Metin, 2001, "Üretim Kapasitesini Artıran Toplumsal Mekanizma Olarak Modernleşme", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:25, No:1, Mayıs, ss:25–47.
- FARUK Muhammed, 1999, "Türkiye'de Demokrasi Tarihi", **Yürüyüş Dergisi**, sayı:3, ss:26–32
- FIRAT Ebru, 2001, "Akraba Ekonomisi" **Capital Aylık Ekonomi ve İş Dergisi**, 1 Eylül. ss:3–9
- GEDİZ Burcu, Ercan UŞUN, 2005, "Sürdürülebilir Büyüme-Yapısal İstikrarsızlık ve Üretememe Modeli: Türkiye" , **Active Dergisi**, Ocak- Şubat, ss:1–27.
- GÖNENSOY Emre, 1982, "Türkiye Ekonomisi ve Yabancı Sermaye", (Açık Oturum), **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 11, Kasım, ss:15–33
- GÜLOĞLU Bülent, ALTUNOĞLU A. Ender, 2002, "Finansal Serbestleşme Politikaları Ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya Ve Türkiye Krizleri" **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:27, Ekim, ss:2–29
- İNAN E. Alpan, 2002, "Arjantin Krizinin Sebepleri ve Gelişimi" **Bankacılar Dergisi**, Sayı:42, 2002. ss:57–74

- İŞGÜDEN Tamer, 1995, "Gelişme Kuramları", Gelişme İktisadı, Kuram-Eleştiri-Yorum, **Beta Yayınevi**, İstanbul, ss:1402–166.
- KAPLAN Muhittin, 2004, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri", Kalkınma Ekonomisi, Ed. Sami Taban vd., **Ekin Kitapevi**, Bursa,
- KARADAĞ Ahmet, 2006, "Sürdürülebilir Demokrasi", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, ss:75–101
- KOZANOĞLU Hayri, 1995, "Meksika'da Kriz" , **Birikim dergisi**, sayı:75, Temmuz, ss: 55–64
- ÖZBEY Funda Rana, 2000, "Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Strateji" Afyon **Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: II Sayı:1 Temmuz, ss.75–93
- ÖZEL Hüseyin, 2005, "Yoksulluk ve Piyasa Ekonomisi", **ASOMEDYA**, Mart, ss:52
- ÖZYAKIŞIR Deniz, 2006, "Ulus-Devletin Çuş'larla İmtihanı", **Yarın Dergisi**, Yıl:4, Sayı:47, Mart, ss:22–24
- SAKAL Mustafa, 2002, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Mali Disiplin Arayışı ve Borçlanma Sorunu" Celal Bayar Üniv. İİBF, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:9, sayı:1–2, ss:211–236
- SİVEREKLİ DEMİRCAN, Esra, 2003, "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi" **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, Temmuz-Aralık, ss. 97–116.
- SOYAK Alkan, 1998, "Doğu Asya'da Teknolojik Yetenek Ve Sınâf Derinleşme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Sanayi Politikası Sonuçları" **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı.1, Cilt. XIV, ss:355–376.
- ŞİMŞEK Mehmet, 2004, "Finansal Küreselleşmenin Ekonomik Krizler Üzerindeki Etkileri ve Örnek Kriz Ekonomileri", **Finans-Politik&Ekonomik Yorumlar Dergisi**, ss:63–73.
- TOLUNAY Ahmet, AKYOL Ayhan, 2006, "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar" **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Seri: A, Sayı:2, ss:116–127.

- TÜRKAY Mehmet, 1995, "Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı", Gelişme İktisadı, Kuram-Eleştiri-Yorum, **Beta Yayınevi**, İstanbul, ss:112-139.
- WIESNER Eduardo, 1985, "Latin Amerikan Debt: Lessons and Pending Issues", **The American Economic Review**, Vol.75, No.2, May, pg:191–195
- YAVİLİOĞLU Cengiz, 2002(a), "Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki" **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, ss:109–130
- YAVİLİOĞLU Cengiz, 2002(b) "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri: (Eleştirel Bir Yaklaşım)", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, ss:49–70
- YAVİLİOĞLU Cengiz, 2002(c), "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri" **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:3,Sayı 1. ss:59–77
- YÜCEL Fatih, 2003, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın Ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılıklı ve Birlikteliği" **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11Sayı: 11, ss:2–27

RAPORLAR VE DİĞER KAYNAKLAR

- BAŞIAÇIK Şule, 1997, “1980 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Yatırımı Teşvik Politikaları”, Yayınlanmamış Diploma Tezi - A.Ü. Ziraat Fakültesi.
- DPT, 2000(b), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, 8.BYKP, Yayın No: DPT: 5214-ÖİK: 532, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, Ankara, 20.02.2007.
- DPT, 2000a, "Sanayi Politikaları", 8.BYKP, Yayın No: DPT:2529-ÖİK: 545 <http://ekutup.dpt.gov.tr>, Ankara, 20.02.2007.
- DPT, 2001, "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele”, 8.BYKP, ÖİK: 2599-ÖİK: 610,Ankara–2001 <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 25.12.2006.
- DPT, 2002, "Sayılarla Türkiye Ekonomisi, (Gelişmeler 1980–, Tahminler 2002–2005)”, Ağustos, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 21.03.2007.
- DPT, 2006, "Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu" Ocak, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 20.03.2007
- EGE Ayşe, 2005, "Meksika Ülke Raporu" , KOSGEB, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Pazar Araştırma Ve İhracatı Geliştirme Enstitüsü yayını, Ankara.
- ERDOĞAN Bülent, 2006, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler Ve Finansal Kriz Modelleri" Yüksek Lisans Tezi, Şubat, K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü,
- GÖRGÜN Tuğrul, 2004, "Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları" T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Uygulama ve Koordinasyon Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara
- HACIHASANOĞLU Burçin, 2005, "Meksika 1994 ve Arjantin 2000–2001 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi" Uzmanlık Yeterlilik Tezi, T.C. M.B. Piyasalar Genel Müdürlüğü, Haziran, Ankara.
- ILDIR Mehmet Burak, 2001, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İktisadi Etkileri: Türk Otomotiv Sektörü Örneği", Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi İstanbul.

- KABAŞ Tolga, 2004,"Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizleri Belirleyen Faktörler ve Uluslararası Finans Sistemi", Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- M.LAROUSSE, Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, cilt -10, sayfa; 400
- MAZLUMDER, 2005, "İnsan Hakları Dünya Raporu ", ss: 54–66
- ÖNDER İzzettin ve Diğerleri, 2003, "Türkiye Ekonomisi; Genel Perspektif, Sorunlar, Öneriler ve Madencilik Sektörün Kısa Değerlendirilmesi" TMMOB Maden Mühendisleri Odası, İstanbul Şubesi Raporu, İstanbul.
- REPORT, 1998, of The Working Group on Transparency and Accountability www.ustreas.gov/press/releases/reports/report31063.pdf, 10.01.2007
- SOMÇAĞ Selim, 2002, "IMF Reçetesi Yerine Ulusal Politika" "Röportaj, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ağustos 2002
- UNCTAD, 1998, "Dünya Yatırım Raporu 1998", Trends and Determinants, Geneva and New York,
- UNCTAD, 1999, World Development Report.
- UNCTAD, 2005 "Dünya Yatırım Raporu 2005", Trends and Determinants, Geneva and New York.
- WORLDBANK, 1997 The World Bank, World Development Report.
- WORLDBANK, <http://www.worldbank.org/data/countryclass/countryclass.html>, 03.02.2007

İNTERNET KAYNAKLARI

- ACAR Melis, 2004 "Türkiye'de Yolsuzluk, Kayıt dışı Ekonomi, Kara para ve Aklanması, Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Verilen Rüşvet ve Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar" www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcuma1.doc, 10.10.2006.
- ACEMOĞLU Daron, Johnson, Simon, Robinson, James ve Thaicharoen, Yunyong ,2002, "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth" www.mit.edu/faculty/acemoğlu, 10.01.2007
- AKDİŞ Muhammet, 2001, "Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri Ve Türkiye Finansal Krizler-Beklentiler" Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi <http://makdis.pamukkale.edu.tr/>, Denizli, 15.02.2007.
- AKTAN Coşkun Can, VURAL İstiklal Yaşar, 2002b, " Çok Uluslu Şirketlerin Hegemonyası", <http://www.canaktan.org>, 15.03.2007.
- AKTAN Coşkun Can, VURAL İstiklal Yaşar, 2004, "Globalleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketler", <http://www.canaktan.org>, 15.03.2007
- ALPER C. Emre, ÖNİŞ Ziya, 2001, "Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: the Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization", Boğaziçi Üniversitesi, www.boun.edu.tr/papers/pdf/wp-01-14.pdf, 10.01.2007
- AMSDEN Alice, 1990, "Global Fordizm mi, Yeni Bir Model mi?" (Çev. Selin YILMAZ - Volkan AYTAR), Temmuz –Ağustos, www.birikimdergisi.com, 20.07.2007
- ASOMEDYA, 2001, "Arjantin'de Son Tango", Ankara Sanayi Odası, , Mayıs, <http://www.aso.org.tr>, 02.02.2007.
- BERBER Metin, 2003a, "Ekonomik Kalkınmanın Anlamı" www.metinberber.ktu.edu.tr, 26.01.2007.
- BERBER Metin, 2003b, "Yatırım Stratejileri" <http://www.metinberber.ktu.edu.tr>, 05.07.2006.

- BERBER Metin, 2003c, " Dış Ticaret teorisi ve İktisadi Kalkınma",
<http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf>, 27.10.2006.
- BTSO, 2004, "Arjantin Cumhuriyeti Genel Bilgiler", Bursa Sanayi ve Ticaret Odası Başkanlığı, <http://www.btso.org.tr/databank>, 10.10.2006
- ÇELİKKOL Ahmet, 2002, "Küreselleşme ve Endüstri Psikiyatrisi", Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi, Malatya, <http://www.celikkol.org>, 12.05.2006.
- EKİCİ Birol, 2001, "Brezilya Yönetim Sistemi",<http://birimweb.icisleri.gov.tr>, 14.03.2007.
- EKODIALOG, 2005, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borçlarında Meydana Gelen Gelişmeler Ve Bu Ülkelerin Karşılaştıkları Sorunlar", www.ekodialog.com, 17.02.2007
- ERARI Ferhat, 2002, "Küreselleşme Sürecinde Eğitimin Kalkınmadaki Önemi, Açık öğretimin Yeri İle Açık öğretim Öğrencileri İle Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu ve Beklentileri", <http://aof20.anadolu.edu.tr>, 20.02.2007
- ERDOĞAN M Murat, 2003, " Brezilya'da Solun Zaferi", MAİ ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Gr, <http://www.antimai.org/mkl/muraterd.htm>, 13.03.2007.
- EROĞLU Nadir, 2003, "Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923–2003)" ,Ekim, www.ceterisparibus.net, 22.03.2007.
- EVRANOS Furkan, 2005, "Finansal Krizler ve 2005", www.ekonomist.gen.tr, Ağustos, 22.02.2007.
- GÖBENEZ Yılmaz, 2006, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Teknoloji", 25 Aralık, Gen bilim Türkiye Bilim Sitesi, <http://www.genbilim.com>, 20.02.2007.
- GÜNGÖR Kamil, 2005, " İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış Ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler" ,www.ceterisparibus.net, 15.05.2006.
- GÜRLESEL Fuat, 2001, "Türkiye Ekonomisinin Temel Yapısal Sorunları" 30 Mart <http://www.hacettepe.edu.tr/~b0122202>, 27.02.2007.
- KABAŞ Tolga, 2004, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Kurumsal Faktörler ve Krizler" www.makalem.com, 14.3.2007.
- KAR Muhsin, KARA M. Akif, 2003, "Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler", Temmuz, <http://www.foreigntrade.gov.tr>, 08.02.2007

- KARAMAN Hayrettin, 2007, "Türkiye'de Demokrasi", <http://www.hayrettinkaraman.net/makaleler/0187.htm> , 14.05.2007.
- KARLUK Rıdvan, 2001, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeğe Katkısı", www.tcmb.gov.tr, 13.03.2007.
- KURTULUŞ CEPHESİ, 2003, " Brezilya: PT, Lula, "Lula Light", Porto Alegre Forumu" Kurtuluş Cephesi Dergisi, Sayı:71, Ocak-Şubat, www.kurtuluscephesi.com, 13.03.2007.
- LAÇİNER Sedat, 2005, "Orta ve Güney Amerika'da Uluslararası Örgütler ve Entegrasyon Girişimleri" Journal of Turkish Weekly, <http://www.turkishweekly.net> , 20.08.2005.
- MERİH Kutlu, 2000, "Küresel Krizi Anlamak İçin Küresel Bilânço Analizi" 15 Mayıs, www.turkab.net, 10.02.2007.
- MİNİBAŞ Türkel, 2005, "Kalkınma İktisadı" 2005, ders notları, <http://www.turkelminibas.net>, 08.02.2007.
- OKSAY Suna, 1998, "Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi", DT Müsteşarlığı, Dış Ticaret Dergisi, Ocak-1998, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI> 01.04.2007.
- ÖZYAKIŞIR Deniz, 2005, "Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) Gelişimi ve Etkileri: Türkiye Örneği", www.makalem.com, 15.02.2007.
- SABIR Hasan, 2002a, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ükelere Yönlendirici Politikalar" Dış Ticaret Dergisi, Ekim, <http://www.dtm.gov.tr>, 13.02.2006.
- SABIR Hasan, 2002b, "Gelişmekte Olan Ükeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği" İç İşleri Bakanlığı Dış Ticaret Dergisi, Temmuz, <http://www.dtm.gov.tr>, 13.03.2006.
- SİNA ÖNDER Ali, 2002, "Bir Krizin Anatomisi: 1930'dan Günümüze Arjantin Kalkınması", <http://www.tcmb.gov.tr>, Mayıs, 24.02.2007.

- ŞAN Müjgan, 2005, "Kalkınma Planlamasında Bilgi Yönetimi Ve Devlet Planlama Teşkilatı İçin Kurumsal Bilgi Politikası Modeli" Yönetim Bilgi Merkezi Daire Başkanlığı, Temmuz, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 05.02.2007
- TUNA Yusuf, İbrahim Güran YUMUŞAK, 2000, "Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Analizi" www.ceterisparibus.net (15.12.2006)
- TURKEY, 1995, "A Pivotal Big Emerging Market", Business America, Eylül http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1052/is_n9_v116, 05.06.2007.
- TÜRKÇEBİLGİ, 2004, "Meksika- Yönetim" ve "Brezilya Ülke Bilgileri" www.turkcebilgi.com, 03.03.2007.
- UÇMAZBAŞ Erol, CİN Ertuğrul, 2004, "Yabancı Sermaye Sayesinde İngiltere'deki İstihdam Artıyor", İstanbul, <http://www.hud.org.tr>, 31.10.2005.
- UYGUR Ercan,2001, "Türkiye'nin Yürürlüğe Koyduğu İstikrar Programlarının Başarısında Yabancı Sermaye Girişlerinin Yeri Ve Önemi", "Ekonomik İstikrar, Büyüme Ve Yabancı Sermaye", Şubat, S:17-40, www.tcmb.gov.tr, 13.03.2007.
- YELDAN Erinç, 2006a, "Arjantin, Brezilya, Türkiye: Ekonomik Performansı", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak, <http://www.bilkent.edu.tr>, 23.02.2007.
- YELDAN Erinç, 2006b, "Arjantin, Brezilya, Türkiye II: Makro Ekonomik Fiyatlar", ve Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ocak, <http://www.bilkent.edu.tr>, 25.02.2007.
- YULU Mehmet Salih, 2006, "Neden Biz Geriyiz Diğerleri İleri, Neden Biz Zayıfız Diğerleri Güçlü?" 3 Ağustos Yeşil İğdır Gazetesi ve www.yesiligidir.com 03.08.2006.
- YÜKSEL ACI Esra, 2006, "Kalkınma Yaklaşımları Bağlamında Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşlarının (NGO'ların) Kısa Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme" <http://www.ceterisparibus.net>, 15.12.2006.
- YÜKSELER Zafer, 2005, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş/Yatırımı İlişkisi" T.C. M.B. Yayını, Aralık, <http://www.tcmb.gov.tr>, 25.3.2007.
- ZENCİRKIRAN Memet, 2001, "Küreselleşme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri" www.isguc.org, 12.02.2007.

ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Iğdır'ın Özdemir Köyünde doğdu. İlköğrenimini doğduğu Köyde, Orta Öğrenimi Kazancı Köyünde, Lise öğrenimini Kars Susuzda tamamladı. 1996 yılında Gazi Üniversitesi Çorum Meslek Yüksek Okulu Ön lisans Elektrik Bölümü, 2004 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü lisans öğrenimini tamamladı.

1997 Yılında TEDAŞ Iğdır Müessese Müdürlüğünde Memuriyete başladı. 2005 yılında bu yana TEDAŞ Genel Müdürlüğüne bağlı Aras Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi Iğdır İl Müdürlüğü'nde Şube Müdürü olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.